

BAGDY EMŐKE

Az interjút készítette, szerkesztette: Grezsa-Klein Marianna
Budapest, 2016. március-július

Milyen érdekesen csapongónak tűnik az élet így, ahogyan mondom. Igen, az ágak, a szálak, a kötelékek valahogy úgy szerteágaznak... De talán nem is kell nagyon rendbe szedettnek hangzania, mert úgy nagyon száraz, kopogós és olyan beszabályozott volna, s az élet bármilyen is, de beszabályozni nem hagyja magát...

Gyermekkor a nagycsaládban

1941. augusztusában születtem, háborús időszakban voltam pici baba, s még édesanyám is meglehetősen meglepődött az én jelentkezésemtől, hiszen szoptatta még a bátyámat. 11 hónap korkülönbség van köztünk, úgyhogy szinte csak a „kötelező idő”. Egészen csodálatos, hogyan is történhetett ez, hogy ilyen hamar útnak indultam. Családunk számára ez az időszak, ez a pár év '41 és '46 között bizony nagyon viszontagságos volt. Édesapámat tábori lelkésznek szólították, és az orosz frontra kivitték. Nekünk Pesterzsébeten volt családi házunk – tehát pesterzsébetiek vagyunk apai és anyai ágon egyaránt –, de a második világháború éveiben sokat költöztünk, ugyanis míg édesapám távol volt, a család vidékre kényszerült rokonokhoz.

Tiszafüredre segédlelkészként került édesapám, s ezért születtem én Tiszafüreden. Talán a házra még emlékszem, hogy hogyan is nézett ki, de jószerével inkább csak fénykép alapján. Próbáltuk édesanyámmal egyszer megkeresni, de már nem találtuk. Tiszafüreden rövid ideig, talán kilenc hónapig laktunk. Nagyon pici voltam még, amikor elköltöztünk, tehát azt mondhatom, hogy az ottani hatások talán a tudattalanom mélyén képeznek csak valamiféle lenyomatot. Viszont szeretem Tiszafüredet, szerettem azt a várost. De hogy ez igazából honnan ered, hogy s mint van ez a kötődés, azt nem tudom. Mindenesetre szeretettel megyek oda, jó érzésekkel tartok előadásokat, barátaim is élnek ott. A város megtisztelt azzal, hogy 2010. január kilencedikén díszpolgárává fogadott.

Visszakerülni Budapestre igen nehéz volt, mert a második világháború alatt az élelem beszerzése és maga a megmaradás is – főleg két gyermekkel – nem volt könnyű. Pesterzsébeten – ugye, ahol a családi házunk volt – az apai nagyszülőm, Bagdy nagyapám háza áll, ami azért nagyon érdekes, mert egyébként ő bodrogi, pácini tanító volt. Mikor átköltöztek Budapestre, hogy ott meggyökerezzenek, akkor vette meg, majd hozta rendbe Pesterzsébeten a Perczel Mór utca 15-ben lévő házat. Ott laktak a feleségével, az én Jolán nagymamámmal, akiről csupán homályos emlékeim vannak, mert elég korán, ötvenkilenc évesen vesezsugorban meghalt. Arra emlékszem, hogy nagydarab, kövér asszony volt, de igen szeretetreméltó, aki mindig ölelgetett, és mindig nagyon puszilózós volt. Erősen hívő, imádságos asszony volt. Ez minden emlékem róla, amit őrzök. Mi nagycsaládként éltünk abban a házban: ott lakott minden nagyszülőm, aki csak élt, anyai nagymamám is, aki egyedül élő özvegyasszony volt, mert a férje a háborús sérülésébe belehalt. Ő édesanyámhoz kötődve, a mi családukat szolgálva élte le életét. Bagdy nagyapám nagyon ismert költő volt. Verseit, az akkor híres, Trianon-sirató költeményeit tanították az iskolákban.

Szóke Tisza haragjában megáradt,

Szilaj habja átszakítja a gátat

Haragszik, mert azt végezték felőle,

Hogy a magyar az oláhnak, csehnek, rácnak adjon jussot belőle.

Tisza vizét magyar könnycsepp táplálja,

nem is volt, de nem is lesz más gazdája.

Beszélhetnek Párizsban, mit akarnak,

De a Tisza minden cseppje, mindörökre csak megmarad magyarnak.

Ezen túl a „Millió a csillag fenn a magas égen” című is és még sok hasonló alkotása volt közismert. Többet közülük Murgács Kálmán¹ meg is zenésített, melyekért jogdíjat kapok mind a mai napig külföldről (Dél-Korea) is. Hazafias költőként volt ismeretes, mint igazi hazaszerető ember. Szerzett ő a megzenésítése révén olyan verseket is, amelyeket tévesen népdalként énekelnek, ilyen az „anyós nóta” és a „gólya nóta”. Mulató ember volt, sok versét elajándékozta egy esti mulatásért. Nagymamám sokat bánkódott ezért. De jött ugye a rendszerváltozás. Az életbe lépő kommunizmus évei alatt ő nagyon sokat szenvedett, mert akkor megbélyegezték, mint x-es

osztályellenséget. Bélistázták, ez akkor veszélyes besorolás volt, veszélybe került az élete, hisz sokakat elvittek közülük, és többé nem tértek vissza. Nagyapám egészsége ezekben az években – a rettegés miatt – igen megrokkant. Végül pszichotikus, elmezavart lett. Tehát így laktunk mi együtt, s ilyen érdekes nagycsaládot alkottunk.

A költő nagyapámról több emlékem is van. Például az, hogy amikor még elég kislányka voltam, akkor a térdére ültetett és mesélt nekem. Én nem tudtam, hogy mi akkor verseket gyártottunk. Ő csak úgy fogalmazott, hogy „játszunk”. Először ő mondott valamit, majd így szólt: *„Most mondjál olyat, ami pont így hangzik!”* És akkor született meg például a „bánat” és a „nálad” páros. És ő buzdított: *„Na, mondjál még, mi az, ami ugyanúgy hangzik?”*. Ő tanítgatott, s valamit ki is nyitott énbennem. Azóta is bármikor tudok „verset írni”, bár ez igazából nem nevezhető versnek, hiszen csupán rigmus. Kb. 5-6 éves voltam ekkor, amikor még olyan mentális állapotban volt a nagyapám, hogy ilyen játékokat tudott játszani velem.

Valószínűleg a nagyapámtól hoztam, hogy hogyan is kezdjek el - mondjuk - egy köszöntőt, amit épp meg akarok írni. Én sose tanultam verselést, és mégis rögtön tudtam mi a jambus, anapestus, daktilus, mi a ritmus... valahogyan benne van a sejtjeimben. Jó példa ritmusra a kedvencem, Áprily Lajos verse²:

*A nap tüze, látod,
a fürge diákot
a hegyre kicsalta: a csúcsra kiállt.
Csengve, nevetve
kibuggyan a kedve
s egy ós evoét a fénybe kiált...*

S hogy miért mondtam ezt? Mert hát énbennem ilyen kész ritmusok vannak, és akkor csak kifolyik belőlem egy köszöntő. Teljesen megértem József Attilát is, amikor így szólt: „Nézd mama, kész ez a vers is.” Ez könnyen megy nekem is, és nagyon szeretem, mikor van valamilyen lehetőség, hogy köszönthetek valakit, mert akkor igyekszem összeszedni az illetőről valami olyat, amit kevesen tudnak róla, amit nem lát a világ és azt beleverselhetem a köszöntőjébe. Ez olyan nagyon jó érzés nekem, így megköszönteni valakit.

Rendelkezem nagyapám néhány eredeti verseskötetével, pl. a „Régi mezsgyén” cíművel, amelyet ő kortársának, Gyökössy Endrének³ dedikált, s ami úgy került vissza hozzám a Gyökössy hagyatékából, hogy megkerestek, mondván, hogy ez engem illet.

Ebben a kötetben van egy vers egy Eszter nevű, halott gyermekről, akinek a történetét a tiszaezlári vérvád kapcsán ismerhetjük. Nagyapám sokat mesélt erről, mert ő Tiszaeszláron született, és neki markáns véleménye volt az ottani súlyos helyzetről.

A zsidókat Tiszaeszláron megvádolták azzal, hogy kegyeleti szertartásban feláldozták ezt a lányt, ezt az Esztert. A nagyapám szerint alaptalan volt az egész vád, de sajnos a lakosságban kialakult egy mély meggyőződés arról, hogy ez igaz lehetett. Ez a nagy vérvád egész Európa-szerte elterjedt, olyannyira, hogy azt az egész környéket „átkozott földnek” is kezdték nevezni. Tény, hogy nagyon sok zsidó élt ott, és a nagyapám gyerekkorában csak azt tapasztalta, hogy a zsidók, akikkel együtt éltek, azok nem különböztek tőlünk, azok is jó emberek. Mivel papámék egész családjában volt mindenki, ezért is volt számára annyira megrendítő, szinte megfoghatatlan az a jelenség, hogy most akkor a zsidókat gyűlölni kell *„mert ők gonosz emberek és ne menj az utcára, és hogy vigyázz, mert félni kell tőlük”*.

Valamilyen könyvet is elővett a nagyapám, amiből meg is mutogatta, hogy a tiszaezlári per történetét megírták ugyan, de tudjam, hogy ezek a szörnyű vádak – bár mindent megpróbáltak, hogy igazolják – nem voltak igazak. Úgy beszélt erről a vádaskodásról, mint egy nagyon súlyos bűnről, amit elkövettek a zsidók ellen. Nem is tudott bennem soha többé gyökeret verni sem az antiszemitizmus, sem a másság kirekesztési készletése.

A nagyapámmal kapcsolatos későbbi emlékeim elmosdódnak, viszont van még egy szigetszerűen kiemelkedő emlékképem rá vonatkozóan: az üldöztetési kényszerképzelet. Paranoid pszichózist⁴ kapott, ami abból következhetett, amit személyesen élt át a rendszerváltozás idején, különösképp a Rákosi-időszakban. Ezek ugye elég súlyos évek voltak, amit én gyermekként úgy éltem meg, hogy hallottam én is az éjszakai autóhangokat, autójátó csapódást... Akkoriban nem voltak privát autók még, szinte csak hivatalos kocsik léteztek, s bizony a lefüggönyözött ablakok rémképei megmaradtak az emberekben, mert éjszaka jöttek, s akit elvittek, azt nem láttuk többé.

És minderről hallgatni kellett, és mi hallgattunk. Én ezt végig láttam a szüleimen, és ugyanakkor azt is, hogy mindeközben mily nagyon nagy erőfeszítéseket tettek ők is a talpon maradásért. De lehet, hogy a folyamatot nem tudom teljesen pontosan elmondani, hiszen ebben az időszakban még csak hatéves lehettem.

Mielőtt visszaköltöztünk Pestre, egy évig laktunk Egerlövőn, édesanyám unokatestvérénél, aki papfeleség volt ott egy parókián. Mikor ők Bükkzsércre költöztek, ott is töltöttünk náluk néhány hónapot.

Mire édesapám hazajött az orosz frontról, mi már végigjártuk a fenti helységeket, s mindenhová – mint nagycsalád – együtt költöztünk. Ebben a rokon védelemben tudtunk élelmet szerezni, így megéltünk, s így tudtunk valahogy létezni. Ez egy nagyon homályos, nehéz időszak volt, édesapa nélkül. Bár édesanyám egyedül volt a két gyermekkel, de vele volt minden élő nagyszülőm is: két nagyszülő az apai oldalon, és az özvegy nagyszülő anyai oldalon. De még ez a nagycsalád is tovább bővült, hiszen kiegészültünk Vajnovszky Lajossal. Ő édesapám testvérének volt a férje, akit szintén bélistáztak bizonyos politikai okból. Ezt most csúnya kimondani, de kicsit fasiszta volt, és ebből a szempontból voltak neki félelmei, de oly mértékben, hogy szinte holtra rettegte magát, hogy elviszik. Mindenesetre ő is velünk volt a nagynénémmel együtt, tehát így az egész pereputty mindig együtt ment, együtt költözött ide-oda, ami mai szemmel nézve nagyon furcsa lehet. De hát ebből elég annyi, hogy a nagycsalád vándorolt, míg édesapám az orosz fronton volt különböző helyeken. Majd mikor édesapám megjött, visszaköltöztünk, és 1947-ben vallásstanári funkciót sikerült kapnia Pesterzsébeten, meg egy gyülekezetet a mai XX. kerületi Torockó utcai körzetben.

Addig állandóan jöttünk-mentünk, de tulajdonképpen biztonságban éreztem magam, mert ahova mentünk, mindenütt a rokonság vett körül és a rokonok gyerekei, akikkel pedig mi mindig jóban voltunk. Lényegében nekem nincsenek erről az időszakról rossz élményeim. Arra emlékszem, hogy Bükkzsércen egy pincében voltunk valami okból – biztos oda kellett menni akkor éppen –, és jöttek az orosz katonák, és akkor egy orosz katona egy nagy, piros almát adott nekem. És jó volt hozzám mint gyerekhez, és nem ébresztett félelmet bennem. De akkoriban a „rettegéses üzenetek” már jöttek-mentek, arra határozottan emlékszem. A nők például bekormozták az arcukat még a sötét pincékben is. Ilyen képfelvillanások vannak az én emlékeimben. Tény, hogy '45 és '48

között volt egy pár év, az átmenet időszak. 1947-ben végre visszaköltöztünk Budapestre.

Miután édesapám megkapta a pesterzsébeti vallásanári állást, mi akkor kezdtünk kissé nyugodtabban élni. Édesapám aktív lelkeszként a munkástelepen élők között szolgált. Akkoriban született a Szabó-telep – úgy, mint a Wekerle-telep Kispesten –, s ilyen volt a Torockó is, ahol édesapám maroknyi gyülekezetnek szolgált, mi pedig saját családi házunkban laktunk a Perczel Mór utca 15-ben. Bár nekünk is alig volt miből, de azért megéltünk. Édesanyám ügyesen varrt, ezzel némi pénzt is tudott keresni. S ekkor az amúgy is népes nagycsaládunkhoz '48-ban megszületett a harmadik testvér, Zsuzsa húgom. Ekkor merült csak fel igazán a kérdés, hogy ezután miből fogunk megélni.

Anyika

Az anyai nagymamám, Fóris mama egy igazi csodálatos lény volt, de valami okból – ez kitudhatatlan számomra – engem nem tudott szeretni, pontosabban azt érezte velem, hogy nem szeret. Én már felnőtt voltam, amikor egyszer egy pesterzsébeti idős asszonnyal találkoztam, aki elmesélte, hogy mint büszkélkedett velem a nagymamám, mikor még a babakocsiban tologatott. Állítólag azt mondta neki: „*Nézz oda, hogy milyen édes, szép unokám van!*” Ez az egyetlen ilyen közvetített emlék, hogy a nagyanyám mégiscsak szeretett. Mert különben rettentő szigorú volt, és könnyen eljárt a keze.

Az édesanyám pedig – egyfajta szimbiotikus kapcsolatba bekötődve az anyukájával – nagyon érdekes szerepbe került. „Anyikám”-nak hívta a nagymamát, és Anyika viszontimádta őt. Édesanyám mindent megtett érte. Agyondolgozta magát – pedig a mamám is szorgalmas asszony volt –, megtanult varrni is például, és így stikában a varrással is keresett némi pénzt, amikor nagyon kevés jövedelmünk volt. Tehát tulajdonképpen azt mondhatom, hősiessé volt, ahogy tudott küzdeni, de valahogy az „Anyikámmal” való viszonyában ő végig kislány maradt, egy engedelmes kislány, aki rábízta az anyukájára a család ügyeinek irányítását. Erre így én már felnőttként látok rá. Nagymamám mint „mater familias”⁵ nagyon is komolyan vette a felelősséget, és vitte azt, hiszen a semmiből teremtett, varázsolt elő dolgokat. Mi vidéken is mindig gazdálkodtunk, s ő ott is rengeteget dolgozott. Én úgy emlékszem rá, hogy ő egy

„munkagép” volt, mert hihetetlen, hogy mit össze-dolgozott. Sajnos én vagyok az, aki nagyon azonosultam vele – rá kellett jönnöm. Ő mindig nyüstölt engem, mindenre meg akart tanítani, én azonban elég ügyetlen voltam számára, mivel hogy balkezes vagyok, de ő meg mindent jobb kézzel kért tőlem – átszoktatásként –, ez él az emlékeimben. És még rengeteg olyan kijelentés visszhangzik bennem, hogy „*ebből a gyerekből semmi nem lesz... hogy milyen ügyetlen... én még ilyet nem láttam*”. Így tanultam meg kötni, horgolni, hímezni és slingelni [*sűrű öltéses varrás mód*], írásost hímezni, szélszegést varrni, hiszen mindenre meg akartak tanítani. És én meg is tanultam mindent, de mindez számomra maga volt az örület. Nos, ő volt az Anyika.

Viszont imádta a bátyámat, őt nagyon szerette. Nagymamának nem volt soha fiúgyereke, hanem csak három lánya született, s ebből egy meghalt, egy másik pedig kikerült az országból. Ő az édesanyám testvére, Fóris Margit, aki 1918-ban született és nyolc évvel volt fiatalabb édesanyámnál. Margit sajnos rachitist (*angolkórt*) kapott, csontfejlődési rendellenessége lett. Ám akkoriban – a húszas években – volt egy olyan lehetőség, hogy a holland-magyar baráti kapcsolat keretében kivittek magyar gyerekeket Hollandiába. Van is erről egy megemlékezés, egy film, hogy mi lett azokkal a gyerekekkel, akiket kivittek. Na, az én nagynéném is kikerült, vele együtt édesanyám is, ott jártak iskolába, így édesanyám is megtanult hollandul. Ő hazajött, a nagynéném maradt, és ott nagyon szépen gyógyították a rachitiséből. Sem púpja, sem pedig egyéb velejáró kellemetlensége nem maradt, csupán egy furcsán egyenes gerinctartás. Ő kint maradt Hollandiában, mert közben kitört a második világháború, s már nem tudott hazajönni. Még az utolsó vonattal is haza akart indulni, de már nem sikerült neki. Örökbefogadott lett, de csak úgy idézőjelesen, mert jogilag soha nem tudták rendezni, hiszen a nagymamám nem volt hajlandó lemondani róla. Azonban a holland házaspár – egy banktisztviselő és annak a felesége – lelkileg teljesen a gyermekének tekintette a nagynénémet. Nagyon szerették, az üzletet is rá hagyták, hiszen nyitottak neki egy rövidáru-kereskedelemmel foglalkozó boltocskát, amit ő vezetett.

Miután a rachitis-ből meggyógyult szegény, a Heine-Medin⁶ járvány idején sajnos azt a betegséget is elkapta, melynek következtében mindkét lába lebénult s akkor került tolókcocsiba, bár ő teljesen saját erejéből tudta magát a kocsiba helyezni. Nagyon nehéz volt akkoriban vele kapcsolatot teremteni. Aki akkor élt, az tudja, hogy pokoli

nehézségekbe ütközött minden interurbán telefonálás, még egy születésnap köszöntés is, úgyhogy leginkább csak levelezés útján érintkeztünk.

Igaz, hogy a nagynéném szép arcú volt, és végül is egészségesnek látszott, és nem volt olyan nagyon visszatetsző jelenség, de mivel picit egyenes-gerincűnek és arányaiban kissé furcsának tűnt, ő úgy döntött, hogy nem megy férjhez soha. Egyedül élte le az életét, s mikor mi nehéz helyzetben voltunk, csomagokkal támogatott minket, amiket már annyira vártunk. Én a csokoládéval is úgy találkoztam először, hogy ő küldött nekünk nagy, nehéz, sűrű fekete csokoládékat, melyek a keresztneveink kezdőbetűit formálták. Küldött ruhákat is és mindenféle dolgot, amit csak tudott, s ezzel rengeteget segített nekünk. Ő volt az én kinevezett keresztanyám. Azért kinevezett, mert bár nem ő tartott keresztvíz alá, de édesanyám akarata az volt, hogy mégiscsak az ő testvére legyen az én keresztanyám – és ő vállalta is ezt a szerepet. Ő Margit, a család így hívta, hogy Manca, de énnekem mindig Keresztmama volt. És mikor már lehetett, járt is haza. Volt, hogy fél évet töltött nálunk, s igen jól érezte magát a testvére közelében. Mi '67-ben jutottunk ki először, majd én kilencszer voltam látogatóban a nagynénémnél, aki 96 évig élt, nagyon magas kort élt meg, még ebben az elesett állapotában is, de mindvégig életvidám, nagyon jó személyiségű nő maradt. A mosolyomban őrzöm őt, éppen olyan a mimikám, mint az övé volt.

Édesapám

Első osztályba még Egerlövőn indultam, ahová a viszontagságos idők miatt kerültünk, s ahol a nagymamám volt a főkormányos. Ő rendezett mindent. Egyszerűen mindent meg tudott csinálni: vetett, krumplit kapált... tényleg hihetetlen munkabírású volt. Ezt a szerepet édesapám is elfogadta, hiszen ő maga egy szelíd, jámbor lélek volt, ugyanakkor egy igen érdekes jellemzője is volt az ő családfői szerepkörének.

Édesanyám is és a család minden tagja nemcsak hogy szerette az apámat, de annyira tisztálta, hogy ő egy tiszteletes úr, hogy az én apámnak minden biztosítva volt. Neki, akárhol éltünk, megvolt a külön kis szobája, ahol ő felkészült, ahova elvonult. Nagyon erősen intellektuális típus volt, a saját kisvilágában élt, egyháztörténeti munkákba temetkezett. Igen jól írogatott karcolatokat, novellákat, kapcsolatot tartott írókkal, író-társaságokba járt, antikváriumokat bújt. Komoly könyvgyűjteménye volt,

majd' 5000 kötetes könyvtárat hagyott maga után. Szóval egy entellektüel volt az én apám, aki négy nyelven olvasta reggelente a Bibliát. Igaz, nagyon különleges volt ez a maga nemében, de egy kicsit be is gubózott ő ebbe az intellektuális burokba. Akármilyen helyzetben voltunk, az asszonyok kapáltak, mentek a földekre, s csinálták, amit kellett.

Bár az is igaz, hogy édesapámnak Wilson-blokkja volt, amit egy súlyos szívbeltárgygyulladás szövődeményeként kapott, s ez a szív-ingervezetési zavar őt egész életén át végigkísérte, s majd ebbe is halt bele. Azt gondolom, hogy ez is egy ok volt, amiért oly nagyon óvta őt az anyám. Az apám persze mindenben igyekezett részt venni, de mindig nagyon be volt határolva: *„Eddig csináld, tovább ne csináld!”* S apám mindezt be is tartotta, hiszen, bár anyám mindig elvezényelte őt, de lényegében óvta, szerette. Ezt a mintát tovább is adta. Olyannyira, hogy ezt mi – mint papgyerekek – egy miskolci találkozón meg is állapítottuk mint közös jellemzőt a papcsaládok életében: hogyha az apa pap, és tényleg szolgálói, hivatásszerű lelkipásztori munkából él, és a pap-feleség is egy igazi tiszteletes asszony, akkor bizony a gyerekekre jut a legkevesebb idő és energia. Mert akkor a papi otthon ajtaja valóban mindenkor „nyitott kapu”. Jöhetett bárki, bármikor, s mindenkinek intézték is a gondját-baját, segítettek, ahol tudtak. De akkor hol vagyunk mi? Sokszor reklamáltunk is, hogy *„De hát mi is itt vagyunk!”*, meg hogy *„Hogyan is van ez?”* – de végül is elfogadtuk, hogy ilyen az élet. Egy gyerek elfogadja, hogy ilyen az élet, sőt annyira nagyon beég ez a minta, hogy ezt letöltve szinte minden lelkészgyerek segítő pályára lép, ám legbelül mégis minden lelkészgyerek-szívnek ugyanaz marad a baja.

Szóval apám rendszerint elvonult az ő szobájába s ott dolgozott. Amikor istentiszteletre vagy szolgálatra készült, mindig volt erre külön olyan óra, amikor az anyám határozottan, mint egy cerberus, így szólt: *„Ne zavarjátok édesapátokat, készűl!”* Az apám nagyon burokban volt tartva az anyám részéről, de én csak azt láttam, hogy igazán szerették egymást. Édesanyám valóban vigyázott az apámra kiszolgálta maximálisan, tehát nagyon gondoskodó, jó feleség és anya volt. Illetve anyának kissé hűvös volt érzelmileg, de nem tehetett róla, mert a nagyanyám is szegény ilyen volt, egy gombai parasztlány, aki ezt a keménységet hozta magával. Én ebben a családban a legnagyobb biztonságban éreztem magam, bárhogyan is éltünk. Pedig megesett, hogy sok fizikai hiányt kellett elszenvedni, mert az apám – anyám

minden kérelme dacára – betette az egyházkasszába azt, amiből lehetett volna cipőt, ruhát vagy ezt-azt venni. De apám egy „megszállott” ember volt ezen a téren, s azt mondta az ilyen kérésekre, hogy nem. Ráadásul volt nekünk stóla-pénzünk is – ha ment temetésre vagy bármire –, de nem, ahhoz sem lehetett nyúlni, mert apám csak az Isten dicsőségére adakozott, és Istené kellett legyen az elsőség. Azt hiszem, én lettem ilyen megszállott, mint amilyen ő volt, bár a bátyám is egyetemet végzett, s mint bányá- és vízügyi mérnök jött nyugdíjba is.

Édesapám még halála előtt fél évvel is szolgálatot vállalt kinn, Rákosligeten, Szombathy Gyula⁷ gyülekezetében.

A szüleim Nagybarca faluból költöztek vissza Budapestre, addig ott szolgált. Először Tahitótfaluban voltak, onnan ment nyugdíjba édesapám, ahol vásároltak is egy házat, de édesapám szívbaja miatt a Duna közelsége és a párás levegő miatt nagyon sokat fulladt, és akkor úgy döntöttek, hogy kell keresni valami olyan helyet, ami elég magaslati ahhoz, hogy édesapa ne fulladjon. Így kerültek Rákosligetre, ami Budapestnek egy magaslati része. Olyan magas, mint a Gellért-hegy, csak ezt nem tudatosítjuk magunkban. Ez egy valóban fantasztikus része Budapestnek. Ott vettek egy házat, és mivel ott az apám sokkal jobban volt, már jelentkezett is Szombathy Gysuzinál, a lelkésznél. Gysuzi nagyon szerette őt, mert az én édesapám egy szóra azonnal ugrott, beállt szolgálni, s mindeközben Gysuzi szerette járni a világot. No, ekkor kellett szolgálóról gondoskodni, mert nem volt segédlelkésze. Gysuzi máig áldja az apámat, mert éveken át levett róla komoly terheket. Csak szólni kellett, és ment az apám, magától tartott bibliaórákat... hát ő tulajdonképpen az utolsó időig szolgált. Az én édesapám mindent megcsinált neki, úgy dolgozott nála besegítő lelkészként, hogy ez volt az élete.

Visszatérve a kisgyermekkorhoz, én akkoriban több mindent is hiányoltam, s mondtam anyámnak: *„Ez nem megy, hogy az édesapám ezt csinálja, nem megy!”* És valóban, volt egy olyan tél, amikor megfagyott a sarkam. Perniót⁸ kaptam (kis fagydaganatot), mert nagyon vékony volt a cipőm, és nem mertem megmondani, mert tudtam, hogy nincs rá pénz. Tehát ezért minősítem az apámat kemény embernek, ilyen szempontból ő egy igazi kálvinista volt, egy olyan megszállott fajta. Szóval igazán úgy élt, kálvini elvek szerint, és ebben még a család is megtámogatta. Tehát mi, gyerekek épp ezért

voltunk úgy, ahogy voltunk, mert nagyon erős kötésben éltünk. Mindennek helye volt az életünkben: az imának reggel, a mindennapi bibliaolvasásnak, az imának az étkezéseknél, s az elmaradhatatlan hálaadásnak az esti elköszönéskor. Itt azonban érdekességként jegyzem meg, hogy az apám nem puszilózott, csak a fejünkre tette a kezét és úgy köszönt el este, áldással.

Imaéletünk

Az hogy mi imádkozunk, a legelső emlékeim közé tartozik, pl. ahogyan édesanyám tanítja nekünk az esti imát. Igen, tulajdonképpen az én imával való kapcsolatomban ott kezdődik, hogy:

*Én Istenem, jó Istenem,
becsukódik már a szemem.
De a tied nyitva Atyám,
amíg alszom, vigyázz reám.
Vigyázz az én szüleimre
az én jó testvéreimre.
Mikor a nap újból felkel,
csókolhassuk egymást reggel.
Ámen.*

Ez volt az első ima, amit megtanultam. És mi valóban imádkoztunk, így indítottuk a napot. Az én életemben a templomba járás is természetes életforma. Úgy nőtt bele a mindennapjaimba, ahogyan a szokások alakulnak ki, mélyen (és bizony, ha nincs a szokás-szükséglet betöltve, akkor az ugye hiányállapotot generál). Az ima és a templomba járás végigkíséri az életemet, ami azért sajátos, mert nagyon mélyen bennem van ez a szükséglet. Nekem az egy különleges pont, s bizony nem mindegy számomra az sem, hogy melyik templomba megyek. A templom számomra valóban az Isten háza a szó szoros értelmében, ahol bármilyen viszonyban legyenek is a gyülekezettel, a Teremtővel mindig közvetlen kapcsolatban érzem magam. S ezt különösen az Úr asztalánál érzem.

Arra kellett rádöbbsennem az életem során, hogy bár tudom, hogy Jézuson át vezet az út Istenhez, én mégis, a kezdetektől az Istenhez imádkoztam, s nekem az Atyával szorosabb a kapcsolat, mint a Fiúval. Most ezt szégyenkezve vallom be, mert nem így kellene, hogy legyen, és ezen én elég sokat dolgozom is. Hiszen szeretem Jézust, igen nagyon mélyen, emberi módon, oly formán, hogy az a biztos érzésem van, hogy Ő állandóan a szívemben lakik, igen, hogy Ő a szívemben van. S van is egy ilyen énekünk, hogy „*Szívembe jöjj, szívembe jöjj, jöjj szívembe, Jézus*”. Ez az ének meg is fogalmazza azt a fontos dolgot, hogy Jézus kell, hogy bennem lakjon, de én mégis az Istenhez imádkozom. És ezt - úgyszólván - tudatosan kezdtem magamban átírányítani, hogy Jézuson keresztül imádkozzak Istenhez, de mégis mind a mai napig ott kötök ki az imáiban, hogy újra az Atyánál vagyok. Tehát ez olyan kérdés, amit nehéz lenne kibogoznom, mert speciel ezt sosem vittem pszichoanalízisbe. Gondolkodtam ugyan rajta, és próbáltam is megfejteni, hiszen végigkísérte az életemet az imának ez a természetes volta: ahogy tisztálkodom, ahogyan fürdök, ahogyan fogat mosok, ahogy rákészülök egy éjszakára – ez a rítusom része –, hozzátartozik az életemhez.

Viszont jutottam olyan periódusokba is az életemben, mikor nem tudtam imádkozni, és nagyon kétségbeestem, hogy nem megy. Annyira bánatos voltam, annyira szerencsétlennek éreztem magam, hogy nincs mellettem az Isten, nem hallgat meg engem, s hogy benne hagy engem a bánatban, s nem tudok kikeveredni ebből az állapotból. Szóval bizonyos krízisek idején, volt úgy, hogy nem ment az ima. És akkor egyszer csak jött egy gondolat, és azóta is így vagyok vele: elkezdtem azt kimondani, amit éppen akkor megtapasztaltam. Azt mondtam el, hogy nem tudok imádkozni: „*Nem tudok most. Bocsáss meg, hogy nincsenek szavaim hozzád*”. És így áthidaltam ezeket a nehéz időszakokat is, amikor tényleg úgy éltem meg, hogy nem voltam képes az imára. De nem hazudok, Neki sem hazudok. Hát... ha nem tudok imádkozni, akkor nem tudok. És ezekben az időszakokban azon kellett túljutnom, hogy miért is nem megy az ima. Meg kellett várnom, amíg önmagamhoz visszajutok, ahhoz a lényhez, aki vagyok, aki eredendően tud imádkozni, mert kapcsolata van Istennel. Olyannyira fontos volt ez nekem! És természetes is, hiszen ebben a hitéletben nőttem fel, természetes, hogy konfirmáltam, természetes, hogy be kellett magolni a heidelbergi kátét stb. Nem mindenkinek kellett ezt megtanulnia, de nekem, nekünk a bátyámmal kötelező volt, hiszen az édesapám konfirmálta a bátyámat is és engem is – szóval nekünk kötelező volt tudni ezeket, és én valóban természetesnek is vettem. Miután

viszonylag korán kikerültem a fészekből – azzal, hogy máshova jártam iskolába –, a szüleimmel és az Istennel való kapcsolatom számomra megtartó erő volt. Tehát az nekem nagyon sokat segített, hogy ez a kis fészekből korán kilökött madárka ne érezze magát olyan magányosan. És mindig arra gondoltam, hogy „*nem vagyok én soha egyedül, mert Jézus kezét fogom, Isten kezét fogom, én nem vagyok egyedül*”. És így is hiszem, és valójában így is érzem, s így is tapasztaltam meg.

Visszatérve szüleimhez: édesanyám is papné volt, mint ahogyan az unokatestvére is, szóval mélyen elkötelezettek ők is. Apai ágon a lelkész édesapám apja, a költő egyben iskolaigazgató is volt, de kántor is. Akkoriban előkönyörgő tanítónak nevezték a kántortanítót. Az ő ágán visszamenőleg egy egész hosszú lánc szól a lelkészekről és a tanárokról. Létezik szabályos családfánk is – egy Bagdy Márton nevű ember, ki rokonomnak mondja magát, azt állítja, hogy földerítette a családfa Bagdy-ágát –, amely alapján van egy nagyszalontai, erdélyi águnk (több más mellett), s én ennek az ágnak vagyok a sarja. Ez az ág azért nagyon érdekes, mert el-elhaló ágrészek vannak benne. A Bagdy névnek is ilyen kifutó ágai vannak, melyek elhalnak, nem ágaznak tovább. Most mi is ilyenek volnánk, mert a bátyámnak van ugyan egy fia, de ő a katonaság alatt mumpszot kapott, és kiégtek a magvai, szóval nemzöképtelen, és így nem menne tovább a Bagdy-ág, mert nincs Bagdy fiú. Mélyen meghatott, amikor az elmúlt évi karácsonyon a 21 éves Marci unokám, aki cambridge-i egyetemi hallgató, elélem állt és közölte, hogy felvette a Bagdy nevet, ne haljon ki a család. Ő továbbviszi. Ilyen az igazi szeretet, gondoltam, amikor ezt az ajándékát átadta. Ugye ehhez nem kell kommentár?

Iskolakerülőből Piroska, a kitűnő

Gyermekkoromban, amikor még velünk éltek a nagyszülők (bár apai nagyapám és nagyanyám kissé elkülönülve, hiszen ők egy-párt alkottak), egy átlagos napunk nagyjából úgy telt, hogy reggel fölkelünk, imádkoztunk, Bibliát olvastunk – apám persze elvonult, mert ő négy nyelven olvasta a Bibliát, meg elmélkedett még az olvasottakon –, s csak azután kezdtük az életet: reggeli és indulás iskolába. Mindig nagy masnikat raktak a hajamba is meg a ruhámba is, ez volt édesanyám stílusa, hogy valami módon díszítsen engem, s tette ezt még nagyobb lány koromban is.

Az iskolából hazaérve már várt az ebéd, amihez nagymamám megterített, s le is ülhattünk. Én azonban olyan kis eszelős voltam (s bár most a saját szakmám ellen beszélek), hogy senkit nem követve, senkit nem másolva, de én fogtam magam, hazamentem az iskolából, leültem s megírtam a házi feladatot. Szóval ilyen furcsa lélek voltam én. Emlékszem arra a kategorikus imperatívuszra, ami bennem működött. Ha házi feladat volt, valahogy nem számított, hogy éhes vagyok, s csak amikor mindennel elkészültem, akkor mondtam, hogy akkor most megebédelek. És ezután jött nekünk, gyerekeknek a játszás, s ez bármi lehetett, ami adódott a baráti körön belül, mert gyerek baráti körök mindig voltak ott, ahol éppen éltünk.

Viszont nem szeretném kihagyni, azt a mozzanatot, hogy Budapest előtt Lövön [Egerlövő] kezdtem iskolába járni, ott voltam elsős, de mégsem jártam be. Elvittek az iskolába, de én ott nagyon untam magam. Olvasni már tudtam négyévesen, de írni... ott összekeveredett a világ. Az ötösök írását nem bírtam megtanulni... az anyám ott ült mellettem és sírt, hogy hülye gyereke van. Nem tudtam az ötöst lerajzolni, mert ugye balkezes vagyok, és jobb kézzel kellett írni és „*Merre van az ötösnek a kalapja? – Arra van. – Nem arra van, hanem erre van..., erre..., erre!*” Szóval borzalmas nehézségeim voltak az írással, s mikor én bementem az iskolába, azt mondtam a tanító néninek, hogy pisilni kell, s így muszáj volt kiengednie. De nem mentem ám vissza, hanem csavarogtam. Igazán jól éreztem így magam, iskolát kerülve. S mindezt elsősként! Nagyon meg volt rémülve a család, hogy egy elfajzott gyermek vagyok, és még ki is mondtam, hogy nem akarok iskolába menni, nem szeretek oda járni. Úgyhogy komolyan aggódtak értem a szüleim, hogy énvelem mi baj van. Na, de mi történt ezután? Az valami csoda...

Fölköltöztünk Pestre, s ez döntötte el az én sorsomat. Nekem volt egy nagynéném, Bagdy Piroska, aki Pesterzsébeten a szülői házban nőtt föl, s oda járt a Lázár utcai iskolába, ahova engem is beírtak. Az a tanító néni, aki őt is tanította – Sváb Józsefné – vett fel engem az osztályába. De hogy? Szélesre tárta a karját – meghatódom, ha rá gondolkodom –, és akkor így szólt: „*Te, Pirikém, de jó, hogy van egy Pirikém újra! Gyere az osztályomba!*” Rajta igazán éreztem, hogy szeretett engem, és én tanultam is, mint az örült, neki akartam tanulni, neki akartam megfelelni. Ő megdicsért engem, s ilyen mondatokkal buzdított: „*Túltesz a nagynénéden, a Bagdy Piroskán!*” Érzelmileg teljesen leszerelte bennem azt a kis szerencsétlent, aki csak azt hallotta folyton, hogy

ő milyen kis tökéletlen, akinek a nagymamája csak azt mondogatta, hogy semmi se lesz belőle, aki az iskolában írni nem tudott, aki onnan ellógott, s mindezért még jól ki is kapott, s akivel azt is megcsinálták, hogy kikötötték az asztal lábához, hogy ne tudjon elszökdösni. Mert én Lövön bizony az iskola mellé jártam, csatangoltam a környéken, barátkoztam. Nagyon szerettem beszélgetni, hiszen alapvetően egy nagyon-nagyon kommunikatív lény voltam kicsinek. Jártam házról házra, én beköszöntem, az emberek mindenfélét kérdezgettek, én meg válaszoltam. Ez volt a tiszta igazság. S csak mikor Pesterzsébetre kerültünk, onnan kezdve tudtam azt mondani, hogy „*Rózsika néni - mert így hívták a tanító nénit – én szeretek iskolába járni, szeretek ide jönni*”. De ő végig Piroskának nevezett! Azért, mert Bagdy Emőke Piroska vagyok teljes néven. A Piroska nevet kegyeletből kaptam, s neki Piroska voltam a nagynéném után, és az osztálytársaim is Piroskának hívtak. Tehát tízéves koromig én a Piroska nevet viseltem, és ez volt az identitásom is: a kis Piroska, aki kitűnő tanuló lett, és onnan mindig kitűnő tanuló volt. Ám ezután felső tagozatba kerültem.

Ládbesenyő

'47-ben a kékcédulás választásként elhíresült szavazáson nyertek a kommunisták, egyértelműen csalással. Én emlékszem, mert ott voltunk még a faluban, Egerlövön, és láttam, hogy ordítva éneklő emberek jöttek teherautókon vörös zászlóval, és jártak egyik faluból a másikba. Itt is leadták a voksot, ott is leadták a voksot, szóval csaltak agyba-főbe. Igaz, gyermek voltam, de erre határozottan emlékszem. Mivel 1947-ben visszaköltöztünk Pestre, a kommunista terrort már igazából itt éltük át a maga mélységeiben. A '48-as parlamenti kommunista győzelemmel, majd a Rákosi rendszerrel elszabadult a pokol. Édesapámnak csak egy vallástanári állása volt, ez volt a hivatalos. Szolgálo lelkes is volt szerény javadalomért, ezt kongruának hívták. Budapesten a Torockói gyülekezetben (amit ő vezetett) a hívekkel együtt vályogból épített egy gyülekezeti termet a Mátyás Király tér közelében, Pesterzsébeten, ahol kellő szükség is volt erre. De ez nagyon veszélyes is volt egyben, mert nemhogy egy templomot, de semmit sem lehetett akkoriban az Isten nevében építeni, és maga a vallásgyakorlás is nagyon üldözött dologgá vált. Olyannyira, hogy 1950-ben meg is szüntették a vallástanári állásokat, és a vallásoktatás is teljesen eltűnt. Megszűnt az „állami” javadalma, a papi keresete pedig szimbolikus összeg volt. De ő ezt nem is a pénzért csinálta, hanem csak meggyőződésből, a gyülekezetért, amit ő istápol,

pásztorolt. Anyám varrogatott, és ezzel egészítette ki a bevételünket. Nem volt ez hivatalos, nem volt ő varrónő, csak ezzel keresett egy kis pluszt. Nagyon ügyes volt, így éltünk mi. Tény, hogy '50-ben megrendült a létünk alapbiztonsága, apám állástalanná vált.

Ekkor – '50-ben –, mikor minden kiment a lábunk alól, az élet kérdései komolyan előkerültek: Miből éljünk? Nagyapámnak egyáltalán nem volt jövedelme, nekünk sem, s kimondhatom, hogy nagy nehézségekbe jutottunk. Édesapámnak ekkor felajánlottak egy kis Borsod megyei parókiát és lelkészi állást, ahová betegeskedő nagyapámat is magunkkal menthettük. Mehettünk Ládbesenyőre, egy ötszáz lelkes kis faluba, ahol folytathatta a lelkészi hivatást. (A nagyapámnál ebben az időszakban indult el a leépülés, amihez társult még egy üldöztetési mánia is.) Tízévesen tehát Ládbesenyőre költöztünk, föl északra a Bódva völgyébe, s így az ötödik osztályt már ott kezdtem el. A budapesti iskolának így lett vége. Ládbesenyő, bár volt katolikus temploma, nagyon kevés katolikust számlált. A református közösség azonban jónak mondható volt, hiszen az apámnak igen kitűnő talentum adatott a lelkigondozásra, az összetartásra. A probléma itt is az volt, hogy a mi otthonunk ismét „nyitott ajtó” volt, bárki jöhetett éjjel-nappal.

Tudok jó dolgokat is említeni Ládbesenyő vonatkozásában: igazi falu volt, ahol én nagyon jó barátságot kötöttem tulajdonképpen mindenkivel. Az furcsa volt eleinte, hogy mindenki köszönt mindenkinek, s ha sütöttek valamit, abból hordtak át a szomszédnak. De igazából jóban voltak az emberek, és törődtek is egymással. Sokan jártak onnan bányába, sihtára [*műszakba*] fakarusszal.⁹ Ahogy mondták, onnan a „fakarusz” elnevezés, hogy egy érdekes, ládaszerű kocsi szolgált közlekedési eszközként a bányászok számára. Abba ültek be hajnalban a bányászruhába öltözött emberek a karbidlámpájukkal, és úgy vitték őket a sihtára, majd hozták haza őket este. Kényszerűségből mentek bányásznak ott az emberek, mert eredetileg parasztok voltak, de földjük már nem volt a téészesítés miatt, és sok veszteség is érte őket, olyannyira, hogy végül semmijük nem maradt. És legtöbben ezért mentek el a bányába. Ládbesenyő teljesen magyarulakta falu volt, igaz, följebb, északabbra Gömörön tótok is éltek, de nálunk nem voltak. A nagyapám magát gömörinek vallotta, és – most csúnya, hogy nem tudom pontosan megmondani, de – talán Bódvaszilason volt iskolaigazgató. Fiatalemberként ismerkedett meg Szalócon¹⁰ a nagymamámmal,

Csunyocska Jolánnal, akivel összeszerelmesedtek, és így házasodtak össze. Nagymamám egy végtelenül szerető szívű asszony volt, akit az én édesapám igen nagyon szeretett. Igazi ragaszkodással, nagyon-nagy szeretettel, aminek az volt az oka, hogy a nagyapám iszonyú bohém költő lévén – sikeres előadó volt, aki nagy népszerűségnek örvendett, s akit barátok vettek körül, s aki nem vetette meg az italt, s nagy életet élt –, hát mit mondjak, nem volt egy hűségese természetű ember. Szóval sokat bántódott a nagymamám emiatt a nagy természet miatt, és így vált az én édesapám anyapártivá, aki mikor búslakodni látta az édesanyját kódogó apja miatt, akkor mindig igyekezett megvigasztalni őt. Ez egy érdekes kapcsolat volt. Persze tudták, hogy az én nagyapám mindent megtenne a családjáért, csak hát ugye, ez az életforma...

De összességében én nagyon-nagyon fájlaltam azt, hogy Pestről elkerültem. A barátaimtól el lettem szakítva, egy idegen világban, egy faluban találtam magam, ahol sár van... meg ötszáz ember, akiket pásztorol az apám. Hova csöppentem? Vad parasztyerekek közé jutottam, akik kifujoltak engem. A gyerekkörnyezet nem volt befogadó. A bátyámmal együtt nagyon rosszul éreztük magunkat a bőrünkben, és akkor kitalálták a szüleim, hogy hét kilométerre van Edelény (pontosabban Borsodedelénnyel összeépülve egy falu), ahol osztott iskola működik, és járjunk oda. S így mi biciklivel jártunk be: hét kilométer oda, hét kilométer vissza, csak a suliba naponta. Úgy megedződtem, hogy csoda! Télen toltam a biciklit mindaddig, míg meg nem sajnáltak a szüleim, s akkor 1-2 hónapra – a nagyon viharos időszakra – az edelényi távoli rokonoktól abban a kegyben részesültünk, hogy adtak egy kis kuckót, egy ágyat, ahol megaludhattam, s onnan járhattam iskolába. Ez bizony így ment. Menzán ebédeltem, tehát nem voltam a szüleimmel, de ahogy lehetett már biciklizni, én akkor már mentem is haza. Ez egy nehéz időszak volt.

A bátyám elég hamar más megoldást talált: ő Miskolcon folytatta a tanulmányait, ahol kollégiumba bekerült, és ő ott végig kitartott a gimnáziumi évek alatt is. Nem voltunk így összekötve, én inkább azt választottam, hogy hazajárok biciklivel, nekem ez jobb volt. A bátyám egy eléggé önálló fickó, és így valahogy neki ez nem volt gond. Beszéltünk mi néha erről, hogy „*Milyen volt az neked?*” és azt mondta, hogy „*Hát, az egy kaland volt*”. Ő így fogta föl, én meg máshogy, de nagyon fegyelmezett voltam. Anyyira nagyon igyekeztem megfelelni az elvárásoknak!

S mindemellett nem volt szabad félnem, miközben az volt a valóság, hogy nagyon is megéltem a rettegést. Csak két példát mondok el arra, hogy mitől is féltem. Félttem például este. Igaz, nem mindig, de amikor este azt mondta a mamám, hogy menjek el, és hozzak vizet a gémeskútról, ami számomra nagyon messze volt, na, akkor féltem. De nem mertem nemet mondani. Rettegően ugyan, de elmentem és megcsináltam. Egyszer miközben visszafele igyekeztem, összeakadt a térdem, elestem, és mikor fölmentem, nagymamám még össze is szidott, hogy hogyan lehetek ilyen ügyetlen, és hogy ez is csak velem fordulhat elő. Nagymama mindig ilyen kemény volt velem. Nem tudom miért, s azt sem tudom, hogy érdekes módon miért csak velem. Akkortájt úgy éreztem, hogy nem jó ez a világ, ez nem jó, mert úgy meg kellene érteni egymást, meg kellene, hogy értsék, hogy mit is érzek én... De nem mondhattam ki azt, hogy félek. Ez azért érdekes.

És még egy eset, ami azt példázza, hogy mennyire nem volt szabad félnünk még a haláltól sem. Ahová költöztünk, ott volt egy úgynevezett nagyszoba, amit mi nem laktunk, nem fűtöttünk, mert túl nagy volt (ötszáz éves parókia, vastag falakkal), s mikor a nagyapám meghalt, akit nagyon szerettem, ott volt a hideg nagyszobában az asztalon felravatalozva. Úgy volt elrendezve a ház, hogy volt egy picike szoba a sarokban, a hideg nagyszoba mellett, s a többi a kéményes konyhaszobán túl elől. Érdekes módon az én szüleim meg a többiek elől voltak együtt, engem viszont a hideg nagyszoba melletti kishálóban altattak. Elköszöntünk este egymástól, és én nem mertem mondani, hogy félek hátramenni. Végig kellett mennem a házon, átmenni a hideg nagyszobán, miközben a nagyapám ott volt a ravatalon. Mert ugye vidéken ez így szokás. A családtól elválasztott engem a konyha és a nagyszoba, ott aludt mindenki együtt, míg én itt voltam egyedül, de nekem nem volt szabad félnem. Miközben ki volt mondva, hogy mi nem félünk, azért a félelem folyamatosan jelen volt. S ekkor mindössze csak 11 éves voltam, egy kisgyermek még. Ezek súlyos emlékek, melyek mélyen belém égtek, s akkor éreztem azt, hogy csak magamra számíthatok – meg az Istenre. Mintha azt akarta volna a család megtanítani nekem, hogy ne féljek, miközben mindenki ott dolgozott félelem.

Tehát én mindig eleget tettem mindennek, nem mondtam nemet, nem ellenkeztem, nem szálltam szembe semmivel. Tisztára csoda, hogy én ilyen ellenreakcióban

valakivé is váltam, mert oly sokszor mondogatták nekem, hogy ehhez sem értek, meg ahhoz sem, ez sem megy nekem, meg az sem. S én folyton úgy éltem, hogy mindig bizonyítanom kellett, mintegy ellenszélben haladva, hogy de igenis, nekem ez is megy, és az is sikerülni fog. Megmutattam, hogy én kitűnő tanuló vagyok, de nem kaptam dicséretet érte. Ez nálunk nem volt szokás: *„Ha jó a bizonyítványod, az rendben van, mert akkor teljesítetted a kötelességedet”*. Úgyhogy én ezért is igyekeztem olyan bősz módon.

Mivel pszichológiai tanulmányaim során világossá vált számomra, hogy a gyermekkorban lévő megerősítések milyen fontos szerepet játszanak az egészséges önbizalom kialakulásában, ezért így visszatekintve azt mondhatom, hogy kész csoda, hogy nekem egészséges önbizalmam lett, és hogy egyáltalán váltam valakivé. Azt gondolom, hogy talán ez a folytonos bizonyítási kényszer hajtott, hogy ne mondják már rám, hogy annyira hülye vagyok, hogy annyira ügyetlen vagyok. Mert ha ezt is megtudtam csináltam, és azt is elértem, akkor már bizonyítottam, hogy nem vagyok én olyan rossz. És így bizonyítottam én végig. Egész életemben mintha az ellenszél lett volna a hajtóerő. Minél inkább éreztem az ellenhatást, én annál inkább nekifeszültem, és küzdöttem. És az hiszem, jól jártam ezzel a tulajdonsággal. Ez volt az igazi motiváció az egész életemben, s mint jellemző fő motívum – Adlerben¹¹ gondolkodva – az én forgatókönyvemben biztos, hogy az van: *„Ellenszegülsz? Ne tedd, mert én úgyis, úgyis, úgyis...”* És sok mindent elértem azzal, hogy így bebizonyítottam, hogy a dolgok megcsinálhatóak, a helyzetek megoldhatóak.

Tehát elkerültem Pestről, Rózsika tanító nénitől, be a faluba, abba a paraszti közösségbe, és ott fejeztem be a nyolc osztályt.

Tanulmányok

Elutasítva

Jelentkeztem gimnáziumba, de akkor még élt a diszkrimináció, és a származás miatt nem vettek fel. De október elején egy kislány hazasírta magát, hogy neki sok a gimnázium, és „becsúszó szereléssel” engem vettek föl, a bátyámat pedig csak még később. Így kerültem be a Vámosi Ilonka (jelenleg Zrínyi Ilona) leánygimnáziumba

Miskolcon, és a kollégiumba is a kislány helyére. És akkor jött az 56-os forradalom, miközben én még másodéves gimnazista voltam. Havi egyszer engedtek csak haza minket, de olyan rossz volt a közlekedés, hogy mire hazaértem, csupán pár óra múlva már fordultam is vissza, de mindegy, mert az a pár óra egy ölelésre vagy egy kis anyai puszira, hogy érezzek valami család-meleget, elég volt.

Őszintén szólva a kollégium sem lett volna olyan jó számomra, ha nincs a mi baráti szövetségünk, a triumvirátus, a három paplány: Arday Janka Ágnes, Nagymáté Zsuzsa és Bagdy Emőke. De volt, s mi, a három paplány – azonos korról, azonos érdeklődéssel – erősítettük egymást, s így nagyon jó volt. Egy szobában is laktunk, na, de milyen szobában! Húszan voltunk egy helyiségben, mert egy minorita kolostort adtak oda kollégium gyanánt, amely a mai napig a postafőtéren, a templommal egybeépülve áll. Ebben az épületben hatalmas boltívek és vastag falak voltak, amik bármi másra jók lettek volna, csak arra nem, hogy hálóhelyiségként szolgáljanak. A valamikori hatalmas szerzetesi termek ridegek és hidegek voltak. Ezekbe helyeztek el rengeteg emeletes ágyat, és ott voltunk rakásra. Ó, édes jó Istenem, de sokat fáztunk! Nagyon furcsa időszak volt, de a szeretet-kapcsolatok megvoltak, és így kitüntetéssel érettségiztem latin-magyar tagozaton. Kedvenc tanárnőm, Pásztor Ottóné, Márta néni szigorú, de szerető szívű személyisége hatására magyar-latin tanárnak készültem, s Debrecenbe jelentkeztem az egyetemre, mert ott indult ez a szakpár.

Amikor kicsiként elkerültem otthonról, nekem sokat jelentett a Biblia, de a kollégiumi évek alatt kiszoktam a Biblia-olvasásból mintegy tíz évre, a tanulmányaim idejére. A szocializmusban, ahol a Biblia nemigen lehetett még a közelünkben sem, ott ezt még a szüleim is elfogadták, vagy inkább úgy pontosítom, hogy megerősítettek abban, hogy nem szívesen látott könyv a Biblia. Aki azt a korszakot megérte, az tudja, hogy ez mennyire üldözött dologgá vált, és bizony erősen fekete pont volt, ha valaki a hitét hangsúlyozta az életében. Igaz, a kollégista éveim alatt a közeli református templomba olykor-olykor kiment a triumvirátus (mi, nagyon jó barátnők, a három Grácia), de nem rendszerességgel, hiszen szinte mindig bemószeroltak a többiek minket. Csak különleges alkalmakkor jutottunk el templomba, és csak akkor voltam nyugodtan templomban, hogyha hazamentem a szüleimhez, ami ugye egy hónapban egyszer volt lehetséges. Ami engem igazán megtartott, az az ima volt.

A templomba járás elmaradása egyfajta hiányérzetet generált bennem, ugyanis amikor én konfirmáltam – a ládbesenyői templomban 13 évesen –, akkor tettem egy fogadalmat, hogy mindig fogok úrvacsorázni, ha hitünk szerint meg van terítve a templomban az Úr asztala, és ezt én nem tudtam betartani. Sokszor volt emiatt, hogy a fogadalmamat nem tudom megtartani, lelkipurdalásom. Amikor aztán Pestre kerültem, és jobban tudtam rendelkezni a saját időmmel, akkor újra visszahoztam az életembe ezt a szokást. Bár Pesterzsébeten állt a családi házunk, amit ugye elvettek tőlünk, és albérletbe is visszakerültem Erzsébetre, de én mégis a Kálvin téri templomba jártam. Ehhez kötődtem, mert volt egy problémám az erzsébeti templom vezető lelkipásztorát illetően: nem tudta a prédikációit abbahagyni. Bocsásson meg neki az ég, olyan végtelen hosszan prédikált, és olyan nehezen jöttek ki belőle a szavak, hogy ez rosszul hatott rám, és akkor úgy döntöttem, hogy a Kálvin téribe fogok járni. Úgyhogy én azután oda jártam rendszerességgel istentiszteletre, és ha ott meg volt terítve az Úr asztala, akkor úrvacsoráztam is, amikor csak lehetőségem volt rá.

Gimnázium után elmentem felvételizni, de nem vettek fel az egyetemre. Azt mondták a felvételin: *„Gondolja, hogy a jövő generációjának nevelését olyanra bízuk, mint maga, aki idealista nevelésben részesült?”* Tehát ekkor is elutasítottak.

A következő epizódot nem szoktam elmondani, de felvettek az Erdészeti Egyetemre, csak úgy. Átpasszírozták valahogy a felvételi papírjaimat (fogalmam nincs, hogy hogyan) Sopronba, és egyszer csak kaptam az Erdészeti Egyetemről tájékoztatást, hogy föl vagyok véve. Hát, hogy én, mint erdész? – nagyon szeretem a növényeket, de erdésznek menni, azt már nem. Valószínűleg úgy gondolták, hogy ott, a fákból nagy kárt nem tehettem volna, mint idealista. Szóval így történt, hogy miután a debreceni egyetemre nem vettek fel, följöttem Pestre a nagynénémhez. Ő volt özvegy Vajnovszki Lajosné, akit az édesapám Dudicskának hívott, mint testvérét, s akivel nagyon szerették egymást. A nagynéném valósággal rajongott a bátyjáért, mindig felnézett rá, szinte isteníttette az apámat. Bár a bátyámnak volt a hivatalos keresztanyja, s mivel az enyém meg ugye kint élt Hollandiában, ezért jól esett nekem is keresztmamámnak szólítani őt. És akkor odakerültem hozzá egy kishálóba. Ott laktam vele az ő lakrészében, mert ő ki kellett, hogy adja a ház bizonyos részeit albérlelőknek, hogy megéljen valamiből. Ide kötődik az első szerelmem is egyébként, ugyanis az albérletbe egy nagyon helyes fiú költözött, aki a Műszaki Egyetemre járt,

én meg egy elég szép lány voltam, szóval valahogy nagyon egymásba szeretünk. Igazi rajongó, plátói szerelem volt.

Gyógytornász diploma

Engem végül is nem tanári szakra vettek fel. Baráti kapcsolatokon keresztül jött a drót, hogy van egy gyógytornászképző főiskola, ahol egy nagyon aranyos zsidó igazgatónő kifejezetten kegyeleti jótéteményből összeszedi azokat a kallódó értelmiségieket, akik származás miatt innen-onnan kimaradtak. Hogy én ki mindenkiel jártam a gyógytornász képzőbe! A korábbi rendszer kiválóságaival, alkotmánybíróknak a lányával meg ilyen nagyon magas pozícióban lévőkkel, akiket mind származási okból nem vettek föl a felsőoktatásba. Nagyon jó kis csapat verbuválódott ott össze, s életem igen boldog két éve volt ez az időszak, mely alatt nem is jelentkeztem egyetemre. Érdekességként jegyzem meg, hogy ezen a területen nagyrészt édesanyámat mintáztam, hiszen ő idős betegekhez is eljárta annak érdekében, hogy gipszlevétel után tornáztassa a kezüket vagy a lábukat, hogy újra tudják majd megfelelően használni a végtagjaikat. Hányszor elkísértem a mamámat én is! Végül is az is kimondhatjuk, hogy az anyám mint igazi segítőlélek egyfajta spontán gyógytornász is volt.

Első munkahely

Végzés után a Szabadsághegyi Tüdőgyógyintézetbe kerültem mint műtéti előkészítéseket és műtét utáni rehabilitációt végző gyógytornász, és ott kezdtem el jelentkezni újra az egyetemre, de csak „estire” lehetett, mert már dolgoztam. Ekkor 1963-ban járunk, hiszen a hetedik pártkongresszuson Kádár ekkor mondja ki, hogy „*aki nincs ellenünk, velünk van, s a származás szerinti megkülönböztetést most már feladhatjuk*”. No, abban az évben föl is vettek! De hova? Pszichológiára, ami akkor indult. Én ugyanis gyógytornászként már nagyon sok tapasztalatot szereztem, és olyan kérdések merültek fel bennem, amiket nekem senki nem tudott jól elmagyarázni. Nevezetesen, hogy bizonyos különbségek miért vannak. Mire gondolok? Nos, nekem ugye ott kellett lennem a műtéteknél, hogy lássam, mit vesznek ki adott esetben, és mit nem a beteg testéből. Tehát első kézből tapasztaltam, hogy volt olyan eset, amikor a fél tüdőt is eltávolították, és a beteg a maradék másik felével mégis nagyon gyorsan rehabilitálódott, és igen szépen és jól helyre is jött. S ugyanakkor egy másik betegnél

pedig, akinél csak egy pici kavernát¹² vettek ki az egyik lebenyből, azt tapasztaltam, hogy az illető sehogy sem gyógyul. Mivel gyógytornászként a műtét után az újra-légzés gyakorlatát én tanítottam neki, mindent végigcsináltam vele – a személyiségem működtetése nem esett olyan nagyon nehezemre –, együtt is lélegeztünk stb. Tehát tényleg a szívemet is kivettem, de ő csak fulladozott, nem kapott levegőt. Nem értettem, miért történik ez így. Nem gyógyult. Egyszerűen nem értettem, hogy miért nem gyógyul, mikor fizikálisan sokkal kisebb beavatkozáson esett túl, mint az, aki a fél tüdejét elveszítette. Ekkor gondoltam úgy, hogy na, majd a pszichológián, ott majd megadják nekem a választ.

Végre egyetemen

Én valóban azt hittem, ott már az következik, hogy megtudjuk, hogyan dolgozik egy pszichológus. Hát ez nem így történt, hiszen csak harmadévtől lehetett szakosodni, s csak akkor mehettünk vagy klinikára, vagy munkára vagy a nevelés irányába. Az első két év, amit estin végeztem, az lement szép csendben, és mivel ott is kitűnő voltam mindenből, lehetőségem volt beadni egy kérelmet, hogy vegyenek át nappalira, hogy legyek végre igazi egyetemi hallgató. Be is adtam Köte Sándor dékánhoz a kérelmemet, aki kapásból és azonnal aláírta. Az előírt nyelvvizsga kötelezettséget és különbözeti vizsgákat én még azon a nyáron letettem, és ősszel már mint nappali tagozatos egyetemi hallgató folytattam tanulmányaimat. És harmadévben kinyílt a kapu, mehettem a klinikai szakra! Ez volt az első alkalom, hogy betettem a lábamat Lipót¹³-ra Méreihez¹⁴. Innen egy új szakasz következik az életemben.

Mivel a gimnáziumban végig kitűnő voltam, oktatási miniszteri kitüntetésben részesültem (Benke Valéria volt akkor az oktatásügyi miniszter, s ezt a kitüntetést ma kormány-gyűrés elismerésnek nevezik, nem tudom pontosan). Na, ezért már járt a dicséret otthon is. De az is nagyon érdekes számomra, hogy rossz címre küldték ki az avatóünnepségre szóló meghívólevelet, úgyhogy nem is tudtam róla, hogy ott adták volna át nekem a kitüntetést.

Azért a sors nagyon érdekesen dolgozik. Nekem úgy tűnik, hogy mikor én kaphatnék valami jutalmat, elismerést, akkor valahogy leszól az Úristen, hogy na, nehogymár elbízsd magad! És az a „nehogymár elbízsd magad” tette, hogy a narcisztikus mozzanat

Nos, engem soha senki nem dicsért, bár mindig kitűnő voltam. Olyan jó lett volna, ha néha azt mondják nekem, hogy nagyszerű, büszkék vagyunk rád. De ezt nem mondta ki senki. Senki nem tudta ezt kimondani Méreim kívül. Mert nálunk, református családban úgy gondolkoztak, hogy Isten adott neked képességet, tehát kötelességed, hogy kihozd magadból a legjobbat. Akkor ez, hogy úgy mondjam, természetes volt számunkra, s ezt így rendben is találtuk. Ami engem rabul ejtett Lipóton először is, az az, hogy ez az ember úgy tudott figyelni. S ő, a börtönből szabadult ember, át is akarta adni a tudását azzal a készséggel, hogy árad belőle az ismeret és a mindenre kiterjedő gyakorlati tudás. Mindig úgy fogalmazott, hogy „*a csinálást tanítom meg nektek*”. Szóval rengeteget tanultunk tőle, mert valóban „a csinálást tanította” – az ő szavaival élve.

A 10-12 fős évfolyamról heten kerültünk hozzá gyakorlatra a szakosodás után. Lipóton volt egy nagy gyakorló hely, ahol fogadtak minket, és kis csapatban dolgoztunk. Ez igen nagyszerű volt, olyannyira, hogy ez a hét ember ma is találkozzat, és máig nagyon jó a kapcsolatunk. Igaz, a többi évfolyamtársammal is alapvetően jó viszonyban voltam, habár eleinte nehéz dolgom volt, hiszen az egyetemre mint estis kerültem át, s engem ezért egy kicsit lenéztek, s csak később tudtam bizonyítani az évek alatt azáltal, hogy én mindenkinek segítetttem. Egy idő után már mindenki az én jegyzeteimből élt, hasznukra voltam, s ezáltal befogadottá is váltam. Tehát visszatérve a Mérei időszakhoz, bizony megmaradt ez a hétfős, értékes kötelék. Én a magam szorgalmával természetesen ott is elhatároztam, hogy na, akkor én most ezt is megtanulom, mindent megtanulok. Olyan fantasztikus, hogy mit is vállaltam akkor!

Sok mindent tanítottak, s bármi jött, én azt is végigtanultam. De kifogott rajtam egy dolog, mert olyan az agyam, hogy noha verseket pillanatok alatt megtanulok, de ha valamit memorizálok, s az nem áll hozzám érzelmileg közel, akkor nagyon nehéz dolgom van vele. Na, most a Rorschach teszt alkalmazásához 260 jelet, 52 mutatót tanított Mérei, amit meg kellett tanulni. Egyszerűen előírta: „*Nem jöhetsz be, hogyha ezt nem tudod. Akkor gyere a szemináriumra, ha tudod*”. Fogott minket, dolgoztatott minket, de tartott is minket: konkrét esetelemzéseket adott, előírta, hogy a fehér köpeny kötelező, hogy semmi cicoma, s hogy milyen az orvosokkal való megfelelő kapcsolat. Megtanított, hogyan köszönjünk, mit csináljunk az egészségügyi intézményben, vagy a betegekkel hogyan viselkedjünk, szóval mindent megtanított.

Nagyon különböző emberekként kerültünk oda, de mégis összecsiszolt minket az elvárt viselkedés is. Tényleg mindenre kiterjedt a figyelme. Ebben a nagy buzgó tanításban én buzgó tanítványnak bizonyultam. És ő nagyon sokat dolgoztatott, hiszen nyitott voltam, és mindent meg is tanultam.

Pedig a Rorschach¹⁶-ot borzasztó nehezen memorizáltam. Én ezt nagyon nehezen tanultam meg, de elég magas szintre jutottam benne azért, hogy én olyan kemény munkával szereztem meg ezt a tudást. Én valóban fújtam mindent (hogy mikor jelöljük kis „b”-vel, mikor +, mikor ±, mikor -, milyen helyzetben mit adunk, az égitestek mozgása... tárgyak mozgása... stb. S ez csak egy jegy a 260 közül). Egy idegen nyelvet is meg lehet tanulni annyi erővel, mint amennyivel én a Rorschach-ot elsajátítottam. A Rorschach tényleg kegyetlen egy teszt, de mindent tud a személyiségről. Én azt tudom mondani, hogy ha egy Rorschach-vizsgálatot megcsinálok, én már – nem tudom, hogy honnan olvasom, de – életrajzot is tudok mondani. Önmagam számára is elképesztő, hogy ilyen magaslatra el lehet jutni, s meg kell állapítanom, hogy egész különleges e téren a képességem. De hát több ezer Rorschach után vagyok, és én valóban nagyon komolyan megtanultam. Szóval számomra fantasztikus a teszt, igazán fantasztikus.

Én megmaradtam a projektív tesztek¹⁷ használatának rendszerénél, és ez a magyar szakképzési rendszerbe a kezdetektől be is épült. Csak amikor én már átadtam a stafétát, az engem követő tanszékvezető, Vargha András¹⁸ – akit 1976 óta ismerek, hiszen egyetemi hallgatóként relaxációs autogén tréning tanfolyamra járt ki hozzám Lipótra, majd '77-ben végzett mint tanítványom egy általam nagyon kedvelt évfolyamon, s akit testvéremként szeretek –, a szakképzés vezetője, ő már a kognitív pszichológiai beállítottságú kérdőíves módszereket többre becsülte, noha még gondozta a Rorschach teszt kultúrát is. Mégis már kezdett hanyatlani a magyar pszichológia egén a Rorschach. De míg intézetvezető voltam, meghatározhattam, hogy az ötéves képzésben hány óra fordítódjék a Rorschachra: négy félév volt, s én ezt nagyon fontosnak ítéltam. Akinek volt hozzá türelme, az alaposan meg is tanulhatta, és persze számon is kértük. Ez a módszer ma már nem kötelező, az ELTE-n sem tanítják, csak tudják, hogy van egy ilyen módszer, de nem lehet már vele dolgozni.

A lányom, Noémi¹⁹ úgy tud Rorschach-ozni, mint én, hiszen iszonyú rengeteget dolgoztunk együtt úgy, hogy együtt elemeztük a Rorschach-t. Tulajdonképpen azt is mondhatnám, hogy az anyatejjel szívta magába a Rorschach szakmai tudását. Ő valóban tudja ezt a módszert, és van még néhány ember Magyarországon, aki sokat tanult belőle, és sokat is tud. Én kértem Noémit, hogy vigyük vissza a Rorschach-t a szakképzési tematikába, mert az már az ő kompetenciája. Ő ugye egy olyan MA-t (mesterképzést) alapít most, ami gyermekklinikai és pszichoterápiás subspecialitás, és ebbe óhatatlanul bele kell, hogy kerüljön ez. Úgyhogy bele fog kerülni, s a hallgatók most megtanulhatják a Rorschach-t, legalábbis azon a szinten, hogy nagyon sokat tudjanak leolvasni majd belőle.

Mérei szellemi műhelyében én megtanultam azt, hogy ő mindent, amit csak csináltam és teljesítettem, figyelemmel kísért, minden megdicsért, s magas színvonalúnak minősítette a munkavégzésemet. Én gyerekpszichológus szerettem volna lenni, de ő azt javasolta, hogy menjek inkább felnőtt irányba, mert szerinte az jobb lesz nekem. *„Ne a gyerekeket válassza, próbálja ki a felnőtteket, velük jobban fog boldogulni, arra a vonalra menjen!”* S én elhittem neki. Nem tudom, mi alapján formált véleményt, de tényleg örülök, hogy ezt a területet választottam. Szóval figyelemmel kísért, dicsért, és rengeteg mindenre megtanított. Pont akkor jött a pszichoterápiában *„a fényes szelek korszaka”*, amikor új módszereket próbáltunk ki. Mérei mindenkit elzavart továbbképzésre, én is elmentem. Olyan magas volt az óradíj – egy óráért 70 Ft-ot kértek miközben 1050 Ft volt a fizetésem –, hogy még a belgyógyász férjem is csodálkozott: *„Micsoda egy szakma ez? Jó sokba kerül!”* De becsületére legyen mondván, hogy sohasem korlátozott ebben. Tehát elfogadta, hogy ez a pszichológussá válásnak az útja. Öreg pszichoanalitikusokhoz jártunk egyéni pszichoanalízisbe, el voltunk osztva, hogy ki kivel tartja a kapcsolatot. Tehát abszolút rajta tartotta a kezét a mi fejlődésünkön.

És elérkezett az idő, hogy szakdolgozatot kellett készíteni. Mi legyen a téma? Méreinek erre is volt javaslata: *„Hát tesztet fogunk standardizálni.”* És a Wechsler²⁰ világhírű intelligenciavizsgálatot mi is standardizáltuk, és ez úgy kapta meg a mai elnevezését, mint a Magyar Wechsler Intelligenciavizsgálat, azaz MAWI. Ehhez 2000 tesztet kellett felvenni, és mi vállaltuk négyen, hogy ebből csináljuk a szakdogánkat, úgyhogy fejenként 500 teszt jutott. Igen ám, csak mindig vannak lusták, én meg szorgalmas

voltam, hát én magam vagy 700-at vettem föl. Egy teszt felvételének időigénye kb. egy óra volt minimum. Fel kellett kutatni a reprezentatív minta alapján, mondjuk a 35 éves férfi kazánkovácsot, vagy pl. a 25 éves férjzett, érettségizett gyors-és gépíronőt, és így tovább... Tehát mi jártuk a vidéket kisbusszal, s bizony a szőlőtőkékénél szüretelő emberekhez kellett odamennünk, mert pl. ott találtuk meg a megfelelő alanyokat. És ők jöttek is a szőlőtőkétől úgy, ahogy voltak maszatosan, és mi ott helyben felvettük a tesztek. Olyan nagy élményben volt részünk, amely igazi közösségi csapattá kovácsolt minket. Hihetetlenül jó volt! És megcsináltuk. Egy Mezei Mihály nevű matematikus dolgozta föl a standardizálást, aki a Mezei Árpád pszichológusnak, Mérei ellenlábásának (mert különböző hit-rendszerrel és különböző szemlélettel bírtak) volt a fia. A standardizálás nagyon kötött matematikai-statisztikai műveletsor, és így a szakdolgozatunk egyben a Wechsler Intelligenciavizsgálat könyvének egy-egy fejezetét is adja. Ebben a helyzetben is előjött a szokásos történet, hiszen voltak, akik időre megírták a fejezetüket, és volt persze, aki nem. Én természetesen mindent megírtam időre. Azt hiszem, a szorgalom és a kitartás mellett jellemző rám, hogy hajt valami a dolgok befejezésére, mert nekem megcsinálni százszor könnyebb valamit, mint hanyagolni és nem csinálni. Azt a feszültséget, ami a halogatással jár és azzal, hogy még nem vagyok kész, egyszerűen nem bírom elviselni. Mivel frusztrál, ha még meg kell csinálni valamit, ezért inkább nekiállok, s megcsinálom könnyű szívvel, jóleső érzéssel, szabadon. Nagy vehemenciával kezdtem el írni a szakdolgozatot is.

Lipóton diplomával

1968-ban meg is kaptam a kitűnő eredményű diplomát, majd jött a nagy kérdés, hogy hova menjek dolgozni. A Fővárosi Pályaválasztási Intézetbe be is hívtak, hogy menjek hozzájuk havi 1350 Ft-ért. Azért ez örületesen kicsi összeg volt, hiszen gyógytornászként is kerestem 1350 Ft-ot. A Lipóton viszont Mérei 1050 Ft-ért tudott volna felvenni. Azt mondta: „*Hogyha maga eladja magát ezért a 300 Ft-ért – egy tál lencséért –, hát én leírom magát.*” Szóval Lipóton kellett kezdenem egy valóban szánalmas fizetésért, viszont kaptunk veszélyességi pótlékot, 30%-ot. Én Polner György osztályára, a 2B férfi osztályra kerültem, ami zárt-osztály volt. A szó szoros értelmében megkezdtem szolgálatomat a nagyon súlyos pszichotikus betegek közt, akiknek jelentős hányada paranoid²¹ volt. Ám Mérei alig hogy megkaptam a diplomát,

már kezdett tamtamozni, sűrgetően terelt a következő teljesítendő feladat felé: *„Tessék beadni a jelentkezést a kisdoktorira!”* Igen ám, de miből? Ugye oda is téma kell. Megvolt a kész válasza: *„Ott van a rengeteg paranoid betege. A paranoiditásból.”* Úgyhogy ily módon született meg az én kis doktori munkám. Kidolgoztam a Rorschachban egy szenzitivitás-paranoiditás diagnosztikai skálát, de mivel vészesen fogyott az idő, Mérei ismét sűrgetett a határidővel, és meg is kérdezte, hogy mi lesz a kisdoktorimmal, mivel én időközben gyermeket vártam. Én pedig azt válaszoltam, hogy természetesen gyereket szülök. Merthogy én, bár már évek óta férjnél voltam, de addig valahogy nem estem teherbe, és amint munkába álltam, akkor viszont egyből – hála Istennek – várandós lettem. S igen-igen gyorsan nőtt a hasam, hiszen az Úristen egyszerre kettő gyermekkel ajándékozott meg, és persze az ezzel járó nehézségekkel.

A kicsinyeim kilenc hónapos koráig én otthon voltam velük, de akkor Mérei is eljött látogatóba, és közölte velem, hogy eljött a pillanat, amikor fel kell, hogy hívja a figyelmemet arra a veszélyre, hogy ha nem megyek vissza, nem lesz kisdoktorim, s nem lesz lipóti állásom. S mondja mindezt az, aki a *Gyermeklélektan*²² című könyvet megírta! Ez azért nagyon döbbenetes, nagyon furcsa volt... Igazából én nem szeretnék ehhez kommentárt fűzni, de nagyon sokat gondolkodtam később ezen, hogy miben is áll egy ember hitelessége. Miben? Hát abban, hogy ugyanazt tegye, mint amit mond. A cselekedetei legyenek összhangban mindazzal, amit szavaival hirdet, és ne legyenek abban ilyen törésvonalak, hogy megírja a könyvet arról, hogy milyen fontos, hogy otthon legyünk a gyermekkel (ma meg már még inkább tudjuk, hogy milyen örületesen fontos ez), s ugyanakkor a gyakorlatban pedig arra ösztönöz, hogy *„Hát ugye maga pszichológus doktor kell, hogy legyen, s mivel nemsokára lejár a határidő, meg kell írni a disszertációt, tehát vissza kell jönnie dolgozni”*.

És én annyira kötődő, feladatorientált és lelkiismeretes lélek vagyok, hogy ezt nem is nagyon tudom megbocsájtani magamnak. Jobb lett volna, ha otthon maradok még, de én mentem vissza engedelmesen. Nem mertem nemet mondani. Összegyűjtöttem a vizsgálati mintát, s rohantam haza a gyerekekhez. Megcsináltam a vizsgálatokat, majd megcsináltam a kiértékelést is, hiszen a határidő ősz volt. Ám közben elérkezett a nyár, és akkor a férjem azt mondta, hogy ez már tényleg nonszensz, muszáj nyaralni menni. És Spanyolországba utaztunk el egy tíznapos útra, miközben én nagyon szorongtam, hogy mi lesz az én doktorimmal. Ekkor történt, hogy a visszaúton az

egész csapat valami vírusos fertőzést kapott, s olyan dráma alakult ki a repülőgépen, hogy mire leszállt a gépünk, már értesítették a KÖJÁL²³-t a fertőzésügyéről, s így a repülőgépről mindenkit azonnal bevitték a László kórházba, az elkülönítőbe. Onnan én kértem édesanyám segítségét, aki behozta a tanulmányomhoz az anyagaimat, és az elkülönítés 11 napja alatt írtam én meg a kisdoktorimat.

Őszintén mondhatom, hogy a magyar klinikai pszichológia, pszichoterápia velem együtt nőtt, és én is belenőttem a történetbe. Lényegében akkor következett be a szakma újjászületése, hisz burzsoá áltudomány volt addig a pszichológia, aminek csak '58-ban történt meg a hivatalos rehabilitációja. Ekkor az Akadémia második osztálya felvette a tudományok sorába, s megkezdődhetett az egyetemen a tanárok képzése. Mikor már én bekerültem '63-ban az egyetemre, akkor már nemcsak egy tantárgy volt a pszichológia, hanem megjelent az alkalmazott pszichológia is. '68-ban végeztem a legelső pszichológusokkal együtt, akik alkalmazott területiek. Ez a trifurkációs *[háromosztatú]* rendszerben történő képzés '78-ig tartott, mert utána a 38/1977. számú EÜ *[Egészségügyi Minisztérium]* rendelettel elindult az összefüggő ötéves képzés, amelyre a szakképzés ráépült. Megszületett az első pszichológiát szabályozó magyar rendelet, majd ezt később annullálták. Tehát jelenleg egyáltalán nincs rendeletünk, (de fél darab sincs), ami kimondaná, hogy ki is ma a pszichológus. A '89-ben beállt exlex állapot óta újabb rendeletet mostanáig sem sikerült elérni, s így Kamaránk sincs.

Pedig mi akkor, '77 után – pszichiáterek, orvosok, pszichológusok, pszichoterapeuták, öreg pszichoanalitikusok – szépen összefogtunk, mindent sorba vettünk, és a rendeletekkel összhangban a '80-as évek végére a pszichoterápia különböző ágait leszabályoztuk. '74-ben már megkezdődött a terápiás mozgalom, aminek keretében pszichoterápiás hétvégeket tartottunk. Jöttek hatszázan, nyolcszázan különböző helyekről, és mi tanítottunk, demonstrációs csoportokat tartottunk. S mindezt úgy, hogy a frissiben megtanultakat már mutattuk is be: a pszichodramát, a relaxációt, a meditatív módszereket, az imaginációt. Összesen húszan voltunk a nagyon szoros szakmai csapatban ezeken a pszichoterápiás hétvégéken, de tíz év alatt behálóztuk az egész országot a pszichoterápiás szemlélettel. Csoportokat vezettem ingyen, teljes mértékben odaadva életemet, véretemet.

Talán kissé túlzásba is esve, hiszen volt olyan alkalom, amikor a férjem hozta utánam a pici gyerekeimet. Szinte önmagam előtt is hihetetlen, hogy hogyan voltam képes ezt megtenni. Talán azt is mondhatnánk, hogy szélsőségesen megszállott vagyok, hogy ily mértékben be tudok valamire állni amit, szeretek. Nem is vettem észre, hogy azt tettem, amit a szüleim: először a szolgálat, aztán a gyerekek.

Annakidején még megfigyelők is jöttek ezekre a hétvégékre, hiszen akkor még jelentések születtek rólunk. Tariska István²⁴ – a Lipótnak volt az igazgatója – is eljött az Egészségügyi Minisztérium delegációjával, hogy megnézzék, mi is folyik itt, milyen istentelen, törvénytelen, rendszerellenes dolgok. Tehát még nagyon komoly feszültség volt a szakma körül. De ekkor még csak a '74 és '81 közötti években járunk. A '80-as években indult el a TBZ (társadalmi beilleszkedési zavarok) kutatása, ami először hozta ki – Kopp Mária²⁵ előtt – a magyar lelkiállapot tragikus voltát.

A szépen bontakozó és fantasztikusan fejlődő pszichológia, pszichoterápia vonatkozásában elindultak a szabályozási szándékok. Miközben mi a módszerek elsajátítása érdekében még Méreihez jártunk föl, történt az, hogy őt időközben lenyugdíjazták, és még nem volt kinevezve az ő helyére senki. Én megbízott vezetőként dolgoztam ekkor, mert azt a feltételt szabták a vezetői kinevezéshez, hogy határidőre készítsem el a kandidátusomat. Ha leteszem a kandidátusi értekezésemet úgymond az asztalra, akkor majd kinevez Tariska István. És így megint ott volt a következő teljesítendő feladat, hogy nekem ezt a tudományos fokozatot meg kell szereznem, mert Mérei kimondta: „*Maga az én utódom. Maga nagy munkabírású, odavaló*”. Nagyon becsült, elismert, és végül is rám tette ezt a reménységet, hogy énbőlőlem még lehet valaki. Ő volt az, aki tulajdonképpen kidicsérte belőlem mindazt, amit elértem. Az ő biztatásával voltam képes annyi mindent megtanulni. Tőle vettem azt a fajta egészséges önértékelést, hogy ha tényleg ennyi mindenre alkalmas vagyok, akkor muszáj magamban bíznom, és elhinnem, hogy valóban odavaló vagyok.

Úgyhogy nagyon sokat köszönhetek neki. Az én hozzá való viszonyom és tanítványi hűségem mind a mai napig abban gyökerezik, hogy az én személyiségfejlődésemben ő segített át engem egy nagyon komoly szakaszon. Ugyanis ha én megmaradok a szocializáció azon medrében, melyből jöttem mindazokkal a delegációkkal, amiket otthonról hoztam, bizony az életem nagyon beszigorodhatott volna, és az

önbizzalommal is nagyon hadilábon állnék. Megtanultam, mintegy önmagamon látva, hogy azáltal épül ki az önbizalom, hogy megtapasztalom azt, hogy énbennem megbíznak. Az én önbizalmamat nagyon megerősítette Mérei bennem való hite, és én ezt felismertem, és tanítom is. Amikor az önismeret kapcsán az önbizalom-növelés témája előtérbe kerül, mindig hangsúlyosan kiemelem, hogy van egy titka: varázsmondatok. Igen, vannak varázsmondatok, amiket használni kell. Például: *„Én bízom benned.”* *„Nem baj, hogy ez most nem megy, én tudom, hogy neked sikerülni fog, mert én látom benned, én tudom.”* Az egyén, az én nem láthatja önnön személyiségét, mert – főleg fiatalon – sose nézi, szemléli önmagát, csak a környezet tartotta tükrön át fogadja el azt. S ez sajnos lehet téves kép is. Szemtől szembe te sose látod magad, de én látlak téged, és én tudom, hogy képes vagy rá. Tehát vannak varázsmondatok, amelyek tudom, hogy működnek, és jól használhatóak. És amit tilos, az ugye az elmarasztalás. Nem szabad súlyos, lekicsinylő kijelentéseket tenni: *„Hogy te milyen kis szerencsétlen vagy! Hülye vagy...”* Bizony, ilyet nem szabad mondani, egyszerűen tilos! Akkor sem, hogyha azt vesszük észre, hogy esetleg valamiben nem olyan jó az illető teljesítménye. Hiszen legfeljebb arról van szó, hogy valamiben mínusza van ugyan, de úgymint megvan akkor az a plusz valahol a másik oldalon. Ez törvény. Nézzük például az értelmi fogyatékosok szeretetképességét, mely csodával határos: a ragaszkodást, az odaadó, feltétel nélküli, bizalomteli szeretetet, amivel rendelkeznek, azt senki átlagember nem tudja produkálni. Itt is megmutatkozik azonban az a fajta dialektika, amit én milliószor tapasztaltam az életben: hogyha az értelmében elvett az Úristen valakitől valamennyit, akkor a szeretet képességében pedig adott többletet. Semmi nincs egyoldalúan, egyikből van több, a másik képességből biztosan kevesebb. Ez a törvény.

Az én matematikai statisztikai vizsgám is jó példa erre, hiszen végül a lineáris regresszióból vizsgáztam jelesre. De hogyan? Szó szerint: bemagoltam. Mert én a magam részéről szinte fogyatékos vagyok a matematikai statisztikában, de meg tudom tanulni, és meg is tanultam, ám az én agyam nem erre jár. Ugyanakkor nagyon jól megy valami más. Hát ez az a dialektika, amiről beszéltem, és ami mindnyájunkkal így van.

Rövidre zárva, tehát az történt velem Lipóton, hogy én belenőttem, szolgáltam, amit megtanultam, rögtön tanítottam tovább. Méreivel nagy, országos szintű

demonstrációkat tartottunk, és pszichodráma bemutatókat. Első lépésben az ő lakásán begyakoroltuk a csoport centrikus pszichodráma lépéseit, miközben ő kifejezéseket adott a fázisok elnevezéséhez, rögzítéséhez. Átvettük, hogy hogyan áll elő a téma, hogyan történik a téma kidajkálása majd buggyantása, hogyan visszük végig a témát, hogyan segítjük az értelmezés megszületését, hogyan zárjuk le a csoportot. Mit tegyünk ventillációként, és végül hogyan történjen az elbocsájtás. Kigyakoroltatta velünk a fázisokat: „*Tartsd be az időt! Az időhatárok nagyon fontosak, legyen ott az agyad! Értelmezd, milyen téma van jelen!*” Példákkal és kérdésekkel egyaránt segített, hogy lássuk a különbséget az elhangzottak konkrét jelentése és a háttér között, de vegyük észre azt is, ahogyan a kettő összekapcsolódik. „*Mi lesz a főtéma, mit gondolsz, ezen a csoporton?*” Pszichodinamika esetén nemcsak a dinamika megragadására ösztönzött, hanem rámutatott, hogy a témában, amiről szó van, benne van a mögöttes jelentés is, és az lesz a csoportnak a közös tudatalattija, és arra úszik rá mindig a főtéma, és azzal kell dolgozni. Fantasztikus, milyen tréningekben vettünk részt nála! Irtó sokat tanultam tőle, miközben szórakoztunk is, és barátok is lettünk, míg együtt tanultunk, dolgoztunk. Szóval ilyenfajta mentorálásban volt részem, ami által én megtanultam, hogy hogyan is lehet pszichológusnak lenni. Nagyon izgalmas volt. És amikor én a Károlin az intézetet 2000-ben egy kis maroknyi csapattal, 30 emberrel elindítottam, hogy pszichológus alapképzést szervezzek, akkor azt mondtam, hogy na, ezt a modellt, a Mérei-félét viszem tovább.

Egyetemi tanszékek élén

A Károlira úgy kerültem, hogy időközben nekem volt egy tízéves ciklusom a debreceni egyetemen, ahol már a Mérei modellt sikerült továbbvinnem, és elkezdtem a hivatás-személyiség kialakításának módszerét, azaz hogyan kell nevelni pszichológust és a személyiséget is egyben, hogy kialakuljon a szakmai személyiség, gondolkodásmód és szemlélet. Erről nem is mondok többet, de minden mindennel összefügg.

Ugye az a tíz év, amit én Debrecenben töltöttem, az is már egyfajta beágyazódása volt ennek a szemléletnek, hogy a személyiséget kell, a készségeket, a látásmódot, a gondolkodást úgymond átcsiszolni, hogy pszichológussá váljon valaki. És nekem ez,

úgy érzem, Debrecenben sikerült. Oda kötődik az az élményem, hogy alkalmazott pszichológiai kísérlettel igazoltuk a szakmánk állításait. Harminc órás kis pallérozással kezdtünk, amely során a kapcsolatkezelést tanítottuk orvostanhallgatóknak, pszichológus hallgatóknak, pedagógusoknak, majd megnéztük, hogy miben van elmozdulás, és skálákon mértünk mindent, amit lehetett (empátia, kongruencia készség, hitelesség, Rogers-féle mutatók stb.). S bár a debreceni egyetemen dolgoztam, a Lipóton is szakigazgatói szintre jutottam, így kerültem át Debrecenből a Haynal Imre Egyetemre Budapestre.

Mikor 1994-ben az Egészségügyi Minisztérium a szakképzésekért felelős Haynal Imre Egészségtudományi Egyetemen megalapította a Klinikai Pszichológiai Tanszékét, annak én lettem a vezetője. Rendkívül boldogan kidolgoztam egy eurokonform szakképzési rendszert, amiben benne volt a modulos szerkezet, azaz minden szakirányú képzésnek van egy törzsanyaga, amely során valaki megtanulja a szakma jogi hátterét, a számítógép-használatot, stb. ezeket az általános dolgokat, és erre épül rá egy olyan év, amikor a szakirányú tartalmakat befésüljük a tárgyakba és a gyakorlatba. Majd a két és fél éves képzés utolsó félévére következett, amely során csak gyakorlatot teljesítettek a hallgatók, s ezután lehetett szakvizsgázni. Elértem azt, hogy az összes magyar egyetemi szakképzési típus, ami volt akkor Magyarországon, átállt erre a rendszerre. Sajnos ez a közösen kidolgozott képzési forma csupán egy ciklust élt meg, mert jött egy szemléletváltás az Egészségügyi Minisztériumban, és azt mondták, hogy *„Ezt a szakképzést nem lehet tovább ebben a formában csinálni, mert új szakképzési rendeletet fogunk kiadni, s ebben maga nem csinálhat két és fél éves képzést, mert ez egy egészségügyi, orvosi terület, ahol a legrövidebb szakképzési idő négy év. Ebben maga már nem csinálhat két és fél éves képzést”*. És 1999-ben az új szakképzési rendelettel le is állították azt a ragyogóan bevált két és fél éves szakképzési rendszert, amibe belefért minden, hiszen ráépítettem egy pontszerző továbbképzési rendszert is. Ez azért lett volna fontos, mert a végzés után biztosítva lett volna a mentori képzés a továbbfejlődéshez. S mindez már '99-re lábon állt.

A többi egyetemen meg tudták tartani ezt a képzési formát és mai napig e szerint oktatnak, míg mi ki lettünk belőle ebrudalva. Mert előírták a kötelező négy évet. Miért? Azért, mert mi az orvosi területhez tartozunk, és ott négy éves a legrövidebb szakképzés. Én még mindezek után is megtettem azt, hogy átdolgoztam a négy éves

rendszerre a szakképzést, s csak eztán mondtam ki, hogy én ezt nem csinálom tovább. Akkor kezdtem latolgatni, hogy bár megcsináltam a négy éves rendszert, én csak nem láttam túl sok értelmét. Tehát úgy döntöttem, hogy elmegyek erről a területről. Mert nem volt meg az a logika a rendszerben, hogy először alapozódjanak meg az elméleti tárgyak, melyek után, ha levizsgál, következhet a gyakorlati rész. Így két és fél év koncentrált tanulása alatt el lehetett sajátítani a szükséges tudást és gyakorlatot, hiszen adott volt a mentor, akihez továbbkerült a hallgató, s aki vezette, kontrollálta, kitanította őt, majd a szupervideáló személye is szabályozott volt. Ma sajnos négy évig elaszalják a pszichológusokat, és szinte nem is tanulnak annyit, mint a korábbi rendszer két és fél éve alatt.

Elhatároztam, hogy otthagynom az egyetemi tanszékvezetést, de még nem tudtam, vajon hogyan tovább. Azt tudtam, hogy nem csinálom, amivel nem értek egyet. A lelki helyzetbe belebetegedtem. Ez idő alatt keresett fel a Károli Gáspár Református Egyetem akkori rektora Tenke Sándor²⁶, aki azt mondta, hogy szükségük volna egy pszichológus szakra, s megkért, hogy indítsam el náluk. (Később ezt a rektort gazdasági bűncselekmény miatt elmozdították és vele együtt azt a gazdasági igazgatónőt is, aki a barátnője volt.) Ekkor én úgy éreztem, hogy jelzést kaptam, s hogy nekem a felkérést vállalnom kell. Ekkorra Noémi lányom már végzett pszichológus volt, aki azt mondta: „*Mama, hát akkor én jövök, és segítek neked*”. S együtt kidolgoztuk az egész képzési tematikát öt évre. Mirnics Zsuzsa²⁷ is segítségünkre volt a táblázatok legyártásában és a pontos számításokban, hogy beleférjünk az alapszabályok kereteibe, és így fél év - szinte pillanatok - alatt kidolgoztuk a rendszert. Zsuzsa a Vajdaságból származó, matematikai statisztikában kiemelkedően ügyes tanítványom volt, aki nálam doktorált az orvosegyetemi doktori képzés keretek között, s ma már tanszékvezető. Beadott kérelmünket a MAB (Magyar Akkreditáció Bizottság) villámgyorsan jóváhagyta, s 2000 szeptemberére megkaptuk az engedélyt. Persze ment a küzdelem a soron kívüli engedélyeztetésért, de végül is Pokorni Zoltán oktatási miniszter külön engedélyével 2000 őszén elindult a képzés első évfolyama, egy maroknyi tanszéken, amelyből már négy év múlva négy tanszékes Intézet lett. Ez már egy új korszak az életemben.

Debrecen

De előbb még most a debreceni tíz évről szólok, ami '85 és '95 között volt, s fontos szakaszt képezett az életemben. Hunyady György²⁸ javaslatára, -- hiszen ő sugalmazta, hogy Debrecenben jöjjön létre új pszichológiai intézet – Mészáros István igazgató tanár meghívott engem a Debreceni Egyetemre, hogy tanítsak személyiséglélektant, pszichoterápiát, bár ennek egyáltalán nem volt még tanszéke. Csak egy Intézet állt a rendelkezésünkre, de én nagy örömmel kezdtem el ott tanítani, mert meg tudtuk valósítani azt, hogy igazi egységben dolgozhattunk együtt. Megkezdődött a hivatalos egyetemi tanári munkám, s ötletadóként rögtön azzal indítottam, hogy közös csoportokat szerveztem a tanárkollektíván belül, hogy magunkat is igazi közösséggé formáljuk. S ezen csoportozáson keresztül megismerkedtünk egymással, majd fel is készültünk a munkára. Az volt a gondolatom, hogy ha mi közösen akarunk valamit, akkor a munkára is közösen kell felkészülnünk. A nagy tanszékek egészén belül a mi kis Személyiség és Klinikai Pszichológiai Csoportunk közösen készült fel arra is, hogy hogyan ériük el az egyetemenél azt, hogy a tananyagba, a tanmenetbe bekapcsolhassuk a *hivatásszemélyiség gondozása* tárgyat *Pályaszocializáció* néven. Egyszerűen azt akartuk kutatással is bizonyítani, hogy megéri. És sikerült, mert bár a „hivatásszemélyiség” fogalom nem tőlem ered, de én vezettem be azt a felsőoktatásba.²⁹

Szóval a kis csapattal Mérei-módra megcsináltuk a tervet, legyakorlatoztuk, és így készültünk fel a feladatainkra. Nekem is fontos volt ez a lépés, mert oldotta a belső feszültségemet, s ezáltal nagyon megerősített, és gyakorlásnak is nagyon jó volt, mert így könnyebben rutinozódott a módszer. Mindezt később megcsináltuk az orvosegyetemen is, és így ebből született meg az a munka, amiért oktatási minisztériumi külön dicséretben részesültünk, mint kiváló kutatás. Ezután az egyetemen is jóváhagyták, hogy a pszichológus képzésben a pályaszocializáció csoport gyakorlatként bekerüljön a blokkos képzési rendszerbe. Így sikerült végül is bevezetni, s öt évig a képzési kultúra része is lett. Később mindezt az egri főiskola tudományos munkájában is továbbvitték, tehát beépültünk a felsőoktatás gyakorlati képzésébe. Lényegében az én másik fontos indíttatásom az volt Debrecen vonatkozásában, hogy a pszichológiát az orvosi egyetemre is próbáljuk bediffundálni.

Akkor a pszichiátria igazgató professzora, Molnár László, egy úgynevezett Környei tanítvány volt. Környei Istvánról azt kell tudni, hogy Pécsett dolgozott mint professzor, s pszichiáternevelő iskolájáról volt híres. Azonban abszolút éles, organikus szemléletet képviselt, akinél az elmebaj az agy betegsége, s kizárólag neurológiai bázison futó pszichiátriát ismert el. Számára nem létezett a lélek. Debrecenben az ő tanítványa, Molnár professzor nyelte el az összes pszichiátriai órát, olyanokat is, amit már az egészségügyi miniszter előírt, hogy meg kell adni a pszichológia számára. *„Debrecenben nem volt óraszám a pszichológiának, és nem is lesz!”* – mondta ki a professzor. És akkor én bekéredzkedtem ehhez a Környei tanítványhoz. Ahogy odamentem, bemutatkoztam, és mondtam, hogy szeretném, hogyha azt a tíz orvosi pszichológia órát, ami minden egyetemnek jár, odaadná nekem, merthogy én azt szívesen tanítanám. Mire ő csodálkozva mondta: *„Micsoda? Na, azt nem.”* De azért rendes volt, mert a szobájában fogadott, és elkezdtünk beszélgetni. Tulajdonképpen levizsgáztatott, hogy ki fia-borja vagyok, honnan jöttem, mit csinálok, és így tovább egészen odáig, hogy meg akarta tudni, hogy mit is akarok én ezzel a pszichológiával. Elég lazán beszélgettünk, és el tudtam mondani, hogy eredetileg én latin-magyar tanár lettem volna, de ugye nem vettek fel... S akkor rákérdezett:

- Mondja, akkor maga magyartanár, és van is ilyen kultúrája?
- Mire gondol, professzor?
- Hát hogy magának van-e valami köze például irodalomhoz vagy költészethez?
- Hát hogyne volna. – S mivel én ugye készültem ám Molnár professzorból, tudtam róla, hogy ő szerelmes a franciába, szinte francia megszállott, ezért így válaszoltam:
- Professzor úr, én odáig vagyok a francia költészetért. Baudelaire, Verlaine stb. megőrülök értük!

És egyszerűen a női lazaságot használva láttam, hogy nemsokára úgymond be fogja kapni a horgot. S erre abszolúte büszke vagyok, hogy egy Környei tanítványnál így értem el sikert. Szóval én ott elkezdtem szavalni neki. Ő egy névnel megállított, hogy az nem „vijjon” kiejtésileg, hanem „villon”-nak is kell mondani, nem csak írni, mert, bár ezt nem tudja senki, de ez a „vijjon” hangalak csak egy magyar tévedés. „Jól van, professzor – feleltem –, akkor is gyönyörűek a versei”.

S ez hozott össze minket úgy, hogy ő elkezdett szavalni, hát én meg rácsatlakoztam. És akkor már megkínált cigarettával is, ugyanis láncdohányos volt. Ez volt a következő nagy lépés. Azért mondom el ennek a hódításnak a történetét, mert tulajdonképpen így értem el, hogy végül megkérdezze, hogy na, akkor miről is van szó, és mennyi óra kellene magának. S miközben ott füstöltünk együtt, érdekes módon valahogyan nagyon megszeretett. És végül már ki is kísért, és azt mondta hogy beszámoló köteles vagyok. Na, ebből már tudtam, hogy ha én beszámoló köteles vagyok, akkor nekem újra meg kell majd jelennem nála. De a lényeg, hogy odaadta a tíz órát. Elmondta, hogy nem ért ugyan velem egyet, szerinte nem is sokat ér ez az egész, de hát próbáljam meg. Végül is hagyta, kísérletképpen.

Akkor mi Túry Ferivel³⁰, aki épp pszichológus hallgató volt, és Szabó Palival³¹ nagyon jó kis csapatot verbuváltunk össze. Közülük ma már mindenki az egyetemi vezérkarban van, sőt talán már lassan ki is mennek belőle, de anno én bizony velük kezdtem az ottani munkát, és meghirdettem, majd meg is tartottam az előadásokat. Jöhetnek át a pszichológiára csoportozni az orvosiról is – mi szabályszerűen elcsábítottuk az orvostanhallgatókat. Abból a garnitúrából került ki például Pilling Jancsi is. Ő szervezte le a kultúresteket, ahol egy színész elmondta pl. József Attila néhány versét, majd én belekombináltam azt, hogy József Attila Rorschach tesztjét is feldolgoztam. Nagyon izgalmas volt az egész, és egyben nagy diadal is.

Valóban intenzív élet volt Debrecenben, de mindezt én úgy csináltam végig, hogy Budapestről leutaztam oda, hétfőn-kedden tanítottam, és az éjszakai vonattal mentem vissza. Ez is oka volt annak, hogy a párom életében olyan szabad időszakok keletkeztek, amik nem lettek megfelelően betöltve. Sajnos tény és való, hogy nagyon szabálytalan életet éltem az intenzív szakmaiság miatt, s mindebből az volt érezhető, hogy az én első számú szerelmem a szakma, amiért sok áldozatot is hoztam. Igaz, hogy szívesen, de nagyon nagy erőket fektettem bele a munkámba, míg a másik oldalról bizony egy kicsit többre lett volna szüksége (belőlem) a férjemnek, de sajnos erre nem helyeztem ekkora hangsúlyt.

Végül is Debrecenhez kötődik az, hogy én meg tudtam építeni egy teljes tanszéket, és az orvosi pszichológia tárgy vonatkozásában el tudtam érni azt, hogy a kezdeti tíz óráról indítva végül is kaptunk egy egész félévet. A hallgatói visszajelzés nagyon jó volt, s így szaporodtak az odaszánt órák. Ma Magatartástudományi Intézet néven

ismert a régi pici tanszék, melynek alapítója voltam. Végül is örülök, hogy a pszichológia a debreceni vaskalapos rendszerben bekerült az orvosi egyetemre. Debrecennek sokat köszönhetek még olyan szempontból is, hogy jól megtanultam tanítani. A napi nyolc óra folyamatos letanítása által oly strapabíróvá edződtem, hogy számomra 1-2 órás előadás megtartása nem okoz gondot. Ott lettem tanár igazából, én ott teljesedtem ki.

Tanítottam én számos „speckollt” (speciál kollégiumi tárgyak), alaptárgyakat, pszichopatológiát, személyiség és klinikai pszichológiát, de ezek nem jelentettek nekem komoly kihívást, ám mikor a tanszéket kellett felépítenem és vezetnem, az igazi felelősségtudatot követelt tőlem, hogy ne valljak kudarcot felelős vezetőként. De meg is tanultam nagyjából a vezetői munkakör ezen dolgait. Úgyhogy ennek köszönhetem, hogy én Debrecenben habilitáltam '86-ban.

Ismét Lipóton

A Debrecentől való elszakadásnak az egyik oka az volt, hogy az OIE (Lipótmező) Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézetté át lett keresztelve, s engem oda kineveztek szakigazgatónak. Elkezdtem megvalósítani az álmomat. Lipóton pszichoterápiás ambulanciát kezdtem el, és én abban az időben erre koncentráltam, azaz erre dobtam rá az erőmet. Ott kezdtünk együtt dolgozni Buda Bélával³², aki akkor már nagyon jó barátom volt. Tehát még Debrecenben voltam, és felkérés alapján vezettem az új Klinikai Pszichológiai Tanszéket, de már leköszönőben, mert közben építettem a lipóti ambulanciát. Végül Debrecent '95-ben otthagytam a mintaadó, modell értékű ambulanciámért, mely szabad bejárású volt, ami azt jelentette, hogy jöttek-mentek az emberek ingyen. Az ambulancián teljesen felépített rendszert működtetett a pszichoterápiás közösségünk: voltak ott közösségi csoportok, melyek mellett működtek szupervíziós csoportok is kívülről jött szupervizorral, továbbá tartottunk egyéni és csoportos terápiákat, pszichodramát. Minden erőmet bevetve, lázasan igyekeztem összeszedni a kollegákat. Veér András³³, aki szakigazgatói feladatkört adott nekem, abszolút támogató volt álmaim ambulanciáját illetően, s Lipóton már jó barátaimmal közösen dolgoztunk. Emellett a szakképzések területén is dolgoztam, hiszen 1994-ben megkaptam a HIETE (Haynal Imre Egészségtudományi

Egyetem) első magyar Klinikai Pszichológiai Tanszékének vezetését. S ahogy azt már említettem, egészen addig, amíg ki nem lőtték alólam a '99-es új szakképzési rendelettel a kidolgozott és működtetett korábbi rendszert, tanszékvezetőként is dolgoztam. Ezután jött 2000-ben a Károli Egyetem.

Buda Bélára visszatérve mondom, hogy ő a Sportkórházban volt osztályvezető egy kicsike osztályon, aminek Haraszi László³⁴ (nekem Laci) volt az adjunktus orvosa és Bíró Gyula³⁵ a pszichológusa. De ez csak egy hivatali, hátvéd állás volt, ahol ő egy kis csapatral dolgozott, s igen jól megvoltak, amíg lényegében ki nem lettek onnan rugdalva. Hiszen őneki minden más munkája százszor nagyobb érték volt, mint az a picike osztályvezetői állás. És amikor ezt fölmondták, eljött hozzánk Lipótra dolgozni, hiszen Simek Zsófia – a Szervezési és Módszertani Osztály vezetője – meghívta őt. Így került Béla Lipótra, hála Istennek. Tehát így tudtunk mi együtt dolgozni abban a nagyon intenzív, csoportszemléletű életben.

Nagyon sokat köszönhetek Bélának, mert mi tényleg nemcsak együtt vezettünk csoportokat, hanem valóban törődött az életemmel is. Igaz, hogy ő egy olyan érdekes, furcsán tartózkodó férfi volt, de én tudtam az ő világát. Ismertem a feleségét is, a szűk baráti körét, ahová Komlósi Piroska³⁶, Flaskay Gábor³⁷, Haraszi Laci és Bíró Gyuszi is tartoztak. S bár közösen tartottunk családi összejöveteleket, és mi valódi jó barátságba is kerültünk, de nem tudott valahogy teljesen közvetlen lenni. Az sem véletlen, hogy a közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségeiről írt könyvet, mert neki dolgozni kellett személyesen is ezzel a témával. Mindig volt benne egy tartózkodó visszafogottság, amit remek humorával oldott fel kissé, mindenki megállapította vele kapcsolatban, hogy nagyon-nagyon baráti lélek, mégis folyamatosan érezted azt a három lépés távolságot, amit megtartott. Azt is lehetett érezni, hogy folyamatosan fürkészs, valahogy kicsit mindig kívül marad, miközben furcsa mód bent is van. Jellemző sajátosságként jegyzem meg Buda Bélával kapcsolatban, hogy minden olyan embert nagyon baráti közelségbe vonzott, akinek volt elgondolása az életről, rendelkezett egyfajta hitvallással az életről, aki akart valamit az élettől. Szinte le tudom kottázni az életét az alapján, hogy a különböző szakaszokban kik voltak az igazán jó barátai. Úgy is mondhatnám, extrém becsületes ember volt. Ilyen minőségében szerette meg Grezsa Feri³⁸ is, s ebben az is benne van, hogy átlátható és tiszta ember volt, és tudom, hogy ők is nagyon jó kapcsolatba

kerültek. Bár én örültem, hogy együtt dolgozhattunk Buda Bélával Lipóton, de mondjuk ki, hogy nem volt az egy neki méltó hely, és át is ment a Károlira. Komlósi Piroskát is, aki lipóti pszichológus volt, elvitte tőlünk, és a Károli Egyetem kommunikáció tanszékének megalapító vezetőjeként dolgozott tovább. Kivételes ember, a még élő polihistorok egyike volt. Méltatásomat kifejeztem nagy születésnapjain, sőt korai halálában őt elsirató kollégájaként is. Nagyon becsültem, szerettem őt.

A Károli Gáspár Református Egyetem tanszékvezetője

Mikor '99-ben a betegségem ideje alatt megkaptam a felkérést a Károlira, végül is elvállaltam, és így indult el 2000-ben a károlis életem, mivel nekem Lipótról úgyis el kellett jönnöm. Amit annak idején 30 emberrel indítottunk el, két év múlva már tanszékként, további két év múlva négy tanszékes intézetként működött. Amikor el kellett indítani a képzést, egyetlen kicsi szoba ált az összes tanár rendelkezésére, ezért minket kitelepítettek a Lónyay Gimnázium számunkra kiürített szertárába. Csak egy évre rá „tettek ki” a Bécsi úti jelenlegi helyünkre. Miközben sajnálkoztak a száműzetésünkön, tudtam, hogy most jártunk igazán jól. A Bécsin lehetett terjeszkedni, s még jobban lehetne, ha adna vissza pénzt hozzá az egyetem a mi általunk termelt hatalmas összegből. (Pl. a tetőtér kollégiumi célra beépítése, stb.). Röpke 11 hónapig még dékán is voltam ott, de összevesztem Tenke Sándor rektorral, aki felkért, hogy töltsen be a megüresedett dékáni pozíciót. Én naiv és nyitott voltam, azt gondolva, hogy ez is egy szolgálat, és ezt is komolyan kell venni. Tenke azonban úgy gondolta, hogy engem ő utasíthat, hogy vegyem föl ezt meg azt, küldjem el ezt meg azt... Én meg mondtam neki, hogy bocsánat, de én ezt nem teszem. A végén annyira átléptem a türelme határát, hogy engem megszégyenítve, nyilvánosan vont vissza a dékáni megbízatásomat, mondván, hogy velem nem lehet együttműködni. Nem örültem, hogy Tenkével kapcsolatban igazam lett, de szerencsére méltatlannak bizonyult a magas tisztségre. Én viszont maradtam az, aki vagyok, tiszta feltételek között együttműködő kolléga.

Nekem az volt az ideálom, hogy a pszichológia szak szépen kibontakozik majd, és így a jövő tekintetében kérhetek több támogatást. Úgy gondoltam, hogy nagy szükség van a szupervizori képzésre, amit Debrecen indítottunk el, s az egyetem már majdnem

akkreditálta is, de mivel én eljöttem, az orvosi egyetemhez került, és ott indult be. Én szerettem volna áthozni a Károlira, de egyrészt nagy változások voltak, másrészt akkorra már elég testes rendszerré lett, annyira, hogy inkább megkerestem Grezsa Ferit, és meghívtam, hogy tartson mentálhigiénés³⁹ képzést. És ő jött is. Mindig is volt a munkámban egyfajta feltétlen bizalom, mert tényleg ilyen vagyok. Ahogy megismertem Feri gondolkodását, szemléletét, emberségét, s azt, hogy a lényéből sugárzott valami jó, nekem nagyon megtetszett, sőt én szívből megszerettem őt, olyannyira, hogy szerettem volna vele dolgozni. Hiszem, hogy amikor a Tomcsányi Dórától⁴⁰ őt elhívtam, igazából az egy jó döntés volt. Nagyon nagyra értékelem Ferit a mai napig is, hiszen ő koncepciózus, építkező, vezetőnek való ember, és nagyon nagy értékei vannak, olyannyira, hogy én szívesen látnám az egész intézetnek az élén őt.

Feri koordinálása alatt tulajdonképpen a mentálhigiéné behálózta nem csak az országunkat, hanem szép csendben ezt lehet mondani, hogy a határon túli magyar lakta területeket is. A mentálhigiénés képzés kapcsán – ami nem csak ennyi, hanem egy szemléletet, egy közösségséget formáló gondolkodásmód – egy olyan szemléletű gyakorlatot terjesztett ezzel, amit hálózatépítésnek nevezhetek röviden. Ez pedig kétségkívül Feri érdeme. Tehát Feri valóban a hálózatépítés nagymestere, hiszen ő tudta, hogy hogyan kell azt megvalósítani, hogy legyen egy mag, és abból hogyan menjen diszperzív módon, egy szellemiség kiáradásával a cselekvés, a mentálhigiénés cselekvés. A mentálhigiéné középpontjában az identitás alapvető tisztelete áll, és mi magyarok vagyunk, így a magyar identitás megerősítésében a mentálhigiénének óriási szerepe van. És ugye ma ott tartunk, hogy az illyefalvi⁴¹ (erdélyi) képzés már jubilál, mert a 2003. és 2013. közötti tíz évet magáénak mondhatja, s ott már a saját tanárgeneráció is kinevelődött. Megvan a felvidéki képzés is, majd soron következik a Vajdaság, és Kárpátalja is már most indult el, tehát ilyen szépen terebélyesedik a mentálhigiénés képzés.

Elértük azt öt év alatt, hogy a kikerülés után a károlisok, a mi gyerekeink nagyon kelendők lettek. A HVG évente készíti el azt az értékelést, amit a képzés nivója és hasznossága alapján a hallgatók véleménye nyomán minősítenek. Nos, ezen rangsorban, hála Istennek, mi 2005-től 2011-ig az első helyen voltunk. Ez azért is érdekes számomra, bár nem szeretném szoros összefüggésbe hozni a két dolog egybeesését, de tény, hogy 2005-ben végeztek az első pszichológusaink és

tulajdonképpen az első helyet a HVG ragsorában 2011-ig folyamatosan fenn tudtuk tartani, amikor is én 2011-ben betöltöttem a 70. életévemet, és így a szolgálati, hivatali időm lejártával eljöttem, mint vezető.

Utánam Vargha András került a vezetői székbe, neki adtam át a stafétabotot. De közben ugye hol tartottunk, mikor eljöttem? Ott, hogy négy tanszék és egy külön intézmény, központ állt a továbbképzés szolgálatában, amit Feri vezet. Ebben található a mentálhigiénés képzés, a szupervizor képzés, a kifejezés-pszichológiai képzés, és ugye ez is gyarapodni fog. Mert az újabb fejlődési mutatók szerint a minisztérium nagyon támogatná a gyermekjólétre és a gyermekvédelem szociális kereteire irányuló szakképzést. Most ennek a szervezése indult el, de hát azon múlik, hogy Feri azt pénzt a minisztériumtól meg tudja-e szerezni, amire Czibere Károly államtitkár azt mondja hogy megvan. De én ezt csak akkor hiszem, ha látom. Akár ez, akár másfajta képzés, a továbbképző központ is sokra hivatott, és növekedni fog.

Vargha András vette át tőlem a stafétát, aki kezdetektől tanárként dolgozott, és 2000-től már a matematikai statisztika tanára volt és a csapatnak oszlopos tagja, valamint támogató is egy személyben, aki mint református presbiter abszolúte oda való. Tehát úgy kapta meg a vezetést, és vette át az igazgatást, hogy mi igazából együtt fejlődünk, és haladtunk mindketten a pszichológiai intézet növekedésében. Tanítványom volt ő, aki 1977-ben nálam végzett autogén tréning tanfolyamot. Azt az évfolyamot nagyon sok mindenre tanítottam – de csak mint gyakorlatvezető, megbízott tanár –, és onnan választottam Pressing Lajost⁴² lipóti munkatársamul, aki nagyon jó pszichológus volt, de mégis máshogy gondolta az életét, és később elment buddhista lelkésznek. András pedig nagyon sokat segített később a szakképzésben is nekem, tehát sok területen dolgoztunk együtt, és nagyon megszerettem őt, emberileg is nagyon közel állok hozzá. Igazán nagyon sajnálom, hogy mindaz megtörtént vele, amin átment. Ő tényleg nem szervező-vezető típus, és az az igazság, hogy őt behajtották mindebbe az egyetem. A dékánválság idején történt, hogy felszólították, hogy pályázzon, mert meg akarták tenni dékánnak. De harántimpulzus történt, egy olyan becsúszó szerelés, hogy ő beadta naiv módon a felszólításra a pályázatát, majd nagyon megszegényítő módon félreállították. Ezután kapta azt a nagy szív krízisét, ami aztán sajnos abból is kiütötte őt, hogy tovább vigye az intézetet. Ezek után köszönt ő le, és akkor csak Vass Zoltán⁴³ volt kinevezhető megbízott vezetőként, mert csak neki volt habilitációja, tudományos

fokozata meg minden olyan, ami a mai rendszerben kokárdaként elváratik. Úgyhogy én nem voltam örömben már a kezdetektől, és elégedett sem a Vass Zoltán-féle vezetéssel, de nem volt más választás.

A lányom, Noémi is eljött az egyetemről, pedig ő ott tanított, miközben a Gerincgyógyászatot a saját osztályát vezette. Róla tudni kell, hogy már hallgató korától foglalkozott a fájdalom betegekkel, és ki is épített egy fájdalom-ambulanciát, majd pedig egy fájdalomosztályt. Ez ugye egy privát kórházban volt, abban a bizonyos Varga Péter Pál által vezetett Gerincgyógyászati Központban, ahol nagyon komoly kutatásokat folytattak Varga Péter Pállal közösen – például szakmai protokollt írtak a gerinctumoros betegek komplex ellátásáról –, szóval igen magas színvonalú munka folyt. Noémi itt nagyon megtalálta magát, bár nekünk nagy áldozat volt, mert ugye – magánkórház lévén – a saját osztály kialakításával az utolsó bútorig mindent saját pénzből kellett ott biztosítani. De OEP-finanszírozású volt, beindult és ment. Majd egy szép napon, tavaly januárban kapott egy értesítést – épp a Pszichiátriai Kongresszus alatt, ami talán Szombathelyen volt –, amikor is a főnöke telefonált, hogy azonnal jöjjön. Mivel Noémi nem értette, hogy mi olyan sürgős, így hát följött maga, és vele volt a párja, Péter, aki elkísérte. Akkor Varga Péter Pál azt mondta: *„Noémi, eddig tartott, az osztályt elveszem, maga igazgató lesz itt, osztálya viszont nem lesz. Tulajdonosváltás van, az osztály tovább nem a magáé”*. – *„Hát ez hogy lehet?”* – kérdezte Noémi, hiszen ő nem akart igazgató lenni, orvos pedig nem vezethet pszichológiai osztályt, bárki veszi át. De azt a választ kapta, hogy nincs más választása, s ha ebbe nem egyezik bele, akkor kitelepíti, tehát megszünteti az osztályát és teljesen likvidálja a pszichológiát. S mindez egy hétvége alatt. Mire újra ment volna dolgozni, lecserélték a zárat, nem fért hozzá a saját cuccaihoz. Ügyvédi segítséggel kellett kinyitattani, tanúk jelenlétében az osztályt, és onnan elköltözni lóhalálában. Ekkor szólt az érdekében Vargha András, és hívta Sepsi Enikő⁴⁴, és Noémi így visszajött a Károlira, mert szerették volna, hogy a PhD-képzés beinduljon. Ehhez az ő tudományos fokozata éppen jól jött az Intézetnek.

A doktori iskola indítása jelentős dolog, ezzel kiegészülve nevezhetjük magunkat igazi egyetemnek. A doktori iskolánkat azonban jelentős ellenerők blokkolják olyan érvekkel, amelyek hamisak. Egyik akadályozó ellenerő például azt állítja, hogy nem akkreditálható a doktori iskolánk, mert egy tanár nem magyar, külföldi. Ugyanez a

vétőző személy Szombathelyen már csinált egy doktori iskolát. Igen ám, de míg ő három holland tanárral dolgozhat, addig nekünk nem fogadták el a Károlin a beadványunkat azért, mert az egyik PhD-zettünk külföldinek lett minősítve, igaz, hogy a valóságban ő egy szlovákiai magyar. A bírálónak lehet három holland tanár ellenére engedélye, nekünk egy szlovákiai magyar PhD-re nem. Akinek van füle a hallásra, az hallja, miről van itt szó..

Én ennek az egyetemnek és az egyetemi képzésnek a jelenlegi helyzetét és a jövőjét is reformra szorulónak látom. Elbürokratizálódott és nagyon erősen hatalmi vezérlés irányába ment át. Jelentős a gyarapodás, a terjeszkedés, de a mennyiségi gyarapodáshoz most már a minőséginek is fel kellene zárkóznia. Nem lehet bevétel-centrikus létszámgyarapítással növelni az egyetemet, főként nem a Pszichológiai Intézet képzési kapacitását, ami már határhelyzetet ért el. A közelmúltban a kiégetten eltávozó tanárok irányították rá a figyelmet a nagy bajra. Nem lehet túlterhelni és rosszul fizetni a tanárokat, mert összeomlik a képzés, lesilányul, csak a Kar gazdagodik a pszichológia bevételéből. Nincs megfelelő pénzügyi támogatás, nincs fejlesztés, szégyenteli kép fogadja a látogatót a lepusztult termek láttán. A pénzt a pszichológia termeli, de nincs korrekt százalék, amit ebből visszakaphatna, és ez nem tisztességes. Remélhetőleg lesz hatása a kiderülő súlyos helyzeteknek, és remélhetünk változást. Amikor most ezeket mondom, éppen vezetőváltás zajlik, Kiss Paszkál van megbízva átmenetileg a vezetéssel, és beindult valami – csak kitartson jó irányban! Ostobaság volna ugyanis levágni az aranytojást tojó tyúkot.

Amikor a Károliról eljöttem, és Sepsi Enikő odakerült dékánnak, én összezsáptam vele és a rektorral is. Okunk volt rá. S bár nekem vannak ilyen történelmi összecsapásaim, erkölcsileg igazunk volt, amikor intézetileg szembeszálltunk vele. Valójában Sepsi Enikőben kellemesen csalódtam. Megszerettem őt. Erőskezű, csak attól kell féltetnie magát, hogy ambiciózus álmaiban ne veszítse el a szövetségeseit, akiket rendre meg kell hallgatnia. Alattvalói vannak, néhány kiváló baráti munkatársa is, de nincs olyan agytrösztyje, amely a jövőbeli fejlesztést megbeszélhetné vele, így kissé maga feje után megy, aminek vannak kitapintható veszélyei. Senkinél nincs a bölcsök köve. A Kari Tanács nem alkalmas szerv a jövőtervezésre.

Tehát Vargha Andrásnak adtam át a stafétát, és aztán, mikor megbetegedett, és úgy érezte, hogy a vezetést nem tudja tovább vinni, akkor Sepsi Enikő kinevezte Vass Zoltánt meghatározott időre. Ez a meghatározott idő 2016 szeptember 1. Kiss Paszkál, a Szociálpszichológiai Tanszéken dolgozó docens lesz az igazgató. Neki nincs tanszéke, tehát a tanszékvezetés gondja nem hárul úgy rá, mint a Vass Zolira, aki tanszékvezető is meg szakirány vezető is volt egyszerre, hiszen a kifejezés-pszichológiai szakirányt ő vezette az Oktatási Továbbképző Központ keretében. Vass Zoltánnak nagyon sok volt a vállalása, és én úgy gondolom, hogy ez is méltányolandó szempont, de közben ő az intézetnek az ügyeit nem igazán tudta olyan módon gondozni, ahogy kellett volna. Tehát lett egy hallgatói túlburjánzás, és lett ehhez képest egy tanári erő elapadás. Ezért ma úgy látom a helyzetet, hogy az a változtatás, ami történt, az szükségszerű volt. Kimutatás született arról, hogy hány tanár hiányzik. Négy olyan tanár távozott el kiégés, kifáradás miatt, akik meg is mondták, hogy nem bírják ezt a terhelést. Így rá lehetett világítani arra, hogy mindenki túlterhelésben dolgozik, aminek egyenes következménye, hogy a magukat halálra dolgozó tanárok kétségbeesett állapotban mind szépen elmennek a Károli pszichológia szakáról, és a nívónk folyamatosan esik. Valósággal kullogunk a sorban, ugye mi, a hajdani első helyezettek. Örülünk, hogy egyáltalán valahol tartunk a mezőnyben, tehát bizony meg kell újítani az Intézetet. Jelenleg egy évre kapott Kiss Paszkál vezetői megbízást, és a hírek szerint, ha majd kiírják a hivatalos pályázatot a vezetői posztra, s miután a pályázó igazgató benyújtja a programját, hogy mit szeretne megvalósítani, majd akkor eldől, hogy kit akar az egyetemi vezetés vagy a pszichológiai szak, és meglátjuk hogy lesz.

Család

Férjem – Császár Gyula

Gyulával az ORFI-ban [*Országos Reumatológiai és Fizioterápiás Intézet*] ismerkedtünk meg, amikor gyógytornászképzőbe jártam a Frankel Leó utca 38. szám alá. A gyógytornászképzővel szemben található az ORFI, és oda jártunk át gyakorlatokra. A férjem orvos volt – bocsánat, segédorvos, az egy alsó szintje még az orvosi kasztnak –, s rá és egy segédorvos társára lettünk mi bízva, mint friss

gyógytornász palánták. Mindenféle reumatológiai bajoknál kellett, hogy megmutassa, mit hogyan kell csinálni. S ők mint orvosok elmondták, hogy mi milyen betegség, és hogy mire ügyeljünk, és így tovább. Az elméleti órákon túl ezek voltak a gyakorlati óráink az orvosok mellett. Aztán sorsunkra hagytak.

Meg kell említsem Földes Gyula bácsit, egy nagyon aranyos, nagy pocakos öreg orvost, aki minket, lánykákat terelgetett, és világhírű volt arról, hogy különleges masszázsokat ismert és alkalmazott. Tudta a gyógymasszázs technikákat, de idegen kultúrák különféle gyógyító masszázspraktikáit is. Tehát ő volt az, aki minket erre kitanított. Különleges élményeim vannak arról, ahogyan ez az öregúr a kezünket vezetve tanított minket masszírozni. Sokszor mondta és mutatta, hogy például, ha majd ilyet érzel, ezt és ezt csináld. És máig nagyon jól tudok masszírozni, én is különböző masszázstípusokat ismerek.

Akkor Császár Gyula még nagyon komoly volt, mint fehér köpenyes orvos, akit körülvettek a lánykák. Azt azonban ki lehet mondani, hogy mikor odamentünk gyakorlatra, már láttam, hogy hosszan rajtam pihenteti a tekintetét, különösen a szememen. Úgyhogy mi így ismerkedtünk meg, és nagyon szépen tartottuk is magunkat, míg én ott voltam három hónapig. A gyakorlatom ideje alatt igazából semmi sem volt köztünk. Szemrevételeztük ugyan egymást, de csak utána kezdtünk el együtt járni. Aztán nagy ellenállásba ütköztünk, amikor a szüleim megtudták, hogy ő elvált, és van neki egy gyermekecskéje. Sokszor hallgattam, hogy „*Férfi van még!*”, és hogy én nagyon szép vagyok és okos, hát válasszak valaki mást, aki ilyen, olyan, amolyan. De hát tudjuk, hogy van ez a szerelemmel... és én azt mondtam, hogy mivel ő megkért engem, és én igent mondtam, én hozzámegyek. Végül 1961-ben édesapám adott össze minket (majd később a gyerekeimet is ő konfirmálta '83-ban). Igaz, hogy mi Gyulával nagyon-nagyon hamar összekerültünk, hiszen én csak húszéves voltam ekkor, de 46 évig vele éltem, úgyhogy betartottam eskümet. Aki hosszú házasságban együtt él egy emberrel, az látja, mennyi megpróbáltatáson megy keresztül az ember, hiszen nem olyan egyszerű dolog a házasság.

Férjem családja

A férjem apukáját szintén Császár Gyulának hívták, így lett ő is Gyula. Az apósom Szombathelyen született 1885-ben, az anyósom pedig Zsolnán látta meg a napvilágot

1895-ben mint Váradi Ilona. A gyökereit tekintve német családból származott az anyósom, bár az ő édesanyja Burgovszky Ilona volt, aki lengyel származású, de németül beszéltek. Tehát az anyósom szavai után, ő német-lengyel keverék, nagyon hithű cipyszer⁴⁵ evangélikus volt. Templomjáró, imádkozós lelkületű asszony, aki sajnos öregségére belebánatosodott az életkedvét elvesztő férjébe, akit még istápolta a részegeskedés ellenére is. Nagyon nehéz sorsú, de nagyon jó asszony volt, aki hét évig élt velünk a pesti lakásban. A házasságkötésünk után nem sokkal meghalt a férje, az öreg Gyula, és akkor hozzánk költözött, s csak akkor került el tőlünk, mikor egészen elborult az elméje. Egyfajta arteriosclerózis (*az agyi artériák elmeszesedése okozta öregkori elbutulás, demencia*) jelentkezett nála, s végül már a tükröképével veszekedett, mert nem ismerte fel önmagát, s olyanokat mondott, hogy a ruhámat ellopta és kért, hogy vegyem vissza tőle stb. Végül már végképp nem ismert meg senkit.

Nekem az a tapasztalatom, hogy az életben való részvétel aktivitása nagyon sokat jelent az agynak, hogy ne boruljon el. Tehát a demencia nemcsak egy organikus folyamat, hanem az organikus folyamat úgy indul el, hogy nincs az agysejteknek igazi feladata a munkára. Nincs kiért aggódni, nincs kiről gondoskodni, azaz nincs normális stressz-mennyiség, ami ahhoz kell, hogy egy alapvető normál tápot megkapjon a szellem ahhoz, hogy működjön, és ezért ellustul az agy és a szellem. Az anyósom esetében is ezt láttam. Ugye elvesztette a férjét, s már csak süteményt sütött a fiának, mert minden héten megsütötte, mivel én nem sütöttem, lévén, hogy én nem vagyok édesszájú. Segédkezett volna ő a gyerekeim körül is, csak még nagyon picik voltak az ikrek, s már nem volt eléggé eszénél, és előfordult, hogy selyemcukrot dugott a picik szájába, ami akkor még ugye veszélyes volt. Tehát ilyen dolgok történtek, de nem haragudtam érte, csak igyekeztem vigyázni őrá is, mert abszolút jó szándékú volt.

Nekem is mindent megtett, tényleg annyira igyekezett, mindig jött és kérdezte: „*Mit segítsék? Mit csináljak még?*” És azt kellett mondjam: „*Köszönjük szépen, de van, aki takarítson, van aki a gyerekekkel foglalkozzon*”. S mivel érdemben segíteni már nem tudott csak ott sertepertélt, tett-vett, de nem volt igazi értelme az életének, ez az igazság. Előfordult, hogy bár a gyerekek ott ugrándoztak körülötte ő mégis elbóbiskolt. Be kellett látni, hogy ő már a gyerekfelügyeletre nem képes, túl idős volt hozzá. Bár kért ő munkát is tőlünk – „*Adjál nekem feladatot*”, szokta volt mondani –, amire én

kerestem is például valami varrnivalót, de hát, bár velünk édegett, de leginkább mint egy virág vagy egy növény, s folyamatosan csúszott az elbutulásos állapotba. Az én látásom szerint ebben nagyon nagy szerepe volt annak, hogy már igazából nem volt életfeladata. Hiába ösztönöztük, hogy menjen közösségbe, ugye az evangélikus hittestvérek közösségébe, de erre már nem volt nyitott. Templomba eljárt ugyan és imádkozott is, de úgy körülbelül itt meg is állt. Tehát nem volt semmi olyan cél az egész életében, ahova tudott volna kapcsolódni, nem voltak emberek, akikhez kötődni akart volna. Úgy is dolgozott már a végén, mint egy robotember.

A férjem nagyszüleiről nem sokat tudok, mivel családiról sem esett szó róluk, nekem az volt a benyomásom, hogy igazából az apósom öregkori alkoholizálása miatt. Ők ugyanis elvesztettek mindent, amit egy élet szorgos munkájával megteremtettek. Az apósomnak mint talpaló pincérnek az volt élete álma, hogy saját vendéglőt nyisson, s ezt el is érte, mert – ha jól emlékszem, Balatonfüreden – ezt sikerült is megvalósítania. És akkor ezt elvették tőlük. Mindenüket elvesztették, mikor államosítottak, és a Keleti pályaudvar mellé kellett költözniük egy kis utcácskába, és ott egy kifőzdét tudott csak nyitni szegény anyósom, ahol lehetett reggelizni meg ebédelni. Ebből éltek, mert hát valahogy meg kellett élni. Tulajdonképpen egy kis udvari egyszoba-konyhás lakásba menekültek át, szóval nagyon szerencsétlen helyzetbe kerültek, és Gyusziban ez mély nyomot is hagyott. Mindig olyan baráti kört igyekezett kialakítani maga körül – nem tudom, ebben mennyi volt a tudatosság és a szándékosság –, amely egyfajta magasabb intellektualitást biztosít számára az otthoni nyomor után. Igazából erről nagyon keveset beszélt, de ha szólt is erről az időszakról, igazán mély sérelemmel és nagyon elmarasztalóan említette, hogy ők miből is éltek, és hogy az apjának, mikor végre valaki lett volna, mégiscsak összeomlott az élete, és soha nem is sikerült kimászni abból az állapotból. S bizony akkor kezdett el inni az apja. Mikor az apja elvesztette mindenét, Gyuszi már felnőtt volt, orvostanhallgató, s végül sikeresen végzett az orvosin. Az anyósom rendkívül büszke volt arra, hogy a semmiből taníttatta ki a két gyermekét, s mind a kettőnek diplomája lett.

Császár Ottó, az ő egyetlen testvére 1925-ben született. Annál többet, mint hogy egy nagyon rendes férfi, fizika-matematika szakos középiskolai tanár, nem nagyon tudok róla mondani. Egy fia lett neki, Császár Csaba, és ő a családjával Kanadában él. Két fiúgyermekük van, az egyik sikeres pilóta, a másik grafikusművész. Ők is korán

disszidáltak, mert Csaba nagyon tehetséges gyerek volt, és kapott egy meghívást Kanadába, és kinn is maradtak családotól, úgyhogy ott élnek.

Hozzám képest egy igazi hedonista volt

Gyula 13 évvel volt idősebb nálam, tehát a mi házasságkötésünkkel ő már egy érett férfi volt, egy váláson túl. A fia az édesanyjánál élt, de nagyon sokszor volt velünk; a pótapákkal nem tudott megbarátkozni. Édesanyjának nem voltak szerencsések a házasságai (ötször próbálkozott). Végül hozzánk került saját kérésére, és én szeretettel fogadtam. Nyolcéves korától velünk élt, ott nőtt fel, a kicsinyeim nagyon szerették a nagy testvérüket, csüggték rajta. Albert (a mi Albink) szorgalmas és okos volt, túltett az apján. Szép karriert csinált, nagydoktori értekezését az atherosclerózisról [érszűkület] írta, egyetemi tanár lett a Haynal Imre Egészségtudományi Egyetemen belgyógyászatból. Amikor az egyetemet beolvasztották, címzetes egyetemi tanárként belgyógyászati osztályt vezetett, és ezt teszi ma is. Három gyermeke van: egy fogorvosnő, aki most végez az egyetemen, és két kisebb fiú, még tanulnak. Azért Albiról még lesz mondanivalóm.

Mi Gyulával és a családdal a Szent István körút 5. alatt laktunk, ahol 35 évig éltünk együtt, s a gyerekeink is itt nőttek fel. Az otthonunk vonatkozásában említtem meg, hogy nagyon szerettem a kézimunkákat, a szőtteket, egyik függönyöm például a magyarhermányi erdélyi papnénak a szőttese volt. Nagy ablakaink voltak, amin a hatalmas függönyök mind szőttesek voltak. A kisebb szobánkban egy pürkereci csángó asszony függönye volt, aki a mintát picit elrontotta, de ezzel együtt is nagyon szerettem ezt a szőttest. A lakásunkban látható volt még faragott doboz, amit Erdélyből hoztam, földfestéssel festett ládika, gyönyörű szép sarok téka, egyedi mintájú bokály, hatalmas nagy fali tálak és így tovább. Mikor onnan el kellett költözni a férjem betegsége idején egy kisebb lakásba, akkor ezeket mind úgy ajándékoztam el, hogy tudtam, akinek adom, az szeretni és használni fogja. Úgy hiszem, hogy ahova elgondoskodtam ezeket gyönyörű dolgokat, ott azok örömet hoztak.

Szentendrén a Körte utca 24-ben is volt egy kicsi csúcsos tetejű faházunk, amit akkor adtunk el, mikor a gyerekeknek szükségük volt a támogatásunkra a saját otthon megteremtéséhez. Ehhez a faházhoz kötődnek olyan idilli képek is, amikor kint van az

egész család együtt. Nagyon szerettük mindketten, igaz nekem gondot okozott a fizikai meg a sok egyéb munka szempontjából, mert ezt is ugye rendben kellett tartani, s így a hétvégén – ha kimentünk pénteken –, akkor én takarítottam, mint a hangya, aztán főztem, virágokat ápoltam, kertet gondoztam, Gyuszi nagyjából csak a fűvet nyírta le, az volt az ő dolga. Mindez még az előtt volt, hogy én elmentem Debrecenbe tanítani.

A férjem nagy utazó volt, s ő teljesen rászoktatott engem is, tehát én is nagyon szeretek utazni. De gondoskodott is mindenről! Nekünk évente voltak nagy utazásaink, bejártuk egész Európát. Igaz, hogy 70 dolláros szegényként, de mentünk, és mikor Albi még kicsi volt, őt is vittük magunkkal. Igaz, szegénykém még nyolcévesen abszolúte nem élvezte, bár a kempingben lehetett például úszni meg fürdeni – az Arnóban fürdött, míg mi Firenzében a Dómot csodáltuk és a múzeumokat jártuk –, de mi ugye mentünk, hogy bejárjuk a nevezetességeket, és vittük őt is magunkkal. De végül is jött velünk, és meg is rögzült ez a szokás nála is annyira, hogy követi az apja példáját, és nagyon nagy utazó lett belőle is. Gyermekének megmutatja, hol-merre járt velünk, teszi azt, amit mi tettünk vele.

Tehát lényegében az én életemnek a nagy kikapcsolódásai, nagy élvezetei mindig az utazások voltak, melyek során otthon kellett hagynom a munkát és az azzal járó gondokat is, hiszen akkor még nem volt laptop. Később már a kicsi gyerekeket is vittük, és az már igazán élvezetes volt számomra. Sokat sátoroztunk, és vittük magunkkal a szükséges dolgainkat, például amin a konzerveket melegítettünk meg stb. Akkor nem volt úgy pénz, sem utazási lehetőség, nem tudtunk dollárt sem szerezni, de nagyon romantikus és nagyon jó volt. Tulajdonképpen az életemnek az az élményvilága, hogy utazunk és világot látunk. Igaz, hogy nomád körülmények között, de eljutottunk például úgy Nápolyba, hogy a városhoz közeli Massa Lubrense nevű kis csodálatos tengerparti városkában szálltunk meg, és onnan jártunk be Nápolyba. És akkor én azt úgy éltem meg, hogy itt most valahogyan maga a boldogság az, amiben benne vagyok. Az is élmény és érték lett számomra, hogy feltételektől független lény vagyok, tudok dolgozni, és abból valósítom meg céljaimat, ami rendelkezésemre áll. Én a dolgaimat meg tudom csinálni, és nem számít, hogy mennyire előkelő vagy elegáns egy hely, ahol vagyok. Nagyon alkalmazkodó vagyok, mindenhez igazodom, olyannyira, hogy ha lavórban kell mosdani, akkor én lavórban mosdok meg. Érdekes megállapítanom,

hogy életem során az öröm az utazgatásokhoz kötődik, egyébként pedig a nagyon nagy kötelességtudat jellemez.

A férjem haszonélvezője is volt az én kötelességtudatomnak. Mi azért voltunk nagyon jól meg, mert bár ő is alkotó típusú ember, de ő rapszodikus volt, míg én egyenletes, kitartó. Bennem lelkiismereti volt az állandó késztetés, benne meg valahogyan más. Szóval ő azért hozzám képest egy igazi hedonista volt. Érdekes, hogy azért neki voltak egyéb szórakozásai is, hiszen eljárt teniszezni, baráti körbe stb. Szóval ő egy szabad férfi életét élte, amit én soha nem ellenőriztem. Abszolút bizalmat adtam neki, és – ebből adódóan is – ő tulajdonképpen jól érezte magát.

Amikor alkotómunkára sor került – mert a pszichoszomatika első magyar kézikönyve az ő munkája⁴⁶ –, akkor pontosan tudta, hogy velem kapcsolatban mire számíthat. Én összegyűjtöm az adott téma irodalmát, vázlatokat írok, megcsinálom a könyv szinopszisát, kijavítom stb. Tehát én segítettem neki az alkotó munkában, és ő számíthatott is rám. Nekünk rengeteg közös írásunk van, ahol ő – úgy férfi módra, nagy vonalakban – áttekintette a koncepciót, én meg hangyaszorgalommal kidolgoztam a témát és a részleteket. Szóval mi hatékonyan együttműködtünk a munka területén is, nagyon-nagyon sokat segítettem őt a pályáján. Viszont ő is mellettem volt, és viszonzta a feléje irányuló támogatásomat a toleranciájával, a tőle telhető módon. Soknyelvű volt, segített nekem szakirodalmi fordításokban, mert gyors volt hozzám képest. Igaz, az is tény, hogy a mi egyensúlyunk érdekesen alakult, hiszen én a szorgalmas, éjjel-nappal tevékenykedő mokus-típusom miatt – vagy az anyám szavaival élve, mivel „született rabszolga” vagyok – tényleg természetesnek vettem, hogy ha kell, ha nem, mindig mindent megcsináltam. Ebből is adódhatott az, hogy a férjem is természetesnek vette, hogy én mindent elvégzek. Most visszatekintve annyira érdekes, hogy én tulajdonképpen miért is vettem olyan természetesnek mindazt, hogy ha valamit meg kell csinálni, az az én dolgom. Nem tudom, miért, de így éltem meg, és valóban nem lázadoztam. Nem tettem szóvá, hogy most nekem valami egyebet is csinálnom kell, vagy, hogy egy teát se tud megfőzni a férjem. Ha nem tud, hát nem tud, s ha nem tud, akkor inkább ne is kezdjen hozzá, mert akkor meg világ vége lehet majd a konyhában. Tehát én tudtam, hogy mi az én reszortom, és el is fogadtam.

De ma már azért azt is tudom, hogy alapjában véve jobb ilyen kötelességtudónak, mint másmilyennek lenni. Mert hát ugye számomra a legnagyobb bölcs, Gyökössy Bandi bácsi⁴⁷ is azt hirdette, hogy: „Az igazi szeretet abban áll, hogy amikor a másik már nem szeretetre méltó a számunkra, akkor is ugyanúgy tudjuk szeretni”. Tehát mivel azt már kihúztam a pakliból, hogy férjem van – aki így is meg úgy is hozzám tartozik, én meg őhöz –, az életben felbukkanó nehézségek vonatkozásában én azon dolgoztam, hogy ne robbantsak ki konfliktust. Hiszen ha kirobbantom, akkor muszáj dűlőre is vinni a dolgokat, és én azért mégiscsak fölesküdtem az Isten előtt, hogy az ő hites felesége leszek, s vele jóban, rosszban megelégszem. Ezért én úgy döntöttem, hogy inkább csöndben kivárok, mert a nehézségek úgyis elmúlnak.

Albert

Gyulával való házasságom természetes hozadéka volt az ő Albi fia, akivel én elég korán találkoztam, és aki egy nagyon bűbajos gyermek volt. Albival mi nagyon jóban voltunk kezdettől, és én nagyon szerettem is őt. Valahogyan ez a gyerek úgy kapaszkodott belém, és nekem ez is oly jól esett! Még ő is úgy emlékezett vissza, hogy mikor hozzánk került, én jó szagú voltam, hozzám oda lehetett bújni, és neki különösen nagyon jó érzés volt, hogy ott fölötte lélegzik valaki, aki ha kell, az ölébe fogja és gyöngéd, és kedves vele, és úgy elringatja őt. Úgy vélem, valóban átment az, hogy én felé is szerető szívű voltam, mert lelkesen jött hozzánk, minden programban részt vett. Ehhez ugye az is kellett, hogy a mamája is nagyon szívesen odaadja, hogy vigyük. És mi vittük is bármikor bárhova, ahová csak tudtuk. Gyszi amúgy is nagyon gáláns volt gyerektartás témában, tényleg állt minden plusz költséget, cipő és ruha vagy bármi egyéb megvásárlását is, ami csak igényként felmerült.

Aztán történt egy érdekes dolog. Amikor nyolcéves lett, kijelentette, hogy most már nagyon nem szeretne otthon lenni, és ez a gyermek el is ment a gyámhatóságra, és kérte, hogy ő nem szeretne tovább az anyukájával lenni. Hát az egy nagyon-nagy dolog volt! És még meg is indokolta a gyermek, hogy az anyukájának van egy férje, aki nem jól bánik vele, és ő fél tőle nagyon, s ugyanakkor ő nagyon szeretne az apukájánál lenni. Erre természetesen kivizsgálták ezt az ügyet, és megbeszélték ezt az érintettekkel, és megkérdeztek engem is, hogy én hogy állok ehhez a kéréshez. Én mondtam, ha ez a gyermek ide akar jönni, én azt boldogan vállalom. Nekem még nem

volt akkor gyermekem, de én örömmel elvállaltam őt. Az édesanyja akkor gúnyosan meg is kérdezte: hogyhogy nekem nincs még gyermekem? Amire én csak az igazságot válaszoltam: azért, mert még nem adott a Jó Isten. Szó sem volt arról, hogy én ne akartam volna gyerekeket, de így hozta a sors, hogy én még tanultam, s nem volt még gyermekem – majd később ikreket szültem –, de akkor nagyon nagy szeretettel tudtam fogadni az ő Albi fiát, aki át is költözött hozzánk.

Tehát Albert az én nevelt fiam, aki nyolcéves korától mindvégig velünk élt, s nálunk nőtte ki magát olyan módon, hogy a kedvessége mellett eleinte igen problémás viselkedésű gyermek volt. Sok zűr is volt vele, de később a mamájától hozzánk kerülve ez a fiú tanult, mindinkább kibontakozott. Szorgalmas lett, és érettségi után, mikor nem vették föl az orvosi egyetemre, elment oda portásnak. Ott, az orvosi egyetemen vállalt portaszolgálatot, ahová később be is került, mert háromszor kellett felvételiznie, de kitartó volt, s felvették. Kiválóan végig is csinálta, majd belgyógyászati osztályra került. Nagyon gyorsan haladt ott is előre, mert szorgalmas volt, hihetetlenül szorgalmas. Kikerült később Ausztriába, Innsbruckba egy tanulmányi útra, mert ő németül meg angolul is már nagyon jól megtanult ekkorra. A német tudás onnan is jött, hogy az apjának is az volt az anyanyelve, mert az én anyósom egy cipszer német asszony volt. Idősebb korában, mikor már eléggé el volt borulva az elméje, és sajnos senkit sem ismert föl, németül beszélt velünk, s bizony mi így tudtunk vele kommunikálni. Tehát Albert kikerült Innsbruckba és ott ő az atherosclerózissal foglalkozott, amiből később tudományos munkákat is készített. Ebből írta meg a nagydoktori disszertációját, amit nagyon sikeresen meg is védett. A szakmai karrierben úgy haladt előre, hogy egészen döbbenetes. Ugyanúgy orvos lett ő is, mint az apja, szakvizsgáját tekintve belgyógyász, mint az apja, és osztályt is vezet, mint az apja. Sőt ő címzetes egyetemi tanár is lett a Haynal Imre Egészségtudományi Egyetemen. Sajnos neki kárára lett az egyesülés, amely során a HIETÉ-t a SOTE-ba beolvasztották, mert ő így a tanszékét elvesztette. A szak- és továbbképzés területén is dolgozik, s ugyanakkor zsírsanyagcsere kutatással is foglalkozik, amiből a nagydoktoriját csinálta. Ezzel ő az apját is lekörözte, hiszen nagydoktoris egyetemi tanár lett. Az valóban emlékezetes, nagyon nagy ünnep volt, mikor az édesapja köszönthette.

Albertre a mi közös gyermekeink, az ikrek – Zsolt fiam és Noémi leányom – úgy néztek fel, mint az Istenre. Egyszerűen lógtak rajta, oly mértékben, hogy arra is volt példa,

hogy Albi már engem kért meg, hogy „*Csinálj valamit, mert nem tudok tanulni, mert itt lebzselnek körülöttem*”. De annyira nagyon szerették.

Zsolt

Ahogy arra már utaltam, nekem ikreim születtek, egy kisfiú és egy kisleány: Zsolt és Noémi. Albert fiunk kiemelkedő sikerei sajnos nehézségeket is generáltak a kisebb fiunk vonatkozásában. Nevezetesen az én szegény kisebbik fiamnak sok lelki nehézsége adódott abból, hogy van egy kedvenc elsőszülött, aki minden apai kívánságot teljesít, aki ugyanazt a vonalat választja, mint az apja, ugyanabból szakvizsgázik, aki kiváló, aki följutott a Parnasszusra, még magasabbra, mint az apja, s akire maga az apa is büszkén fölnéz. S ezzel szemben ő pedig csak egy kis törpe, akit... hát az apja meglehetősen ostromoz. Bár a gyermekeimnek mind a mai napig nagyon jó a kapcsolatuk a bátyjukkal, mégis azt kell mondjam, hogy bizony kicsit ráült Zsoltinak a lelkére ez a helyzet. Plusz még ehhez jött a nehéz serdülőkor, amikor az apja valóban nagyon sokat bántotta.

Több konfliktus is gerjedt köztünk Gyuszival mindezek miatt, és hát volt olyan is, amikor a gyerekeinkhez való eltérő viszonyulásunk miatt szembekerültünk egymással, házassági krízisbe kerültünk. Igaz, én mindig törekedtem a megegyezésre, de olyan helyzeteket is elvállaltam – Gyuszi akaratával teljesen ellentétben –, amik következtében mi különböző vágányra kerültünk, egy fedél alatt, de nem együtt éltünk. Ezt én egyfajta házassági szünetnek nevezem. Például említem azt, amikor Noémi – saját jogán – bekerült az egyetemre, a pszichológia szakra, és már annyira szeretett volna valami kis saját otthon, akkor én egy szép kis lakást vettem neki a Stromfeld Aurél utcában, bár nagyon alacsony keresetem volt akkoriban. Igaz, hogy pici volt, kicsi ablakkal és alagsori, úgymond süllyesztett, de attól függetlenül nagyon szép kis otthon lett belőle. Gyuszival nem tudtam megegyezni ezt a témát illetően, hiszen ő azt az álláspontot képviselte, hogy „*Nem, nem adunk a gyerekeknek semmit. Nem segítjük őket. Álljanak talpra egyedül!*” Hiszen ő is a nulláról kezdett. Gyuszi egy pincérnek volt a fia, igen mélyről küzdötte ki magát, és nem hozott otthonról még egy jancsiszeget sem. Ezért nem egyezett meg velem abban, hogy adjunk a gyerekeknek indítási segítséget.

Bár én sem hoztam el egy könyvet sem otthonról (apám annyira szerette a saját könyvtárát, hogy amikor a férjhezmenetelemkor elvittem volna egy pár könyvet tőle, akkor azt mondta, hogy nem, mert ez így egy teljes könyvtár), én mégis úgy döntöttem, hogy segítem a gyermekeimet, hiszen nagyon jól tudtam, hogy mit jelenthet a legkisebb segítség is. Amikor érettségi után Budapestre kerültem, és nem kaptam támogatást, mert nem volt miből – igaz, nem is kértem –, bizony ahhoz, hogy létezni tudjak, korrektori munkát vállaltam a Mezőgazdasági Könyvkiadónál. Éjszaka megcsináltam a korrektúrát, reggel leadtam és mentem az iskolába. Úgyhogy akkor én azt a döntést hoztam magamban, hogy ha lehet, akkor az én gyerekeimnek ne legyen ilyen sorsa, ne menjenek kollégiumba, mert emlékeztem, hogy nekem a kollégium mennyire súlyos, nehéz időszakot jelentett (ugye ott benn lakni és havonta csak egyszer hazajutni a szüleimhez, nélkülözni az anyai szeretet és a családi fészek melegét). Szóval én betartottam az akkori fogadalmamat, és Noéminak saját döntésem alapján bevállaltam a lakástörlesztést egyedül, Gyula támogatása nélkül is. Igaz, részletekben kellett fizetni, de oly picit volt a saját fizetésem, hogy lényegében nem bírtam rendesen törleszteni az alaptőkét. Amikor egy év után a férjem látta, hogy így küzdök, na, akkor döntött úgy, hogy beszáll. Ami érdekes, az az, hogy később már büszkén mondta a barátainknak, hogy *mi* gondoskodunk a gyerekeinkről, mert *mi* Noéminek biztosítunk egy kis lakást.

Visszatérve Zsolti fiamhoz és az apjával való küzdelméhez, nem meglepő az, ami bekövetkezett, nevezetesen, hogy Zsolt elment tőlünk. Még húszéves sem volt, amikor először hajóra szállt. Igaz, onnan még visszajött, de azután 23 évesen végleg kiment Las Vegasba. Ő valójában kitört és kiszökött, mert mindenáron menni akart. Valószínűleg azt akarta bizonyítani ott kinn, hogy ő ott is lesz valaki – nélkülünk. Nagyon nehezen éltem meg, amikor elment, nagyon-nagyon nehezen. Én könyörögtem neki: *„Kérlek, mindenképp adj jelt magadról! Csak egy szót, csak egy híradást, hogy tudjak rólad, hogy hol vagy.”* Mert akkor nem volt még email se, egy nomád világ volt az az időszak mobil és email nélkül. De igyekezett, és tudott is nekem telefonálni, jobban tudott, mint ahogyan én... Amikor tudtam, hogy hol van, hol érhető el, akkor beszélhettünk egymással... Hát mindenesetre úgy értékelem az ő megküzdött életét, hogy végül is megállapodott, érett ember lett belőle. Valóban megelégedett, örül az életnek, rendkívül szociábilis, mindenki szereti, és nagyon remélem, hogy egyenesben is marad.

Ő egy jó lélek, igazi jó ember. Valószínűleg ez a tulajdonsága visszaélésre is ad alkalmat, lehetőséget annak, aki éppen be akarja csapni. Például egy hírhedt maffiavezér, aki most börtönben van, annak a fia – ez egy zsidó fiú –, aki kikerült Izraelbe, majd onnan Las Vegasba, valahogy rátalált az én gyerekemre. Zsoltinak ott volt ugye a gyönyörű nagy háza, úszómedencéje meg autója, és akkor bekéredzkedett hozzá. Zsolti persze befogadta, úgyhogy ott lakott nála, de igazából nem fizetett semmit. De hát Zsoltimnál ilyen meg lehet tenni. És akkor ez a befogadott fiú hazajött, engem személyesen megkeresett, és a szemembe mondta, nagyon jó volt neki Zsoltinál. *„De azért egy kicsit balek a fia.”* Mondom: *„Milyen szempontból?”* – *„Hát mindig megváltam pénzzel, mert ha azt mondtam, hogy nincs pénzem, ő mindig adott”.* S mindezt ilyen nyilvánvalóan mondta nekem. Na, ilyen értelemben balek az én fiam, hogy kihasználható. De nem baj, nem baj, szóval ő az én vérem.

Az idén most voltunk januárban nála, nem olyan nagyon gyakran tudunk találkozni, csak így egy évben egyszer; hol ő jön, hol én megyek. Noémivel többször is tudnak. Bár nagy erő kellett és erős akarat ehhez a kitöréshez Zsolti részéről, hogy elmenjen, de azért mégis nehezebben tudott ő leválni. S ez abban nyilvánult meg nála is, hogy nehezebben talált párt magának. Aki nehezen válik le, az nehezen tud utána elköteleződni is. Zsoltinál is ez volt, 45 évesen nősült.

De azért az, amit a 70. születésnapomra írt, a köszöntő, ami otthon a falamra ki van függesztve, szóval az olyan mély dolgokról tesz tanúbizonyságot, hogy csak elsírni tudom magam. Elmesélte, hogy *„Mama, mikor kimentem Amerikába, és átverték, hogy ott vár engem valami segítség, és semmi sem volt, és olyan is előfordult, hogy nem volt mit ennem, és kétségbe is estem, képzeld Mama, mindig rád gondoltam. És amikor már végre kikászálódtam ebből az egész bajból, és meglett az első lakásom, a képedet kitettem, és tudod Mama, én hozzád imádkoztam”.* Hát ilyen az én Zsolti fiam, tőle tudok mélységesen meghatódni.

Igaz, hogy Zsolti fiam is elvégezte a japán szakot és két BA-végzettséggel is rendelkezik, de az, hogy ő mivel keresi a kenyerét, számomra mindegy. Hiszen ő az én vérem, az én természetem, és az, hogy ő református teológiát végzett kint Amerikában, ez az én szívem büszkesége.

Apám mondta mindig, hogy nagyon szereti Zsoltit, és bízik is benne, és azt is mondta, hogy *„Emlékeztetek, az apjával való nagy cirkuszok még a jövőben is lehetnek, de neked ez a fiú öregségedre a vigasztalásod lesz”*. Ezt mondta az én lelkes édesapám. Hát nem tudom, mennyire következik ez be, de nagyon-nagyon szeretem Zsoltit és nagyon büszke vagyok rá, hogy a teológiát elvégezte, s hogy ő egy valóban nagyon mélyen hívő életű ember. Persze Noémi is hívő, de ő valamilyen szinten, azt hiszem, hozzám hasonlult, hogy noha ő templomba a népes család meg még sok egyéb miatt nem tud eljárni, mint én annak idején, de imádkozik és Bibliát is olvas, s így megéli a hitét. Szerintem nem is kell a templomjárásból görcsös rítus csinálni. Tehát ő is abszolúte hívő.

Noémi

Noémi lányom története élő bizonyítéka a „nyitott ajtós” házban felnövekvő papgyermekes esetének. Amikor arról volt szó, hogy merre tanuljon tovább, én határozottan tiltakoztam, hogy pszichológus, az ne legyen. Bár ő már tízévesen kijelentette – látva, hogy én mennyit dolgozok –, hogy főállású anyuka lesz, de ha megnézzük az életútját, bizony ő is követte a beégett mintát. Noémi pont negyedik osztályos gimnazista volt, mikor az én egyik távollétem alatt (mert életem egyetlen ösztöndíjas lehetőségeként Baselben voltam tanulmányozni az Alexander-relaxációt, ahol összeismerkedtem fűvel-fával, majd egy orvos-tanfolyamra is elmentem mindeközben) ő egy pszichológiai témával benevezett egy középiskolai tanulmányi versenyre. Gyönyörűen kidolgozta, és első helyezést ért el. Jelíges munka volt, tehát saját jogán került be az egyetemre. Rögvest föl is vették pszichológiára. Mikor hazaértem így fogadott: *„Mama, én nem akartam pszichológus lenni, engem felvettek. De így már nem megyek más szakra felvételizni”*. És akkor elkezdte a pszichológiát.

Azt mondtam: *„Rendben, ha már így hozta a sors, de klinikus, az ne legyél, ezt ígérd meg nekem! Csak klinikus ne legyél!”* Szóval nem is mondom tovább a dolgot, mert végül klinikus lett és még pszichoterapeuta is, mert hát PhD-t, azt ugye csinálni kell, hiszen az is egyfajta biztonság ebben a furcsa világban, amelyik előírja, milyen kokárda mire jogosít. Szóval ő szívem szülötte, a klónom, de vesztetemre, mert nem tudom őt önmagától megvédeni. És akkor én bűnhődöm ezért. Valóban úgy élem meg,

hogy nagyon sokat szomorkodom miatta, hiszen nem tudom őt fékezni, nem tudom megvédeni önmagától. Látom, hogy négy órát alszik, s hiába mondom, hogy „*Ne csináld, ne csináld, mert rossz vége lesz! Könyörgök, ne csináld!*”. De nem bírom megvédeni, tényleg nem tudok mit kezdeni vele, mert ő a Magyar Pszichológus Kamarát meg akarja csinálni, ő harcol a klinikai pszichológiáért, most a szakmai kollégium helyett működő Klinikai Pszichológiai és Pszichoterápiás Tagozatot vezeti, tanszéket vezet a Károlin, új szakirányt alapít, szervez, terapizál, szakképzésben dolgozik, ötgyermekes családot igazgat el, elképesztő, amilyen sokat és amilyen nívón dolgozik. Én ennyit biztosan nem volnék képes csinálni, mint ő.

Pedig a férje, Péter is ugyanezt mondja neki. És nem ellenkezésből mond hasonlókat, mint én Noéminek, hanem az őszinte aggodás mondatja vele, hiszen ő annyira egy áldozatos férj, hogy mellé áll mindenben, és annyira segíti őt. S jó látni, hogy ők ketten olyan jól kiegészítik, és igazán szeretik is egymást. Ez egy jó találkozás. Noémi őszintén szereti és istápolja a Péter gyermekeit. Ők egy Noémi által vezetett szervezetfejlesztési tréningen találkoztak, majd jöttek össze. Mivel ekkorra már Noémi is elváltként volt a világban, végül szépen egymásba szerettek. Eleinte a gyermekekkel volt némi küzdelem, hiszen igazi rossz tanulók voltak, ám ma már elmondhatjuk, hogy az elmúlt tíz év valódi diadalmenet volt, hiszen ezekből a gyerekekből mind-mind diplomát szerzett felnőttek lettek: az egyik jogászként végez, a másik a közgázon, a harmadik meg most fejezi be a vendéglátóipari főiskolát és harmonikus párkapcsolatban él. A közös gyermek, mindünk kedvence, Gergő a család szemefénye, ő hozta össze talán leginkább a gyermekeket.

Noémiék családja kitűnő példája annak, hogy a kezdeti rossz beidegződés is átírható. Ők Péterrel egy jó mintát mutattak, és ez a minta elkezdte felülírni azt, ami korábban történt velük. Noéminek úgy kellett küldeni - kicsit erőszakkal – nevelt gyermekeit az anyukájukhoz, hogy menjetek, hiszen ő szült benneteket, ő az édesanyátok, vigyázzatok rá.

Noémi kapcsán megemlítem még, hogy ő aztán mindenkit eligazgat a világon, hiszen ő egy született igazgató. Az egész világot képes lenne eligazgatni. Ő igazi rendet teremt maga körül, olyannyira, hogy a környezetében mindenki haptákban áll. Szerencsére a férje egy valódi vajszívű férfi, aki bátran ráhagyatkozik, de hát csak jól

jár vele, és Noémi azt az öt gyermeket mesterien eligazgatja. Ott rend van ám. Táblázatokot küld minden gyermeknek, hogy mindig mindenkiről tudjanak, hogy ki hol jár. Rendszeres és nagyon-nagyon akkurátus is. Noémi vezetésre termett, teljesen annak való, felelősségvállaló, gondoskodó, de nem szűkmarkú. Ő nem sajnálja a pénzt, tényleg odaadja a szükségre, valójában így jótékonykodik. Szóval nem fagy be nála a pénz. Erre jó példa a legutóbbi eset is. Amikor a Károlira kikerült, rögtön azt mondta: *„Micsoda egy lepusztult helyé vált ez! Nincsenek külön szobák, egy rakáson van mindenki összezsúfolva. Mama, én itt változást indítok”*. Én ugyan azt mondtam neki, hogy *„Vigyázz, mert itt most belenyúlhatsz hatalmi érdekekbe. Nem azt nézik, mit teszel, hanem rád terhelik majd, hogy magad fényesítésére. Ne hívd ki a sorsot magad ellen!”* Mire ő azt válaszolta, hogy nem bírja nézni, hogy ilyen körülmények között kell dolgozni egy egyetemen. Legalább az ő tanszéke legyen méltó hely. Bevásárolt új bútorokat, recepciót csinált, adományokat vitt be, és megújította egy kicsit az intézetet, Nagyon büszke vagyok rá! Ha valakinek ez nem tetszik, csinálja ő is, és ne kritizáljon!

Noémi és Albi az idő múlásával mind jobban hasonlítanak egymásra, jobban, mint az ikrek. Bár érthető ez valahol, hiszen kétpetéjű ikrek ők Zsolttal, míg Albival viszont igaz, hogy két anya szülte őket, de mégis erősen Császárok, főleg a természetükben. Albi is nagyon fantasztikus gondolkodásmódú karakter, és igen ötletgazdag is. Míg Noéminál a rend, a szigor, a szabályosság és az igazság vannak előtérben a megfellebbezhetetlenséggel és a megvesztegethetetlenséggel, addig a lágyság bizonyos mértékben hiányzik nála. Én egy szelíd, szolid lény vagyok hozzá képest. Az akaratánál és igazságérzeténél csak a szíve nagyobb, fantasztikusan tud szeretni, erről talán a párja tudna mesélni, milyen nő Noémi!

Nagyon édesek voltak az én kis iker purdém már pici gyerekeknek is. Valóban úgy volt, hogy Zsolti volt a ragaszkodóbb. Noémi nagyon eldirigálta őt már a kezdetektől, ő már akkor megmondta a Zsoltinak, hogy mit csináljon. Noéminak ez a természete, hogy ő elvezényel mindent, hogy ő rendet teremt, s valóban tisztaságmániás volt már kicsinek is, rakosgatta a holmikat ide-oda. Rendet teremtett már gyerekként is. Senki sem tanította rá. Mondtam, hogy *„Nyuszikám, hagyd már abba!”* – de ő csak rakosgatott tovább. Szóval valami elemi módon hozott magával egy ilyen rendezési hajlamot, hogy a világban ő rendet fog csinálni. Máig ezt csinálja: rendet csinál a

világban. Nagyon kemény természete van. Mi is az az anyag, ami a legellenállóbb? A vídia? Igen, azt hiszem, vídia erősségű a természete.

Mindig Zsolti fiam volt a függő típus. Ma is például megkonzultálja a testvérével a dolgokat, telefonál és neki jelez. Én gyűjtöttem szakirodalmat az ikrek kötődéséről, melyből az derült ki, hogy míg az egyik ikerbabának sikerül az anyához kötődnie – s általában ő a sikeresebb –, addig a másik ikerbaba úgy kötődik az anyjához, hogy a testvérén keresztül. S ezért a testvére válik egyfajta anyapótló kötődési tárggyá, és ezért például egész élete során a testvérét közvetítőnek használja az anyához. Ez így van nálunk. Zsolti Noémihez kötődött és rajta keresztül hozzám. Úgy történik az információáramlás nálunk, hogy először Noémi tudja meg, majd szól nekem. Zsoltinak a testvére az első bizalmasa, és aztán egy-két nap múlva fordul hozzám vagy később, de mindig Noémi az első. Ő a tanácsadó. A fiam így fogalmazott: *„Mama, te aggódó típus vagy, ezért félek, hogy ha megosztom veled a gondom-bajom, aggódni kezdesz értem. Érzem a hangodon, s nem akarom ezt”*. Noémi nem aggódós típus – bár bizonyára ő is aggódik a maga módján -, de ő a megoldásokra koncentrálni, és ilyeneket mond: *„Jól van, akkor most csináld a következőt...”* Szóval így osztja az ést az én rendteremtő Noémi lányom.

A bátyámnak a fia, Pista, az én keresztfiam a gyerekeveit szinte azt mondhatom, hogy anyám gondoskodásában töltötte. Már Ládbesenyőre is elvitték, majd mikor Nagybarcára átkerültek édesapámék, oda is levitte őt Pityu, a bátyám, s így ők akkor egy kicsit tehermentesültek. A nyár folyamán hónapokig ott volt a kicsi a nagyszülőknél, mert első unokájába az anyám beletette az összes nagyanyai szeretetét. Mikor viszont az én ikreim megszülettek, akkor... hát nagyritkán felutaztak, s így néha-néha látták őket a szüleim. Háromévesek voltak, mikor először ott hagytuk őket édesanyáméknál Nagybarcán. Ekkor volt az első olyan nyaralásunk a férjemmel, hogy nélkülük mentünk el Bulgáriába a tengerpartra egy kis privát útra. Úgy meg is bántam, hogy ott hagytuk a gyerekeket, mert annyit panaszkodtak a nagymamára, mikor aztán visszamentünk értük. Mivel én egy ráhagyó, engedékeny mama vagyok – akármennyire másnak is tűnök –, az édesanyám hozzám képest még fogalmazásában is igen szigorú. *„Tessék felvenni a cipőt! Tessék már jönni reggelizni! Tessék ezt, tessék azt...”* – ez volt a szóhasználata, ami az én gyermekeimnek szokatlan volt. Felettébb szigorú volt számukra a nagymama, ahogyan betartatta a rendet. Pedig

Noncsi elemi rendcsináló volt, valahogy a nagymamának mégsem szeretett engedelmeskedni. Szóval, nem szerettem anyámmal lenni, meg úgy általában a nagyszülőkkel.

Arra is emlékszem, hogy anyám, amikor följött hozzám a szülés után látogatóba, az első találkozáskor a gyerekeimet úgy minősítette, hogy „*Milyen kicsi nyulak!*” Ez volt az első, amit mondott, mikor meglátta őket a kórházban, és nagyon meg is bántott vele. Tényleg nagyon megbántott, mert én meg oly gyönyörűnek láttam őket. Valóban picik voltak – egy kiló kilencvennel születtek, hát kicsi babák az ikrek! –, de arányosan formásak. Na, mindegy, de nagyon a szívemnek ment ez a mondata akkor. Azután, amikor olyan 6-7 hónaposak voltak, és már nagyon szépen kibontakoztak, jött ismét látogatóba a mamám, és hát persze milyenek a babák, sírnak. Az én picijeim is sírtak, amire az én anyám azt mondta nekem, hogy „*Kisanyám – mert így szólított, miután meghalt az anyja –, én nem bírom már ezt, én ehhez már öreg vagyok*”. És elment. Úgyhogy én nem kaptam anyámból nagymamát... Én egyedül voltam...

De aztán Isten nagy ajándékaként rátaláltam Emmára, aki vénleány volt. Sajnos megerőszakolták az orosz katonák és aztán a felvidéki szülőfalujában pártában hagyták azt a szép nőt, merthogy lueszt /szifiliszt/⁴⁸ kapott, s bár kigyógyították belőle, de örökre megbélyegzett, szerencsétlen nő maradt. Így jutott el az ő szégyenével Budapestre. Magányos volt, nem volt gyermeke, a szülei is meghaltak, saját családja sem volt, és amikor én kerestem valami gondozót, segítséget, mert mennem kellett dolgozni, akkor találkoztam vele. Ő az első perctől kezdve jó kapcsolatba került a gyerekeimmel, saját unokáiként, dédelgető, babusgató módon szerette őket. Noémi úgy szerette őt, hogy belekapaszkodott a ruhájába, és úgy ment utána: „*Emke! Jövök veled!*” Mindenhová követte és nagyon ragaszkodott is hozzá. 12 éves korukig folyamatosan a gyermekekkel volt, és csak mikor kamaszok lettek, és pimaszkodni kezdtek vele meg kritizálták és vissza is beszéltek neki, akkor azt mondta: „*Nem szeretnek már engem...*” Nem értette ezt a kamaszkori dolgot, és úgy élte meg, hogy őt bántják, és nem vállalta tovább őket. Ekkor ment el, ami nagyon megviselte a gyerekeket. Utána már nem volt külső segítségem. Igen sokat köszönhetek Emmának, ő volt az édesanyám helyett a támaszom, segítségem a gyermekek felé. Áldja is meg érte az Ég! Hála Istennek, jó magas kort élt meg. Utolsó pillanatig gondoskodtunk róla.

A nyugalom évei

A nyugdíjas évek kapcsán a szakma tekintetében azt mondhatom, hogy az egyetemen is tartok még alkalmi kurzust, de a heti két órás rendszert én már nem vállalom, azt már nem csinálom. Teljesen szétesne az időm és az életem. Nagyon vigyázok az időmre, tömbösen csinálom még vállalásokat az egyetemen, az óratartásba is besegítek, ha arról van szó, tehát még részt veszek az egyetem életében, de már csak ilyen csökkentett formában, ahogy tőlem most telik.

Igaz, sose éreztem azt, hogy én kiégek, soha. Elfáradást néha éreztem a jól végzett munka után, de akkor kifújom magam picit, és megyek egyet járni, mert sétálni azt nagyon szeretek. Öt évig jártam szorgalmasan tornászni is heti háromszor, és jártam volna tovább is, csak személyfüggő vagyok, és az a lány, akihez én jártam, megszállott vallásos lény volt, és kiment Thaiföldre a férjével téríteni [*missziós munkára*]. Vele szerettem tornázni, de utána már nem kerestem mást, hanem mint gyógytornász összeállítottam magamnak egy saját kis félórás tornát. De hát hol csinálom, hol nem, mert az már nem ugyanaz, mikor az ember csak saját maga van.

Különös kötődés

Nagyon boldog vagyok, hogy az életemnek ebben az időszakában megadatott, hogy nagyon sokat lehetek - teljesen saját döntésem alapján – az unokáimmal, és hogy a legkisebbel meg különösen jó kapcsolatba kerültem, hiszen oly sokat vagyok vele. Ezen kapcsolatomban általa valahogy ráláthattam arra, hogy mi a jelentősége annak, ha a gyermek számára intenzív jelenlétekkkel, sokféle programmal vagyunk jelen, és hogy milyen kötődést vált ez ki, hogy tényleg mennyire ragaszkodóan tudnak szeretni. Olyan boldog pillanataim vannak vele, hogy például tavaly, a balatonvilágosi nyaralás után, ahol kettesben voltunk, rám nézett ilyen boldog tekintettel, és azt mondta, hogy: „*Manyuszka – így hív, hogy Manyuszka – ez életem legszebb nyara!*” Manyuszka úgy lettem, hogy a mama nyusziból egy összevonással a kicsi alkotta ezt az elnevezést számomra. Volt egy nyuszija, a kabalajátéka – vagyis az átmeneti tárgya⁴⁹, hogy úgy mondjam –, ami az idők folyamán nagyon viharvert lett, hiszen már agyon volt varrogatva, s mikor én Svédországban voltam, hoztam neki egy olyan nagy lapátfülű nyuszi, ami nagyon hasonlít az ő eredetijére. S amikor megkapta tőlem a nyuszikát, akkor rám nézett, majd a nyuszira nézett... és akkor mondta, hogy „Ma-nyuszi”. No,

attól kezdve én Manyuszi lettem, ami lassan átalakult Manyuszkává. S be kell valljam, nagyon-nagyon szeretem.

Hogyan is alakult övele ilyen szorosra a mi kapcsolatunk? Unokáim közül ő most lesz tízéves októberben, de a lányom, Noémi, ha szólt, hogy neki valami fontosnak ítélt programja volt, és a gyermek számára felügyeletet és programot kellett biztosítani, akkor ő bátran ki is mondta, hogy mama, segíts. S ekkor én természetesen mentem, és megyek még ma is, és hétfői programot csinállok a gyerkőcnek. Van úgy, hogy hozom magammal már péntek este, és ott van velem egész hétfvégén. S ha ő kitalálja, hogy most mit csináljunk, mi legyen a program, akkor én szívesen teljesítem. Nekem Budapest valamennyi játszóházába bérletem van, de a parkokban is otthon érezzük magunkat. Van két kedvencünk is, ahová gyakran járunk: az Eleven park és a Dunakeszi nagy park, ahová szintén együtt szoktunk menni. Utóbbi időben már a legjobb barátját is viszem, mert ketten nagyon jól érzik magukat a játszóházakban és gyermekprogramokban.

A Bagdy név továbbvitele

A közelmúlt élményei kapcsán van egy kiemelkedő örömöm, amit szívesen meg is osztok, de hogy érthetőbb legyen a történet, néhány mondatban meg kell említenem Marci nevű unokámat.

Marci, Noémi lányom első házasságának gyümölcse, egy tüneményes, édes fiú, ma már szép férfi, és aki a Tóth Marcell Ádám névre hallgat édesapja után. A válás után Marci az édesanyjánál maradt, és együtt nevelkedett Noémi második férjének gyermekeivel és a közös kistestvérrel. Péter vejem, aki egy igazán csodálatos ember, minden gyermeket támogat lelkiismeretesen, de azért öt gyermek csak öt gyermek. Marci édesapja átesett egy komoly műtéten, aminek következtében, mint részidőben dolgozó ember egyedül viszi az életet, s bár jól megvan, de nem volt soha abban a helyzetben, hogy támogassa a gyereket, főleg mivel nagyon pénzigényes tanulmányi utat követ Marci. Én, látva ezt a helyzetet, mivel én valóban segíteni szerettem volna, hogy ne Péter vállán legyen az a teher, hogy a nem általa nemzett gyermek taníttatását is szponzorálja, elvállaltam, hogy Marci tanulmányi költségeit fizetem. Marcim jelenleg 21 éves, és Cambridge-i egyetemre jár orientalista szakra⁵⁰. Igaz, a képzés sokba

kerül, de nem olyan sokba, mint amennyit ér, hiszen tutoriális⁵¹ rendszerben oktatják őket, saját tanára van, úgymond, aki csak vele foglalkozik, persze a közös órákon túl. Ő az én büszkeségem, nagyon okos, és nagyon sok nyelven beszél. Spanyol és angol nyelvből már van felsőfokú vizsgája, s mivel japánul is tud, most a kínait és az orosz nyelvet tanulja.

A japán nyelv kapcsán jut eszembe, hogy hogyan kapott Marci annak idején Zsolti fiamtól egy plusz lökést, hogy ő is a japán nyelv felé forduljon. Akkoriban Marcinak a karatében az edzője japán-megszállott volt, és amikor Zsolti hazajött Amerikából, akkor Marcinak nagyon megtetszett az, hogy Zsolti japánul is tud. Elkezdett japánul tanulni, majd lehetősége volt egy évig Japánban iskolába járni. Beleszeretett a japán kultúrába, és ezt a szakot választotta. Szellemiekben erősen rám hasonlít az én Marci unokám, versel ő is, jó a memóriája, ő is a Jó Isten külön ajándéka nekem.

No, ez az én Marci unokám fogta magát, és miután az édesapjával is egyeztetett, most karácsonyi itthonlétekor elintézte, és fölvette a Bagdy nevet. Nem tudom, ezt unokai hálából indítatva tette-e, vagy hogy Noémi sugallta-e, mert én illet, bár nagyon szeretem Marcit, soha nem kívántam tőle. Szóval nem tudom, de megtette. Úgyhogy most már ő Bagdy-Tóth Marcell, aki továbbviszi a nevet, tehát lesz Bagdy ezen az ágon. Ezt az örömhírt Krisztus születésének nagy ünnepén közölte velem. Ehhez pedig már nem fűzök hozzá semmit.

Életérzések

Önvád

Amikor édesapám a halála előtt rosszul lett, bekerült a kórházba, ahol a férjem dolgozott, a IV. kerületi Árpád kórházba, ott még pár napig erősítették a szívét. Nem volt halálszélen még, és döbbenetes, hogy egyszer csak ott a betegágyban egy hörgést hallott a szomszéd, és ezután már lehetett tudni, hogy valahogy romlik az állapota. Ekkor szóltak is nekem, hogy menjek, mert nagy valószínűséggel elmegy. Én azonban akkor azt mondtam, hogy csoportom van, befejezem. És befejeztem a csoportot, és bizony mire odaértem, már meghalt az édesapám. Nagyon sokat sírtam amiatt, hogy vajon jól tettem-e, amit tettem, merthogy úgy éreztem, hogy el kellett volna

tőle köszönöm. Talán ha rögtön elindulok, ha csapot-papot ott hagyok, ha hagyom azt a pszichiátriai csoportot... És nagyon-nagyon súlyos önvádjaim voltak, hogy lekéstem a lehetőséget, nem tudtam elköszönni. De ekkor is történt valami különleges: az én unokatestvérem pont akkor ott volt abban a kórházban, és éppen meglátta édesapámat és azt, hogy mi is történik, s ő oda tudott menni, és megfogta a kezét... Szóval mégiscsak volt ott valaki, aki foghatta a kezét, és ez nem egy idegen volt, hanem pont az én unokatestvérem. Szóval így ment el édesapám a világból.

Édesanyám sem tudott ott lenni mellette, hiszen épp akkor Mátrafüreden volt gyógyászati kezelésen. Őt ott értesítettük a bátyámmal telefonon, hogy édesapánk meghalt. Akkor sürgősen hazajött, de ő sem tudott elköszönni, ami miatt szerintem nagyon sokat emésztette ő is magát. Igaz, nem beszélt róla édesanyám, de nagyon gyötörhette őt a dolog, hogy miért is nem maradt ő itthon, miért is ment el arra a kezelésre, amire tulajdonképpen mi ösztönöztük, mert láttuk, hogy annyira fáradt volt, és olyan betegnek is mondta magát. Gyuszi, a férjem javasolta, hogy talán egy kicsit pihennie kellene, s hogy apám miatt se aggódjon, felajánlotta, hogy ezalatt majd bevisszük őt a kórházba. Na, szóval az a lényeg, hogy sem az anyám nem köszönt el tőle, sem a gyerekei nem köszöntek el, egyedül halt meg, nem volt ott vele a közvetlen családból senki.

S majdnem ugyanez ismétlődött meg édesanyámmal is. Hét évvel apám halála után nagyon elesett állapotba került, hiszen veserákja volt, amibe végül bele is halt. Ezért amikor ő bekerült a kórházba, már tudtuk, hogy a vég stádiuma fog következni. Én kinn voltam Kasselben tanulmányi úton, hallottam a telefonüzenetet, hogy rosszul van, s azonnal beültem a kocsiba és hazavezettem. Így én tudtam találkozni vele még az otthonunkban, s ott el is tudtam köszönni tőle. De nem voltam ott, nem fogtam neki sem a kezét a halála pillanatában, mert hát nem voltam jelen akkor sem. Pedig itt már az emberi akarás és tudatos rákészülés megvolt, hiszen a körülményekhez hozzátartozik az is, hogy mi Noémivel befeküdtünk mellé abban a szobában, ahová őt elhelyezték. Két éjszakát is vele voltunk, hogyha netán elmegy, ott legyünk mellette. És ezt látva, Szabó Magda főorvos azt mondta: *„Gyerekek, hát irreális, amit csináltok, menjetek haza, otthon aludjatok! Szólok, ha vész van, menjetek nyugodtan. Nem normális dolog ez így, hogy bent alszotok.”* Na, hát mi erre hazamentünk, és közben jött a végstádium. És így aztán azokban a pillanatokban, amikor elment, nem voltam

vele. Tulajdonképpen a szüleimtől, úgy, hogy fogjam a kezüket, nem sikerült búcsút vennem. Elköszönni igen, de úgy nem, hogy én ott legyek, mint a szerető szívű gyermek. Úgy nem.

Idegenkedve – szemérmesen

Jómagam úgy vagyok vele, hogy él bennem egyfajta, az édesanyámtól hozott érdekes tiltakozás az Ószövetséggel szemben. Egyszerűen nem szeretem, már bocsánat. Az Újszövetséget szeretem, és tulajdonképpen Jézustól innen már nekem mindent elmond, ami segíti az életet. Amikor apám mondta anyámnak, hogy *„Figyelj, mert felolvasok a Bibliából”*, bizony az ószövetségi részeknél gyakran mondta édesanyám: *„Jaj, kérlek, hagyd abba, én nem bírom ezt a sok öldöklést, gyilkosságot!”*. S anyám ezt oly nagyon szenvedélyesen tudta mondani. Igaz, akkor édesapám még meg is indokolta, hogy de ezt is meg kell hallgatnod, ebben is benne van az üzenet, a tanulság. S olyankor ment egy kis vita köztük: apám győzködte anyámat, de az én anyám csak nem akarta. S hogy ők erről beszéltek, én azt gyerekként végig hallottam, és érdekes, hogy valahogy az Ószövetséggel én sem tudtam igazán megbarátkozni. Tehát a Bibliát is feltétlenül ajánlom, igaz, nem általánosságban, bár szeretném, ha mindenki utat találna hozzá. Igazán nagyon fontos lenne.

Nekem a hitélet egy természetes létezés, kb. olyan, mint a levegővétel. Van egy nagyon mély beidegződés, ami az édesanyámtól jön, aki nem kedvelte azt a hivalkodó hitvallást, amit édesapám testvére gyakorolt, hogy olyan szívesen járt úgy bibliaórákra, hogy a végén mindig hangos hitvallást tett, fennhangon kijelentve, hogy *„Uram, a tied vagyok!”* Ez a stílus nekem is mindig nagyon sok volt. Talán azért is, mert az édesanyám volt olyan típus, hogy bár igazán mélyen hívő volt, de mindig szemérmesen visszafogott maradt. Tőle tanultam, hogy nem kell nekünk a hitünkről annyit beszélni, hanem a cselekvés az, ami leginkább számít. Azt gondolom, hogy ebből adódott az, hogy én sem vagyok egy hangosan hitvalló típus. Nagyon zavarba is jövök, mikor olyan helyzet áll elő, hogy mondjuk, felkérnek imádkozni.

Imádkozom én nyilvánosan is természetesen, de mindig oka van. Például mikor *„Pozsonyi úti esték”* címen tartottam előadásokat a pszichológiáról, és épp akkor jött a drámai hír, hogy egy munkatársunknak a fia a busz alá esett, és összetörte teljesen a

medencéjét, és kritikus éjszaka elé néz, mert ha az éjszakát most átvészeli, akkor nem kell amputálni a lábát. No, akkor én az előadásom előtt arra kértem a gyülekezetet, hogy tegyék meg, hogy együtt imádkozunk. És akkor semmi gátlásom nem volt, sem rossz érzésem, mert akkor úgy éreztem, hogy ez természetes. De azt nem tudnám megtenni, hogy én csak úgy kiálljak, és azt mondjam, hogy figyeljete, szeretnék most beszámolni a hitemről. Még a szófordulatot sem ismerem erre pontosan, azt sem tudom, hogyan kellene mondani pontosan, hogy hitvallást teszek. Én így nem tudok megnyilvánulni.

Templomba a Pozsonyi útra jártunk szinte egész életem során, még akkor is, amikor a gyermekeim kicsik voltak. Amikor csak tehettem, mentem, és akkor a gyerekek is jöttek velem. A hívek már jól ismernek. Presbiter is lehetnék, már fel is kértek elég régen, de mivel tudom magamról, hogy a presbiteri kötelezettségeket nem tudnám teljesíteni, ezért nem vállaltam, mert az nagyon tisztességtelen lenne. Ezt így meg is mondtam Berkesi Gábornak⁵², akit nagyon szeretek. Igazán szeretem a prédikációit, ő egy valódi szelíd lélek, és az sugárzik belőle, hogy az Isten szeretet. És ez az én lelkemnek nagyon megfelel. Ezért én az olyan esetekben, amikor valaki felettébb dörgedelmesen igyekszik arra ösztönözni, hogy lássam be, hogy egy milyen utolsó bűnös, nyomorult, szerencsétlen vagyok – akinek még az utolsó pillanatban is csak az Úr megbocsátásáért kell könyörögnie, és nem nyugodhat meg az Atya szeretetében – , megállok, és azt mondom: „*Ne dörögj, ne dörögj, nem vagy te Isten! Az Isten szeretet. Az én felelősségem, hogy az Istennel felnőtt módra intézzem a dolgom*” Nem szeretem a dörgedelmes stílust és módot. A fejemre olvasott bűnök nyomásában inkább a feloldást, bocsánatot, szeretetet remélem, hiszen az Isten szeretet. Van, akinek fontos, hogy a büntető Istentől féljen. Én pedig félem őt és imádom. Ez a különbség.

Megalázva

Berkesi Gábort igazán szeretem, ő nagyon hosszú ideje szolgál már, de még nem öreg, sőt nagyon fiatalos ember. Berkesi Boglárka, az unokahúga a kántor, aki a kórust vezeti. Az ő apukája pedig Berkesi Sándor⁵³, a debreceni Kántus nagyhírű kórusvezetője. Szóval én oda járok templomba, ahol jól érzem magam. Mert sajnos az is igaz, hogy engem egy másik gyülekezetben megaláztak, amikor azt követelték, mondjam meg, mikor tértem meg. Erre abszolút nyitottsággal azt válaszoltam: „*Én nem*

tértem meg, én eleve ebben nőttem föl". Ám erre ott azt válaszolták, hogy olyan nincsen. Egyszerűen követelték, hogy számoljak be a megtérésem történetéről! Nagyon megszégyenítő volt.

Mindez úgy történt, hogy egy kardiológus doktornő tartott egy előadást az iskolai relaxáció bevezetése ellen *Szülők, óvakodjatok!* címmel, és aláírást is gyűjtöttek ellenem és a relaxáció ellen mondván, hogy ez ördögi találmány. S ehhez társult az a tény még, hogy a gyülekezet régi lelkésze is írt jóval korábban a Református Kalendáriumba egy cikket erről, hogy az ördög műve a relaxáció, és hogy megszállja a tudatot és tönkreteszi a lelket. Azt hangsúlyozta, hogy semmi idegen ne menjen be a lélekbe, merthogy ez elmebajt meg mindenféle zavart idéz elő, s hogy ezáltal az ördög megszállja a tudatot. Én viszont elmentem arra az előadásra, hogy meghallgassam, miket mond az a doktornő, és hát hetet-havat összehordott, hipnózisról, mindenről, mint szakképzetlen ember, s igei alapon számára ismeretlen szakterületeket elkezdett kritikával bombázni. Ilyen ismeretlen terület ugye a tudatmódosítás minden formája, a relaxáció, a belső képek, a meditáció, stb. És sajnos hiába érvelünk azzal, hogy maga a meditáció vallási gyökerű, és hiába tesszük fel az elgondolkodtató kérdést, hogy akkor a papok meg a gyülekezeti tagok se meditáljanak, mert az az ördög műve, sajnos a válasz akkor is az, hogy NEM, s a vallási meditáció, az más.

Igazából már túl vagyok rajta, de akkor nagyon megsebzett. Egy elég zagyva másfél órás előadás után (ahol lépten-nyomon azt hallhattuk, hogy *„Bagdy Emőke ezt akarja, Bagdy Emőke azt akarja... s gyűjtsünk aláírásokat ellene... adjuk be az oktatásügybe... nem lehet engedni, hogy bekerüljön az iskolába...”*) én fölálltam és azt mondtam: *„Mivel annyiszor hivatkozott rám, most itt vagyok, és szeretném tudományos alapon megfogalmazni a mondanivalóm”*. És akkor azt válaszolták, hogy ne tudományos alapon érveljek, mire én közöltem, hogy csak tudománytól tudományig tudok érvelni, és egyébként magam is hívő református vagyok. S ekkor került sor az említett kérdésre, hogy mikor tértem meg. Egy nagyra becsült tudós öreg azt mondta, ilyen nincs, hogy valaki hívőnek született. *”Nem minden istállóban születik ló”* – mondta dodonai módon, amiből keveset értettem, de úgy véltem, az én megváltó Krisztusom is istállóban született. És akkor jött a tetemre hívás, ekkor estek nekem. Körülbelül úgy éreztem magam, mint a középkorban azok, akiket a máglyára visznek. A gyűlölet

érzete vett körül. Egy jelenlévő barátnőm jött segítségemre az elgondolkodtató megjegyzésével, amikor így szólt: *„Egy pillanatra szót kérek! Sok mindenről volt itt szó, csak egyről nem, a szeretetről.”* Sajnos úgy éreztük, hogy pont a főparancs, a szeretet parancsa maradt ki a helyzetből, a szereteté, ami mindent megbocsát és elfedez. Ekképp tehát maradok annál, hogy istenfélő vagyok, de az én Istenem a szeretet Istene.

Egyetemességre vágyva

Én annyira sajnálom, hogy ennyiféle vallási rendszer van, hiszen mindegyik csupán hittételekből létrehozott, olyan elméleti építmény, amely csúcsára mindenki a saját Istenét állítja, miközben csak egy igaz Isten létezik. És nem véletlen, hogy már Mózes első könyvében azt olvashatjuk, hogy egy az Isten. Én is így gondolom. Az volna a legjobb, ha lenne egy egyetemes vallás. Csak egy. Hiszen, ha egy az Isten, akkor azt az egyet imádjuk mindnyájan, s imádatunkban az egyetemességnek kellene megnyilvánulnia, s nem lenne szabad, hogy a hittételek elválasszanak egyéneket vagy felekezeteket egymástól. A különbözőségeknek nem lenne szabad alapot adniuk a gyűlölködésre vagy bármi más negatív érzésre, hanem tiszteletet és szeretetet kellene éreznünk egymás iránt. Hiszen ha tényleg egy az Isten, és tényleg azonosak az alaptételek, akkor nem kellene egységesnek és egyetemesnek lennie a kereszténységnek, a keresztyén anyaszentegyháznak? Hiszen amikor egyetemességről beszélünk, akkor valahogy hazudunk, mert nincs meg az egyetemesség, mert külön áll a katolikus, külön a református, külön az unitárius és folytathatnám. És vajon nem egymást küldték-e a prédikátorok a máglyára a másság, a máshogy gondolkodás miatt, csak azért, mert bizonyos dolgokban nem tudtak megegyezni? S mik voltak ezek a bizonyos dolgok? Hát nemde a hittételek, az emberi agy szüleményei, s azok a részletek, amelyek arról szólnak, hogy hogyan imádjuk azt az egy Istenünket.

Nos, ezért én legszívesebben, valami olyan hitvalláshoz sorolom magam, ami tényleg egyetemes az én szívemben. Neveltetésem folytán a református hittételeket hiszem és vallom. És nekem sokat jelentett az életem nehéz pillanataiban, amikor a Heidelbergi Káté sorai visszatértek s visszhangoztak a fejemben, hogy „egy hajszál sem görbülhet meg az Ő akarata nélkül, sőt inkább minden az én boldogulásomat

szolgálja”. Szóval a Heidelbergi Káté tételeinek számomra ma is nagy értéke van, én ebből a hitből soha nem térnék ki vagy át, de mindazonáltal én magát az egyházat mint intézményt nagyon fogyatékosnak tartom, több szempontból is. Például azért is, mert emberi szerveződés, és amit emberek hoznak létre, abba nagyon komoly hibák kerülhetnek. És igazán sajnálom, hogy olyan sok különböző felekezet és vallás van, mert én szeretném, ha volna valami, ami egy és egységes, mert én rögtön ahhoz tartozónak vallanám magam. És azt szeretném, ha a gyerekeimet is abba az egyetemes egybe avathatnám be, amelyekben nincs miért egymást cáfolni, bírálni, egymás ítéleteire, véleményeire nemet mondani, kritizálni, hanem ahol tényleg uralkodna az a központi parancsolat, ami az egy Istentől ered, hogy az Isten szeretet [1János4:8/b]. Hiszen ebből az egy parancsolatból minden leszármaztatható, maga a tízparancsolat is.

Önismeret: szeretet – harag – megbocsátás

S ha keresem az élet-mintámat, hogy milyen is legyek, mi az, ami a legfőbb minta, amit kövessek, bizony a szeretetet találom. S hogyha szeretni tudok, akkor minden rendben van. Sajnos sokszor megéltem azt a nagyon rossz érzést, hogy bár igyekszem jó ember lenni, de mikor nagyon megbántanak, és nagyon méltatlan helyzetek állnak elő az életemben, bizony úgy érzem, hogy nem tudok igazán szeretni, mert valahogy nem tudom elengedni azt a haragot, ami olyankor bennem van. Ez még nagyon nehéz nekem. Szóval igenis haragszom, igenis érzek gyűlöletet, amit persze nem nyilvánítom ki, de van bennem sajnós. És úgy szégyellem is, hogy én ezt nem tudom csak úgy kidobni magamból, hogy valóban azt érezzem és mondhassam, hogy én már nem haragszom, valóban megbocsátottam, hogy ő engem tönkre akart tenni.

Szóval ez az egész nekem túl nehéz feladat, küzdök is vele, de én tudom, hogy az út egy folyamat, a megbocsátás folyamat. Isten megbocsát nekem, minden úrvacsora vételekor érzem és megköszönöm, de vajon nekem mennyire sikerül ez? Nem véletlen, hogy megismertem és meg is tanultam a világi megbocsátás útját, a technikákat. Mert ez is egyfajta módszer. Kétféle ilyen megbocsátás-utat is megtanultam, annak érdekében, hogy azon másokat vezessek és segítsek. És ez azért is nagyon jó, mert én régtől tudom, hogy amikor műveljük ezt, akkor saját magunk is épülünk. Minden megbocsátás-lelkigyakorlatom után én is jobban érzem magam,

mert én is végigjáróm azt az utat. Azoknak is joguk van a megbékélésre, elengedésre, akik akaraton kívül nem kaptak vallási nevelést és tudatlanok, eszköztelenek. Mindenki ott az isteni, a szellemi mag, minden ember spirituális, ha kicsit jobban odafigyelünk rá. Jung az én pszichológus mesterem, vele vagyok közös nevezőn a téren. Néha szégyellem a hitben élők gögjét, akiknek megadatott az úrvacsora, a bűnbánati hét lelki útja vagy a gyónás és áldozás szentsége, mert van módjuk a lelki megtisztulásra, de ez nem ad alapot arra a gögre, hogy a „pogányt” lenézzük, sőt szolgálnunk kell a magunk lehetőségeiben. A megbocsátás-út, megbocsátás-tréning valódi lelkigyakorlat, mert maga a tréning szó is magyarra fordítva gyakorlatot jelent, és ehhez teszem hozzá a „lelki” jelzőt, mert egy lelki út gyakorlása ez. Nagyon érdekes, hogy újra és újra azzal találkozom, hogy akkor születik a lelkünkben föloldozás, amikor tényleg bele tudunk helyezkedni – akár csak egy pillanatra is – az ellenünk vétkezőknek a lelki helyzetébe, s megértjük, hogy ő ott, akkor, abban a helyzetben nem tudott mást tenni. És valóban tapasztalom sorra-rendre, hogy aki végigjárja ezt az utat, mindenki ennek a felismerésére jut, és ezután jön létre a föloldozás, a megértő elfogadás, a megbocsátás. Igen, mert a megbocsátás egy megértő elfogadás és a harag elengedése, amire nagyon fantasztikus példák vannak.

Idén augusztus elején befejezem a tavaly elkezdett könyvem, és egy fejezetet írok a megbocsátás lelkigyakorlatának tapasztalatairól. Szeretném mindezt esetekkel alátámasztva leírni (már megvannak az érintettektől az aláírt beleegyező nyilatkozatok), hogy bemutassam azokat a nagyon mély, lelkünkben hordozott sérelmeket, melyekről mi magunk sem tudjuk, hogy mekkora súllyal nehezeden önnön lelkünkre, mert már elfojtottuk, elfelejtettük. A megbocsátás-tréningen nem az a konkrét helyzet jön elő, amiért/akiért beültem – mert most épp rá haragszom, például a párommal nem tudok egyről a kettőre jutni, mert megaláz engem –, hanem a tréning által visszamegy a lélek az ő-sérelmekhez, és azok dobódnak fölszínre. A gyermekkori, elfeledettnek hitt történések, döbbenetes önvádak, soha föl nem dolgozott sérelmek.

Én magam is a felszínen tudok inkább nagyon elengedő lenni, de ez csak a felszín, mert megfigyelem, hogy időről időre fölcsap bennem még valami, amit mégsem dolgoztam föl. S ilyenkor én is imádkozom, hogy tudjam teljesen elengedni a még fel-felbukkanó sérelmet, és tudjak úgy megbocsátani, ahogyan Krisztus vére árán az én

bűneim megbocsáttatnak. Azért mindez nehezebb, mint ahogyan szavakba tudjuk foglalni.

Álomban írva

Az is érdekes a számomra, amit a szakirodalom mond, hogy az álomban nem gondolkodunk, hogy tudatos (bal agyféltekés) folyamatok nincsenek, mert szerintem ez nem igaz. Én ugyanis írok álomban. Amikor ugye megírunk valamit, akkor a bal agyfélteke működik, de lehet, hogy nálam valami máshogy történik, merthogy én benn, az álomban is tudok gondolatokat összerakva olyan munkát alkotni, ami bal agyféltekés tevékenység. Hogy ebben milyen szerepe van annak, hogy balkezes vagyok, nem tudom, de tény, hogy én tudok ilyet. Nálam van úgy, hogy kihozok az álomból olyan dolgokat, hogy csak le kell írnom. De maga az alkotás ott, álomban született meg, ezt bizonyossággal állíthatom. Így születtek módszertani ötleteim például József Attila elemzése során, és így találtam rá Kondor Béla festészetében a közös Ikarosz motívum mögötti lelki sebzettségére. Néha vers születik, felkelek, leírom. Ebből is elég talán ennyi.

Kötelességtudat – maximalizmus

Önmagam jellemzéseként azt is elmondhatom, hogy én rendkívül kötelességtudó lény vagyok, de rajtam is teljesül az isteni dinamika törvényszerűsége, hogy egy pozitív tulajdonság túlfokozása, maximálása, az már egyfajta betegséggé is válik, s nálam ez abban nyilvánul meg, hogy bizony annyira be tudok görcsölni. Például tegnap hajnalban felébredtem, hogy az egyik előadásomra, amit a jövő héten tartok, vajon föl tudok-e rendesen készülni. Én, aki 2000 valahány előadást tartottam már, azon szorongok, hogy föl tudok-e készülni egy előadásra! „*Miért ne tudnék felkészülni?*” – mondja a józan ész. De a szívemben csak ott van az aggodalom érzése, hogy még nincs kész a vázlatom. S amikor azt elkészítem, no, akkor lenyugszom, de addig sajnos nem. Szóval egy isten-ostora működik bennem tulajdonképpen, ami sok örömtől megfosztott már az életben, mert nem engedett hozzá, amíg a kötelességemet nem teljesítettem. De mivel a kötelességek mindig messze meghaladták azt, ami egy ember számára teljesíthető, így tulajdonképpen az, hogy felhőtlenül tudjam élvezni az örömeiket, az eléggé kimaradt az életemből, bár az is igaz, hogy nem kaptam erre

mintát, és nem is tanítottak meg rá. Talán ebből is fakad az, hogy amikor úgy érzem, hogy most már nagyon szabad vagyok, és azt csinálhatok, amit akarok, akkor mit csinálok én? Hát akkor elvonulok a Mátrába, és könyvet írok, mert azt nagyon szeretem csinálni. Tehát a privát örömök javarészt kimaradtak, kivételt az képez, amit ugye a férjemmel, gyermekeimmel és az utazásokon megéltem.

„Szeretet, gyógyítás, csodák” – mások tapasztalatai

Van egy Bernie Siegel⁵⁴ nevű szerző, akinek az Édesvíz kiadó jelentette meg a *Szeretet, gyógyítás, csodák* című könyvét, amire Kulcsár Zsuzsa,⁵⁵ egykori egyetemi tanárom hívta fel a figyelmemet a „sorozat gyöngyszeme” kifejezéssel. Tehát ez a mű egy onkológus professzor összegyűjtött esetei alapján készült, s lényegét tekintve a hitvallása a rákról, daganatos betegségekről. Sajnos nem lehet beszerezni, pedig írtam is nekik, és most a könyvnapon is odamentem a sátorukhoz, és azt mondtam: *„Az Isten áldja meg már! Én mindenhol hivatkozom erre a könyvre, adják már ki!”* Úgyhogy megígérték. A könyv a hit jelentőségét valós gyógyulási eseteken át mutatja be. Minden gyógyítónak olvasnia kellene. A lelkipásztoroknak is. Az én gyógyító viszonyulásomat is láttatja, ezért említem meg.

Egy megragadó példát említek Bernie Siegel könyvéből, annak az asszonynak az esetét, akinek a teste telis-teli van áttétekkel, s aki felett ki is mondták az orvosok, hogy asszonyom, nem tudunk segíteni, ön meg fog halni. Az onkológus professzor hangsúlyozza, hogy micsoda felelősséget vesz magára egy orvos, ha fehér köpenyes istent játszik. Ezt egyszerűen nem tehetné, mert ő sem tudhatja a jövőt. És bizony az esetek sorra igazolják azt, hogy ott is létezhet és van gyógyulás, ahol a modern orvostudomány már lemond a betegről. Ez a Louise nevű beteg például kijelentette, hogy az unokája esküvőjére még el fog menni, és utána már jöhet, aminek jönnie kell. Elhatározta, hogy azt az eseményt ő még meg akarja élni. És szépen hazament az onkológiáról úgy, hogy nem is vett fel semmilyen kezelést, s természetesen azt gondolták az orvosok, hogy ő is rövid időn belül meghalt. De aztán jöttek a nagy ünnepek, és a betegek szokás szerint megköszöntik orvosukat egy-egy üdvözléssel. Így történt, hogy a Louise nevű beteg is írt, és tudatta orvosával, hogy él, és jól van. És további számos esetet ír le a könyv.

Amikor a könyv született, akkor még működött az a terápiás forma, hogy a fehér vérsejtek, mint a fehér ruhás vitézek jönnek, és lekaszabolják a rákos sejteket. Ha jól emlékszem, a szerző felesége rájött arra, hogy van itt egy nehézség: mert igaz, hogy tényleg átmenetileg javul az állapot, azaz győztek a fehér ruhás vérsejt-vitézek, de hogy a hasonlatnál maradjunk, egyszer csak váratlanul fordulat áll be, és a rákos sejt-vitézek viszonttámadásba kezdenek. S ahogy erre a viszonyulásra felfigyelt a hölgy, azt gondolta, hogy valamit csak nem csinálnak jól ebben a terápiában. És ekkor az a bibliai gondolat erősödött meg benne, amelyben így figyelmeztet az Úr: „*Aki kardot ragad, kard által vesz el*” [Máté 26,52]. Mit jelent ez? Azt, hogy bizony nem szabad kaszabolni! Békítő terápia kell, békítés és elimináció, hogy rájöjjünk arra, hogy mi a rák üzenete. És így tulajdonképpen felülírjuk a rák burjánzó, destruktív működését pozitívvá, hogy elhagyja saját maga a károkozást. És mindezt imaginatív módon el tudjuk érni. Én így dolgozom.

Tehát én Bernie Siegel könyvéből is merítve vettem a bátorságot – mert alapvetően bátor és elszánt is vagyok –, és az egyik páciensemnél én belevágtam a bemutatott terápiába. Hiszen az egész pályám azt igazolta, hogy ahogyan mi viszonyulunk a dolgokhoz, az nagymértékben meghatározza, hogy mit csinál, hogyan működik a testünk. Mert a test, az csak egy szolga, amely megkapja az üzenetet, és komolyan veszi magát, és nem tudja másképp tenni a dolgát, mint ahogyan be van állítva. Mi tudunk fondorlatozni, de a test nem tud. Tehát a páciensem olyan lelkiállapotban került hozzám, hogy azt mondta, ő tudja, hogy meg fog halni, s hogy ezen a lelkiállapotán segítsék. Én mondtam, hogy abban a tudatban, hogy meg fog halni, abban én nem tudom őt támogatni. Én csak egy gondolatban tudom őt támogatni az utolsó pillanatig, hogy ő él, és hogy tovább is akar élni. S akkor azt mondtuk, hogy megpróbáljuk. Simonton terápiával⁵⁶ dolgoztam, azaz kialakítottam az egészség házát a képzeletben, elvittem a gyógyító forrásához, miközben állandóan mély imaginatív utakon jártunk. A gyógyító erőket összegyűjtjük, a segítőket is összegyűjtjük, az imákat is összegyűjtjük, és így tovább... És minden órát végig relaxált állapotban tartunk, mert én nem dolgozom hipnózisban, hiszem, hogy nem is kell. Az életre irányulunk, a gyógyító erőkre irányulunk.

Összegyűjtettem vele minden pozitív élményét, ami volt, megépítettük a cél hidat a jövőre, s állandóan azzal foglalkoztatom őt, hogy ha meggyógyult, mihez fog kezdeni,

hogyan változtatja meg majd a saját életét. Elneveztük a ráksejteket „figyelmeztetőknak” annak alapján, hogy mi is a szerepük az életünkben: az, hogy figyelmeztessenek. Felhívják a figyelmünket arra, hogy az egyén élete az addigi módon nem mehet tovább. Az addig gyakorolt sémáiból, mintáiból ki kell szállni. S amit még fontosnak tartok, hogy valóban nem azt a szót használjuk, hogy „ráksejtek”, hanem hogy „figyelmeztetők”. Nem vagyunk velük ellenségesek, sőt megköszönjük a figyelmeztetést, és tudomásul vesszük jelzésüket, és ezért a ráksejteknek – tehát a figyelmeztetőknak – már nincs további dolguk. Buzdítjuk őket, hogy egész nyugodtan befejezhetik a ténykedésüket. Ezen logika alapján nevezhetjük a terápiát a gyógyító erők segítségül hívásának. Olyan nagyon sokat javult az állapota, én meg fohászodom, és tudom, hogy ha az Úr Isten akarja, akkor meggyógyítja.

És hadd említsem meg itt is a többször hivatkozott példámot egy hölgy páciens vonatkozásában, akinek a migrénje teljesen orvosolhatatlannak tűnt. Végzettségét tekintve pszichiáter lett belőle, aki nyitott volt, és a megbocsátás világi módszerét is meg akarta tanulni. El is határozta, hogy ő végigcsinálja azt a technikát, amely során az érzelmeink által felhozott helyzetbe, állapotba belépünk, és a földéződött emlékekkel dolgozunk. Nála előkerült az a helyzet, amikor kb. öt-hat éves korában a család költözőben van, és ő ragaszkodik ahhoz a gyönyörű babához, amit a születésnapjára kapott. Közben a testvére ott lóg rajta, és kéri, hogy add oda a babát, és sír. De a hölgy azt válaszolja, hogy nem adom, mert én kaptam a születésnapomra. És valóban nem is adta oda a babát, ám tárva-nyitva volt a kapu, melyen át a kistestvére kiszaladt, és elütötte egy autó, és meg is halt. Ez az egész történet teljesen eltűnt az évek során a süllyesztőben a hölgnél, már nem is nagyon jutott az eszébe. De ahogy földéződött az egész, rádöbrent arra, hogy ő megölte a testvérét, pontosabban úgy élte meg. Ez volt az a lelkében mélyen hordozott önvád, amiért meg kell bocsátania önmagának. Hosszabb folyamat ez, amit most nem részletezek (dialógusok zajlanak, felmentődik a lélek, megbocsátás születik), de az érzelmi történés záróakkordja a büntudattól gyötört lélek felmentése, az érzelmileg is átélt bűnbocsánat, amely eredményeként létrejön egyfajta átértékelés, összeborulás, a megbékélés. Szóval ezt megtapasztalni fantasztikus élmény, valós érzelmek futnak végig ...És ezek annyira nagyon szépek...

S bár én nem vagyok hittérítő, de eljutottam odáig, hogy vannak nagyon fontos kérdések az életben, hogy mi az élet, honnan jöttünk, hova tartunk, mi az élet értelme,

van-e Isten-képünk, és ha van, milyen is az. És bizony kiderül a terápiák alatt, hogy Jungnak⁵⁷ nagyon is igaza van: minden embernek van Isten-képe, csak hát célirány tévesztések történnek. Van, akinek a hasa lesz az istene, vagy a tulajdona válik számára istenné stb... Ezek az abszolút regresszív céltévesztések, célt tévesztett Isten-képek, mert ezeket állítja be a középpontba értékmérőül. De ez is csak azt igazolja, hogy az igazi spiritualitás ott van mindenkiben.

Azért meséltem ezt most el, mert én nagyon együtt vagyok a pácienseimmel, olyannyira, hogy én bizony bevonódom a terápiáimba. Mert valahogyan úgy érzem, hogy ezek sokszor apróságok, de nekem személy szerint nagyon fontos történések. Csak hogy egy példát mondjak: egy asszonyka, aki már két gyereket szült, megkeresett azzal, hogy annyira nehéz az élete. Ott van a két kicsike mint feladat, és ő mégis úgy érzi, hogy be van szorulva az élete, pedig még az anyja is segítené, hogy csináljon valami mást is. És szégyelli, hogy nem örül már eléggé a gyermekeinek, és érzi is, hogy valamit kellene tenni, de szeretné, ha én megmondanám, hogy merre is induljon el a kiútkeresésben. S én megkérdeztem, hogy a gyerekek megszületése előtt hogyan zajlott az élete, minek örült, mi volt a kedvence, mit szeretett csinálni, mi után vágyakozik. Kiderült, hogy nagyon szeretett úszni, és versenyeket is nyert. Tulajdonképpen ő feladta a családi életért az úszást. Majd kérdeztem, hogy meg tudná-e oldani esetleg, hogy úszni járjon, mire ő azt válaszolta, hogy ő versenyző volt, ő már nem megy csak úgy a medencébe, hogy úszkáljon. És tovább kérdeztem, hogy tud-e esetleg arról, hogy léteznek-e senior versenyek. S mivel nem tudta, abban maradtunk, hogy egy kicsit utánanézz. Ekkor letelt az egy óra, és el is ment. Összesen csak ezen az egy alkalmon találkoztunk, de nem sokára felhívott, és elújságotta, hogy megtalálta a senior úszócsapatot, ahova bekötődött. Egy hónap múlva fényképet is kaptam tőle, melyen öt nagy plecsnival látható, hiszen megnyerte a senior úszóversenyt. És úgy érzi, hogy rendben van, és boldog nő, és köszöni a segítséget. Igaz, hogy bevonódtam, és ez az egész apróságnak tűnik mások szemében, de nekem ezek nagyon fontosak.

Optimistán – nyitottan

Ami a legfőbb erényem, az lett az életemnek a legnagyobb nehézsége, gondja is egyben. Talán előnyös tulajdonságom, hogy valami olyan módon vagyok nyitott, és

hiszek a másokban, bízom a másokban, aminek nincs kellő határa. Nincs bennem semmi gyanakvás, nem tudom magamba ültetni, csak tudatosan tudok ilyen szövegeket mondani, hogy na, na, nem biztos... de a lelkem mélyén nincsen, nem találok ezt a gyanakvást. Valahogyan az életem másik oldalán megtapasztaltam ugyan néhány olyan komoly negatív következményt is, ami abból eredt, hogy én nem voltam gyanakvó. De elfogadom önmagamra is, hogy ami egyik oldalon veszteség, a másik oldalon nyereség. Ha a számadást kellene vetnem, akkor a legmélyebb meggyőződéssel elmondhatom, hogy én tulajdonképpen a tőlem telhetőt megtettem: nem hátráltam meg, nem vontam ki magam a nehézségekből, belementem a küzdelembe, és megcsináltam. Remélem, hogy nem káromra! Ha ért egy megszólítás vagy kihívás, akkor én mentem. Általában. És nehezemre is esik elfogadni, hogy ilyen figyelmeztetgetésekben van részem, főleg Noémi részéről hogy: *„Mama ne csináld már! Már 75 éves vagy, ne, kérlek! Mérsékeld magad, ne csináld!”* De én nem érzem, hogy így kellene tennem, és akkor, ha mégis belemegyek vállalásokba, na, akkor kapom a fejmosást. Nem tudom, hogy igazából nem kellene-e ezeket a visszafogó kéréseket leinteni és figyelmen kívül hagyni. Végül is miért ne tegyem meg, ami tőlem telik, ha indíttatást érzek rá? Hát ez vagyok én.

S ami végigkíséri az életemet, mert a gyerekkoromból jön – ami azt jelképezi, hogy hol van számomra a biztonság –, az egy hatalmas nagy kéz, amelyben én benne vagyok. De ez a kéz nem szorít engem, hanem tart. És érdekes, hogy az imáimban is azt a szófordulatot használom, hogy itt vagyok a tenyeredben, ne engedj el engem. Tehát az Isten tenyere az én „ős képem”.

S ha esszenciaként ajánlhatok bárki számára olvasni- és elmélkednivalót, akkor a korábban hivatkozott Bernie Siegelnek a *„Szeretet, gyógyítás, csodák”* című könyvét emelem ki, ami megvilágosodást eredményez a laikusokban is. Bemutatja, hogy milyen hatalma van a kapcsolatnak, mint gyógyító erőnek. Hogy a kapcsolat maga gyógyít! S ezt felismerni, tudni, ez egy életfilozófiát eredményez, hogy bizony törekedni kell a jó kapcsolatokra, azaz igenis beleadom magam szívvel-lélekkel, nyitottsággal egy-egy kapcsolatba, legyen az bármilyen típusú is, és ezáltal a másiktól is előhívom mindazt, ami benne a jó és nemes.

Remélem nem hat majd öntömjénezésként, de saját műveim közül is ajánlanék néhány könyvet, melyeket szívemből írtam, különösen így az utóbbi időben, s melyek nem szakzsargonnal fogalmazódtak a tudomány szűk köre számára: „*Hogyan lehetnénk még boldogabbak?*” és az „*Utak önmagunkhoz*”, illetve az „*Álmok, szimbólumok, terápiák*”. De az is nagyon fontos, hogy ajánljam szívből a Bibliát is, ám nagyon nagy probléma a mai kor emberének, hogy erre kell egy fajta rávezetés. Tehát ha valaki fölkészülés, rávezetés nélkül veszi kézbe, és nincs némi előismerete, ami egy lelki bemelegítés, fogadó készenlét, gyakran elutasításra kerül.

Egyedül, de nem magányosan

Az egyetlen, amiről nehéz beszélnem, az az, hogy már egyedül vagyok. Bár ez picit magyarázatra szorul, hiszen azt mondom, hogy egyedül élek, de nem vagyok mégsem magányos, mert az Istennel való kapcsolatom valós. Amit mégis megemlítek, az a férjem halála után megtapasztalt azon döbbenetes élményem, amikor felismertem, hogy mi is az, ami leginkább hiányzik. A férjem kezének érintése. Én mindig nagyon dinamikus személyiség voltam, és amikor valami nem sikerült – amit meg kellett volna csinálnom, mert fontosnak ítéltem –, és nyugtalankodtam, na, olyankor történt az, hogy az én férjem a maga higgadt, békés természetével, úgy rátette a nagy, száraz, puha, meleg kezét az enyémre, miközben mondta, hogy minden rendbe fog jönni, hogy én attól teljesen megnyugodtam. Ez volt az a bűvös mondat és érintés, amitől én valósággal le tudtam nyugodni. És ez az, ami hiányzik, hogy ez most már nincs. És a felismerés hatására bizony elsírtam magam. Nos, hogy ez – az érintés jelentősége – miért is van így nálam, azt már nem viszem az analízis mélységébe, de biztosan nagyon jelentős számomra valamiért, hiszen mióta az eszem tudom, nekem nagyon fontos volt, hogy megfogják a kezem. Fontos volt, hogy például a nagymamám is fogja a kezemet, hogy édesanyám és édesapám is fogta a kezünket stb. Ez nekem egy óriási biztonságot adott gyermekként, és akkor valahogy így megérthető az is, hogy az érintés a biztonságérzetnek az egyik egyetemes kifejeződési formája. Az érintéshez nem kellene szavak – ha vannak, az is jó –, de szavak nélkül is életbe lép az összetartozás érzete. Érdekes, hogy az imában is összekulcsoljuk a kezünket, azaz megfogjuk egyik kezünkkel a másikat, de valójában kinek is fogjuk meg a kezét? S mint tudjuk, az imának nagyon nagy a jelentősége, mert valami rejtett, titokzatos kézfogás történik ember és Isten között, és egyfajta megerősítés, egyfajta adás.

Az egyedüllét témájában egy másik dolog is érdekes még velem kapcsolatosan. Én ugyanis nem vagyok egy elzárkózó típus vagy olyan valaki, aki távol akar tartani magától másokat vagy akár a férfiakat, de mégsem sikerül egy határon belül közel kerülnöm a másik nemhez. Mire is gondolok? A baráti köröm szerint én olyan fokú kedvességgel és felismerő képességgel kommunikálok a férfiakkal, hogy egy perc alatt zsebre vágom őket, ami által a férfiak velem szemben óvatossá és szinte engem kerülővé válnak. S ezt még le is írták egy, a 70. születésnapomra kiadott emlékkötetben is. És ez, azt hiszem, sajnos így is van. Bár az is igaz, hogy nekem senki nem ragadta meg a szívemet. Senki sem mozdított meg engem, mióta elment a férjem. Akadt ugyan egy-két előadó, akit szemrevalónak találtam és azt mondtam, hogy na, az ő karjában elférnék, mert jól esne egy ölelés, de máris beindul a fejemben a gondolatözön, hogy hát jól van, bár jó volna, de ki tudja, hogy hány feleség és gyermekek képezik a múltját, mi minden köti máshova, és akkor rögtön elmegy a kedvem, még ha egy picit fel is bátorodna. Másrészt meg hát már ugye ilyen magas korban a hozzám hasonló korú férfiak általában már rokkantak, s én talán hiába nem nézek ki annyinak, mint amennyi vagyok, mégsem választhatok egy 60 éves partit. A rokkantsághoz pedig nekem még gondolatban sincs kedvem, ha őszinte akarok maradni.

Tehát én azt tapasztalom, hogy bár egyedül élek úgymond, mert már nem él az én párom, de én sosem érzem magam olyannak, aki szerencsétlen és magányos, mint sokan (hogy jaj, nincs senkim, meg egyedül búslakodom, stb.), ilyen az én életemben tényleg nincsen.

Templom-barátság

Ha nem Istent dicsérem, akkor a családi életemet erősítem. Szeretetet adok és kapok, és úgy gondolom, hogy ez teljesen betölti rendeltetését, mert azért én a magamét el tudom imádkozni. A rendszeres bibliaolvasásra úgy tértem vissza, hogy reggelente olvasom az Igét rendszeresen, van egy bibliakalauzum, és van egy könyvem, Spurgeon⁵⁸ a szerzője, egy angol szerző – hát mondjuk, ronggyá van már olvasva, mert évről évre mindig előszedem. Minden ígéhez vannak magyarázatok és történetek hozzáfűzve. Jól esik ezt így olvasgatni. Mészöly Dezsőnek az irodalmár-műfordítónak

van egy lánya, akit Mészöly Annának hívnak, s aki édesanyja betegségének ápolása miatt elfeledkezett a saját fiatalkoráról, és nem ment férjhez. Egyedül élő hölgy, aki a közelemben lakik, de alig tud járni, olyan mozgásszervi betegsége van. Mikor megtudtam, hogy templomba szeretne menni, s ráadásul a Pozsonyi útra, én megígértem neki, és tartom is a szavam, hogy minden vasárnap elmegyek érte autóval, elviszem a templomba, majd haza. Neki ez egy különleges hely, mert az ő nagyapja ott volt püspök, és az édesanyja – Bereczky Albert⁵⁹ püspöknek a lánya – ott töltötte azon a parókián a gyerekkorát. Neki az egy szent hely, a nagyapja díszablája is ki van függesztve, aki megmentette a zsidókat, tehát számára az egy igaz kegyhely, családi szentély is egyben. Anna, hogy erősítse a mi kapcsolatunkat, minden reggel felébreszt, és elolvassa nekem a napi igét. Ez így megy a férjem halála óta, mondjuk, öt-hat éve. Van Szikszai Bénitől⁶⁰ egy ugyanolyan könyvem, mint a Spurgeon, amiben azonban nemcsak az igemagyarázat van, lelki útmutató, hanem mindig van egy rövid tantörténet. Anna rendszeresen megkérdezi: „*Még van időd a tantörténetekre?*” Mire én azt válaszolom, hogy olvasd csak. Nekem az ő személyében így minden reggel van hit-társam. S ahhoz is ragaszkodik, hogy ő hívhasson. Ez egy templom-kapcsolat, templom-barátság. Tehát a hitéleten keresztül vagyunk barátok, szeretjük egymást. Elviszem orvoshoz is, íratok föl neki receptet, segítek neki az életében. Egy ideig vásárolgattam is, de azután ezt megoldotta máshogy. Nagyon jó barátságban vagyunk, olyan ő nekem, aki felé szolgálhatok azzal, hogy segítem az életét, ő meg azzal segít engem, hogy felébreszt, és beolvassa az igét. Így lett rendszeresítve a Biblia-olvasás és az elcsendesedés, én tehát ilyen lelkiállapottal kezdem a napot. S ez tényleg nagyon jót tesz nekem, hogy ezzel indítok.

Aztán van nekem reggelente a saját napra-készülő belső meditációm is. Az első mondatom, mindig az, hogy: „*Köszönöm Uram, hogy kinyithattam a szememet, s megélhettem ezt a napot is*”. Szóval kicsit szertartásszerű lett az életem, de nagyon élvezetes, és ez is egyfajta rítussá vált.

Értékelve

Egy kissé visszaugorva az időben, a 60. születésnapomhoz kanyarodok, mert ott is új érzésben volt részem. Egy szolid rendezvény keretén belül megköszöntöttek a lipóti kápolnában, s meglepő volt számomra, hogy milyen sokan voltak jelen és milyen jó

szívvel üdvözöltek, és hogy akkora jelentőséget tulajdonítottak az én életemnek és munkámnak. Önmagam számára is érdekes volt a felismerés, hogy igazából én nem vagyok ehhez szoktatva, hogy engem így értékelnek, hiszen mint említettem, dicséretben, elismerésben igen sokáig nem részesültem.

Békességben

És hát egyáltalán olyan boldogságban vagyok az életem egy másik területén kiteljesedő élményvilág kapcsán, hiszen vannak gyerekeim, unokáim, és tényleg azt érzem, hogy ez az örökkévalóság, merthogy az ő génjeikben már én is tovább megyek. Akármilyen is történik velem, úgy érzem, mint ahogyan azt Horatius mondta: „*Non omnis moriar*”, már nem halok meg egészen. És úgy örülök annak a felismerésnek is, hogy ha kívülről ránézek saját magamra, és azt kérdezem: „*Nem félsz egy kicsit a haláltól?*” – azt válaszolom magamnak, hogy nem, nem félek. Talán illenék félni? Ha majd eljön az idő, elindulok haza. szeretteim már várnak. Két kezemet szerető kezek fogják, nem leszek magamra hagyva. Ez a kép megbékéltet. Úgyhogy jól megvagyok.

A jövőm temploma

A családom hitéletéről azt kell elmondanom, hogy férjem nem volt teljesen hitetlen, de nem ment volna el a katolikus templomba. Igaz, néha velem eljött, de hát mindig hangsúlyozta, hogy ő katolikus, de ezzel inkább csak azt fejezte ki, hogy azt se meg ezt se akarja. Őt végül is nem sikerült ez irányba mozdítanom, pedig voltak próbálkozásaim, de mikor láttam, hogy ez nem megy, hát úgy gondoltam, hogy akkor ez biztos nem az én feladatom, meg egyébként is van kegyelem, s bármi megtörténhet.

A templomjárás szempontjából elég sajátosan alakult a helyzetem a házasságkötés után, mert én csak egyet kötöttem ki a páromnak, hogy én vasárnaponta templomba megyek. Nagy konfliktus lett köztünk ebből, hiszen ő nem volt gyakorló vallásos. Csak az anyósom volt pártomon, mivel ő is nagyon hívő evangélikus volt. Igazából a hétvégékkal volt a probléma, mert Gyuszi számára az, hogy én elmegyek templomba, egyfajta megfosztottságot jelentett. Ő ugyanis nélkülem nem ment sehova, de ha vele lehettem közös programon, akkor az ugye vasárnapra esett. Állandó egyeztetgetésben voltunk, hogy menjünk ide, menjünk oda, tegyük ide, tegyük oda a kirándulásokat,

úgyhogy arra az egyezésre jutottunk (szerelmes voltam, hát talán bocsánatos, de belementem), hogy egy hónapban csak egyszer járok el templomba.

A Pozsonyi úti gyülekezethez kezdtem kötődni, hiszen a Szent István körút 5-ben, egy leválasztott, kicsi lakásban kezdtük a közös életünket, s így számomra csak egy kis séta volt az út a templomig. Én mindig is templomjáró voltam, kivéve azt az időszakot, amikor a gyerekek még annyira picik voltak, hogy nem tudtam őket kire bízni, és az iker babakocsit meg nem tudtam betolni ugye a templomba. Na, akkor én egy időre felfüggesztettem a templomjárást. Ez a kényszerhelyzet egész egyszerűen abból következett, hogy nem tudtam máshogy megoldani az életemet. Én aztán később is a Pozsonyi útra jártam. Ma is oda járok, minden vasárnap elmegyek, igazán ritka, ha nem tudok eljutni. Ha nem megyek, akkor biztosan azért, mert van egy – bocsánat, hogy így fogalmazok – ehhez képest még szentebb feladatom, nevezetesen az, hogy akkor az unokáimmal vagyok.

Van még bennem egy különös, igen erős érzés, amiről beszélni szeretnék, s ez az érzés az Isten felé irányuló hálám. Több összetevője is van a lelkem ezen érzésvilágának, melyek közül az egyik az az ismeret, hogy megtudtam, hogy a szüleim annakidején nem igen akarták tudatosan az én megszületésemet. Én egy ilyen véletlenül becsúszott lény lettem. És amikor én erről értesültem, akkor bizony ez rám valahogy nagyon rossz hatást tett. (Úgy vélem jelenlegi fejjel és korról, és szakmaisággal a hátam mögött, hogy nem szabad megmondani senkinek sem, hogy őt nem akarták a szülei.) Én úgy gondolom, nem személy szerint engem nem akartak, hanem csak azt a helyzetet, hogy háborús időben jöjjön még egy gyermek, de én valahogy azt éreztem egész életemben, hogy nekem be kell bizonyítani azt, hogy érdemes volt hagyni, hogy megszülessek. És ha nem a szüleim tudatos akarata volt a döntő abban, hogy én e világra jöttem, akkor a létezésemért egyetlenegy Lénynek tartozom hálával, az Istennek. Mert ő akarta, hogy én megszülessek!

A mai napig is úgy gondolom, hogy az életemnek az egyik, legnagyobb s legmeghatározóbb érzése – amiről nagyon nehéz bármit is megfogalmazni, de mégis csak ki kell mondjam – az a vágy, hogy úgy szeretném igazán kimutatni a szeretetemet a Jó Istenünk iránt. És sokat töprengtem is azon, hogy ezt a hálámat és a szeretetemet mivel juttathatnám leginkább kifejezésre.

Ezen gondolatkörök mellett él bennem az a jóleső érzés, amit az a tudat generál, hogy az édesapámra úgy tudok visszaemlékezni, mint aki tevőlegesen is szolgált a rá bízott nyájat azzal, hogy nem csak a szószékről vigasztalta őket, hanem gyakorlatban is felépített a gyülekezeti tagokkal közösen egy imatermet, mégpedig igen viszontagságos időkben, komoly ellenszélben. De sikerült neki, igaz, ma már nem áll az akkori vályogépület.

Tehát ahogy elkezdtem összeszedni a gondolatokat, hogy mit is kezdjek a szívem azon vágyával, hogy a hálámat kifejezzem, közben apám alkotására is emlékeztem és arra is, hogy bizony én egy élő hitű családnak vagyok a származéka, egy olyan mélyen hívő ember, aki megtapasztalta, hogy az Isten mindent létre tud hozni, mindig megsegít, mindenben gondoskodik rólunk, ha mi is megtesszük a magunkét. Ahogy esténként is elszámolok a dolgaimmel – apám hangját hallom, hogy „*Mi jót tettél ma?*” –, talán így az élet alkonyához közeledve egy életelszámolás indulhatott be nálam, hogy nem akarok én annyira világ megváltani, de vajon mi jót tettem én, mit hagyok maradandót hátra. Hol az én istenszolgálatom? Mit tudok én felmutatni, ha meghalok? Mi marad utánam? Mert a nevem, az nem marad fenn, hiszen 50 év múlva senki sem fogja azt tudni, hogy ki volt Bagdy Emőke. S az én létemnek mi az értelme? Szültem gyerekeket, felneveltem őket, megtettem a tőlem telhetőt, de valami mégis hiányzik, amit megtettek az én őseim. Valami maradandót szeretnék alkotni, mint az apám. S így, ezeken elmélkedve 2014. augusztus 18-án, a 73. születésnapomon azt gondoltam, hogy én arra adom oda az erőmet, hogy egy szép templom épüljön az Isten dicsőségére. És ott, akkor el is döntöttem, hogy elkezdek egy gyűjtést. Ennek apropóját pedig az a hír adta, hogy Pesterzsébeten a Mátyás király térre tervezett Makovecz Imre egy templomot Földesi Gyula képviselő felkérésére. Ez a hely a közelében van annak, ahová egykor apám egy gyülekezeti termet épített, de azt már rég lebontották. Úgy szólt ez a hír, mint egy felszólítás. Elő fogom segíteni, hogy a Makovecz Imre által választott helyre, a megszentelt területre tervezett templom megépüljön Isten dicsőségére. Itt szolgált apám, itt állt a közelben apám imaterme, itt fog állni a templom, amely számomra a hálaadás és őseim hitére emlékezés temploma is lesz.

Ezután elkezdtem a gyűjtést, amiért bizony sokan kissé furcsán néztek rám. Többen azt mondták, hogy ez így irreális. Én meg azt mondtam, hogy miért lenne az, majd meglátjuk. Úgy gondoltam, hogy megkezdem, elindítom. Ha Isten is akarja, a csodálatos templom állni fog. Egy évi jövedelmemnek megfelelő összeget tettem be az erre elkülönített egyházi számlára az első hónapokban, az indító tőkét. Majd pedig folyamatosan minden előadásomat magam szerveztem országszerte, hogy ingyen termekben támogatói jegyek árusításával fokozzam a bevételi összegeket, ezek is a templom külön számlájára futottak be. Volt egymillióس bevétel is, de nagyon sok kisebb, ezek mellett téglajegyeket is árusítottam. Aki vett, az beírta a nevét abba az emlékkönyvbe, amely majd a templomban fog állni örök mementóként. Óriási szervezésbe is kezdtem: polgármesterekkel, művelődési ház-igazgatókkal tárgyaltam, hogy az előadás bevételek felajánlásával, a bérleti díjak elengedésével növekedjék a gyűjtött összeg. Az előadásaim kapcsán befolyt összegeket rendre a számlára küldtettem el. Jöttek önkéntes segítők. Csodálatos jótékonyági koncertet adott Gryllus Dániel 2015 szeptemberben a Kálvin téri templomban Szirtes Edina Mókus, Ferenczi György és a Rackajam fellépésével. Részt vettek rajta prominensek, így a fővédnökséget vállaló dr. Herczegh Anita, köztársasági elnökünk felesége is, de jelen volt Makovecz Imre özvegye és kilencszáz adományozó lélek. Szaporodott a pénz, nagy, tízmillióس adományok is adódtak.

Sok munkám van már ebben a templomépítésben, de új oldalamat is felfedezem közben. Érdekesnek ítélem, hogy én, aki tudtam magamról, hogy soha meg nem tenném, hogy kilincseljek bármiért is, bizony elindultam, hogy összeszedegessem a szükséges összeget: elmentem az OTP vezéréhez, a CBA igazgatójához, cégekhez, politikusokhoz, stb. Sok-sok emberhez zarándokoltam el. Felkerestem alapítványokat, szervezeteket, igen, mondhatom, hogy elmentem mindenkihez, akihez kapcsolatot találtam és akitől adományt reméltem. Jótékonyági koncertet adott Mészáros János Elek énekes, sokat segített Schmitt Pál és Makrai Katalin, támogatónk Szabados Ákos, Pesterzsébet polgármestere, Fekete György a Művészeti Akadémia elnöke, Csányi Sándor OTP vezér, Esztergályos Jenő az Apáczai Kiadó vezetője és még sokan mások. Szóval házaltam, de megérte, mert valahogy úgy éreztem, hogy sikerült. Jobban örültem, mintha magamnak akartam volna összeszedni valamit.

Ebben a szakaszban is sok segítséget kaptam Földesi Gyula képviselőtől, aki a templom első megálmodója volt, hiszen ő kérte fel Makovecz Imrét a templom tervének elkészítésére. Ő is szerzett ötmilliót a budapesti önkormányzattól, de segített a szervezésben is. Az adományozók gyakran feltételekhez kötötték az adományt, leginkább az előadásaimra tartottak igényt. Több száz előadást tartottam e célból. Az egyházközség és a lelkesházaspár, Börzsönyi János és felesége, valamint jogász lányuk, Zsuzsa is rengeteget dolgoztak a templom érdekében, hiszen a telket meg kellett vásárolni, az engedélyeket beszerezni. Makovecz Imre Dósa Papp Tamásra bízta a terv befejezését, Tamás készítette a templom makettjét. Végül is azt mondhatom, hogy ezen a téren eljutottunk egy tiszteletre méltó állapothoz. Két évvel a gyűjtés megkezdése után 74 millió forint gyűlt össze. Folyamatban vannak még adományok. Az egyházi 40 milliós vagyonnal együtt már 100 milliót is túlléptük.

Még azt is elmondom, hogy a gyűjtés megkezdéséhez áldás kérésre elmentem Szabó István püspök úrhoz. Nem ellenezte a dolgot, de távolabbra mutató célokról informált. Nagyon szépen haladtam a pénzgyűjtéssel, ezért azt terveztem, hogy beszámolok az egy éves tevékenységemről. Kértem időpontot, de azt írta, hogy a találkozásra nincs szükség. Ő a templom védnöke, a Zsinatnak sincs hozzá köze, ezért nem ad időpontot. Ez nagyon fáj, de tudomásul vettem. Arra gondoltam, nem neki gyűjtök, hanem Isten dicsőségére, ezért továbblépek. Folytattam a gyűjtést.

A terület tulajdonjoga körüli helyzet is megoldódott, megvásároltuk a ma már csak ilyen módon szerzhető földterületet. Az építési engedélyt a gyülekezet megszerezte, minden „indulásra készen” áll. Az alapkövetételére az 500. évforduló évében kerül majd sor. Már az ütemterv is megvan, amely szerint három év a megépítési idő. Ezen túl friss költségvetés is van, mely kimondja, hogy időről időre mit kell véghezvinni, hogy három év alatt mindez elkészüljön. Beadtuk a kérvényt a Makovecz épületek terveinek megvalósítását támogató kormányrendelet értelmében a templom kormányzati támogatására. Egyetlen terv sincs még sehol a kérelmezők közül, akik elég sokan vannak, nagy igényekkel. A miénk már a megvalósítás rajtjánál áll. Kérdés, milyen támogatást remélhetünk a kormányzattól, az erre elkülönített nagy összegből. Nekünk nincs magasabb pártfogónk, csak Isten. Ő pedig a legnagyobb erő, ha akarja, állni fog a templom az Ő dicsőségére. Ebben mélyen hiszek.

Ez a templom nem személyes cél. Soli Deo Gloria. Ma is gyűjtök rá még, de már kisebb erő- és időráfordítással. Másnak is kell lehetőséget adni az adományozásra, nekem pedig még kellene egy kis idő a családomra, és talán utolsó, rég tervezett könyvem, az *Ige és Lélek* megírására. Szeretném, ha az ige tanításainak a pszichológia tudományos eredményeivel való egybeesését megírhatnám, minden olyan területen, ahol ez az egybeesés, érvényesség már kimondható. Többet nem is kérnék, csak értelmes, tartalmas, mások javát is szolgáló időt.

Záróakkord

Úgy érzem, hogy önmagamról talán csak a pszichoanalízisem idején beszéltem kötelességből ennyit, merthogy énám ilyen mélységben még senki nem volt kíváncsi. Igaz, egyszer készült 2015-ben egy film rólam. *Szerelmes földrajz* volt a címe, a nekem kedves tájak voltak benne, kezdve a Lázár utcai iskolától a mai életem színhelyeiig. Versben írtam meg az életem forgatókönyvét, Kányádi soraival indítva: *”Vannak vidékek legbelül...”*⁶¹. Az is vallomás, egy film volt, de ez most valóban az én teljesebb történetem. Megszoktam azt, hogy engem önmagamról nem kérdeznek, mármint hogy nem a személyem iránt érdeklődnek. Másrészt meg van egy sémám, amit észrevétlenül alkalmazok – de rajta is csípem magam –, hogy ha netán véletlenül mégis kérdeznek önmagamról, elkezdek a munkámról beszélni, és máris a pszichológiánál vagyok. Ez nem védekezés, nem álarc, hanem ez vagyok én, átítatva nagyon pszichológiával. Úgy gondolom, ez a dolgom a világban, én ezért születtem. Ez az én küldetésem. Kaptam képességet, talentumokat arra, hogy elmondjak felismeréseket, tanítsak, gyógyítsak, és kaptam hozzá a mindezt tápláló, megújító szeretetképességet. Valóban szeretem is azt, amit csinállok, és ezért szívből tudok róla beszélni.

De engem igazán boldoggá az a gondolat tesz, hogy ha az a szép templom megépül – és azt hiszem, ez lesz életem csúcsmélnye –, és ha oda belépek majd, akkor ott hálát adhatok Istennek az egész életemért és mindenért. Ezen vágyam teljesedése után már akármi is történhet velem, mert én úgy gondolom, hogy akkor betöltöttem a küldetésem.

Igazán nagyon köszönöm, hogy meghallgattál, és bármi lesz is ezután mindezzel, amit így elmeséltem, komolyan úgy érzem, nagyon jó, hogy elmondhattam. Érzem a hatását, ami nagyon pozitív, s még egyszer a megköszönöm a sok órát, türelmedet, ahogyan végighallgattál. Áldást kívánok az életedre!

Jegyzetek

1 **Murgács Kálmán** (Sepsiszentgyörgy, 1893. szept. 20. – Bp., 1966. márc. 25.): nótaszerző. (Forrás: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC09732/10863.htm> Letöltés: 2016. október 20.)

2 Áprily Lajos: Március (részlet)

3 **Gyökössy Endre** (Szeghalom, 1880. nov. 30. – Bp., 1957. febr. 13.): jogász, az államtudományok doktora, tanfelügyelő, költő. Gyökössy Endre református lelkész, pasztorálpszichológus édesapja. (Forrás: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC04834/05615.htm> Letöltés: 2016. október 20.)

4 Elmebetegség, melynek vezető tünete az üldöztetési téveszme.

5 Családanya (latin)

6 **Poliomyelitis acuta** (gyermekbénulás) heveny lefolyású, járványos megbetegedés, amely átmeneti, vagy végleges izombénulásokat okoz. Az 1950-es évek közepén Magyarországon jelentősebb járvány bontakozott ki.

7 **Szombathy Gyula** (sz. 1932): lelkész. A Kassa melletti Gálszécsen született. A középiskolát Sárospatakon, a teológiát Debrecenben végezte, ahol utolsó évében kollégiumi szénior volt. 1978/79-ben Skóciában volt ösztöndíjas. Segédlelkészként szolgált a Miskolctetemvári gyülekezetben, a debreceni Nagytemplomban (ez idő alatt a Teológián éneket és zenét is tanított), Budapesten, Budafokon, a Szabadság téren és a Kálvin téren. 1975-től 28 éven keresztül szolgált parókus lelkészként a Budapest rákosligeti és rákoskeresztúri Egyházközségben. Lelkészi évei alatt Rákosligeten parókiát és gyülekezeti termet építettek, a templomot kívül-belül tataroztatták. Munkája révén épült meg 1995-2000 között Rákosliget filiájaként Rákoskeresztúron – ami Budapest első lakótelepi református gyülekezte – egy háromszintes templom.

A Reformátusok Lapjának több éven keresztül munkatársa volt. Az Országos Református Kántortanfolyam előadója megalakulásától kezdve egy évtizedig, majd a Budapest Egyházzenei Tanfolyam vezetője. Két évtizedig az Egyházkerület diakóniai előadója, majd a Tanácskozó Zsinat diakóniai referense volt. Lelkészsége alatt csoportos utazást szervezett bibliai és egyháztörténeti országokba. Eddig tizenegy könyvet jelentetett meg és számos cikket írt egyházi és világi újságokba. 2000 márciusában megjelent könyve Budapest XVII. kerületének bemutatása mellett a Rákosligeti Egyházközség története is. Szolgálatiért és helytörténeti munkájáért 2003-ban megkapta a "Rákosligetért" díjat.

(Források: <https://www.antikvarium.hu/konyv/szombathy-gyula-elo-kovek-639125>, http://www.rakosmente.hu/Rakosmente/Dijazottjaink/Rakosligetert_Dij/SzombathyGyula.aspx)

8 **Fagydaganat**: tartós hideg hatására kialakuló kékes színű bőrduzzanat.

9 A köznyelv a Csepel D–350 és D–352-es alvázra épített dobozos felépítményű buszt nevezte „fakarusz”-nak, utalásként az Ikarus buszok fapados változatára. (Forrás: <http://iho.hu/hir/megszunt-buszgyarak-nyomaban-az-AMG#> Letöltés: 2016. október 20.)

10 Község a Felvidéken, a rozsnói járásban.

11 **Alfred Adler** bécsi orvos (1871-1937) az individuál-pszichológiai iskola megalapítója.

12 Üreg (latin), orvosi értelemben (főleg a tüdő) szövetek elroncsolódása következtében kialakult üreg.

13 **Lipót**: a főváros Lipótmező részén lévő Országos Neurológiai és Pszichiátriai Intézet megnevezése a pszichiátriai, illetve pszichológiai köznyelvben.

14 **Mérei Ferenc** (1909–1986): Klinikai pszichológus, gyermekpszichológus, szociálpszichológus, a pszichodráma és a szociometria magyarországi meghonosítója. A párizsi Sorbonne-on szerzett diplomát filozófiából, szociológiából, pszichológiából és pedagógiából. Párizsban szabadságelvű baloldali, marxistává lett. Már a párizsi diákevek alatt is letartóztatták, amikor Mák elvtárs néven a francia kommunista pártban mozgalmi munkát végzett, ki is utasították Franciaországból, ám ő titokban visszatért. Magyarországra visszatérve 1934-1942 között fizetés nélküli pszichológusként – miközben nyelvtanításból tartotta fenn magát – az Állami Gyermeklélektani Intézetben, a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolán és a Patronázs Egyesületben dolgozott.

1942-ben munkaszolgálatra vezényelték, a keleti frontra került, ott azonban átszökött a frontvonalon, beállt a Vörös Hadseregbe, s mint szovjet tiszt érkezett haza. 1949-ig tudományos tekintélye felfelé ívelt. 1945-1948 között a Fővárosi Lélektani Intézet vezetője, a Pedagógiai Főiskola és az Eötvös Kollégium tanára, a NÉKOSZ központi szemináriumának vezetője volt, majd 1949-ben kinevezték az Országos Neveléslélektani Intézet élére. A tanítók tanításában elért eredményeiért még Kossuth-díjat kapott, de aztán hirtelen támadás indult az általa képviselt „burzsoá áltudomány”, a gyermekközpontú pedagógia ellen. 1950-ben kizárták a pártból, elbocsátották az állásából, attól kezdve fordításokból élt. Az 1956-os forradalom idején az ELTE BTK Egyetemi Forradalmi Diákbizottságának tanár vezetője volt, majd november 4. után részt vett a szellemi ellenállásban, a letartóztatottak családtagjainak támogatásában. 1959 áprilisában tíz év börtönbüntetésre ítélte a Legfelsőbb Bíróság népbírói tanácsa, „a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetéséért”. Az 1963-as amnesztiával szabadult. Lélektani naplóját a börtönben írta vécépapírra. 1963-as szabadulása után az Országos Ideg- és Elmegyógyászati Intézetben (a Lipóton) megalakította a Pszichodiagnosztikai Laboratóriumot, ahol számos nemzedéket tanított. (Forrás: Gerlóczy Ferenc: Egy másképp kommunista pszichológus. *HVG*, 2009. november 24.)

15 Az Országos Neurológiai és Pszichiátriai Intézet egykori osztályvezető főorvosa. (Szeged, 1908 – Budapest, 2005)

16 **Rorschach-teszt:** A Hermann Rorschach által az 1920-as években kifejlesztett tintafolt-teszt egy komplex pszichológiai, diagnosztikai mérőeszköz, egyike a 20. század legáltalánosabban használt projektív tesztjeinek. Célja, hogy a pszichológus feltérképezhesse a vizsgálati személy személyiségstruktúráját, más vizsgálatok kiegészítése érdekében.

17 A kivetített tudattartalmakat vizsgáló tesztek gyűjtőneve.

18 Matematikus, statisztikus, pszichológus, intézetvezető egyetemi tanár. Ez utóbbi minőségében Bagdy Emőke utódja a KRE Pszichológiai Intézetében.

¹⁹ **Császár-Nagy Noémi** (sz. 1969): pszichológus, pszichoterapeuta, a Károli Gáspár Református Egyetem Klinikai Pszichológiai tanszékének vezetője, egyetemi docens.

20 Amerikai pszichológus, az egyik leginkább elterjedt intelligencia vizsgáló módszer kidolgozója és névadója. (Románia, 1896 – New York, 1981)

21 Üldöztetési téveszmével jellemezhető állapot.

22 Mérei Ferenc – V. Binét Ágnes: *Gyermeklélektan*, Gondolat, 1970.

23 Közegészségügyi és Járványügyi Állomás, az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat (ÁNTSZ) régebbi megnevezése.

²⁴ **Tariska István** (Kölcse, 1915. - Budapest 1989.): pszichiáter, az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet igazgatóhelyettese, majd igazgatója. Apja református pap volt. Az elemi iskolát Kölcsen, középfokú tanulmányait a hajdúböszörményi Kálvineumban végezte. A debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem Orvostudományi Karán 1939-ben kapta meg orvosi diplomáját. Miután ideggyógyászatból szakorvosi képesítést szerzett, Sántha Kálmán debreceni professzor mellett végzett neuropatológiai, neurológiai gyógyító- és kutatómunkát az egyetemi klinikán.

Gimnazistakorában csatlakozott Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártjához. Az egyetemen a baloldali Egyetemi Kör tagjaként aktívan részt vett a Márciusi Front mozgalomban. 1940-től illegális munkát végezve a KMP tagja lett. 1944. december 16-ától az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője lett, majd 1948-ig a Népjelölti Minisztérium Egészségvédelmi Főosztályát vezette. 1948–1951 között az Országos Ideg- és Elmegyógyászati Intézet igazgatóhelyettese volt, s ellátta az elmebetegügy országos felügyeletét. 1951-ben letartóztatták, koholt vádak alapján három évet töltött börtönben. Szabadulását követően 1954-től főorvosi beosztásban dolgozott az Országos Ideg- és Elmegyógyintézetben. 1956 októberében a II. kerületi nemzeti bizottság tagjává és intézetében a munkástanács elnökévé választották. Novemberben az MSZMP II. kerületi ideiglenes intézőbizottságába vonták be munkatársnak. Innen rövid idő múltán kivált, de 1957 áprilisában újra jelentkezett a pártba, azonban a kerületi MSZMP-szervezet politikai bizottsága átigazolását megtagadta. 1966-1972 között az Egészségügyi Minisztérium szaktanácsadójaként működött. 1969 júliusától az Orvostovábbképző Intézet neuro-pszichiátriai tanszéke tanszékvezető egyetemi tanára volt, emellett az Országos Ideg- és

Elmegyógyászati Intézet igazgató főorvosi teendőit is ellátta. 1980-ban akadémiai doktori fokozatot szerzett, 1983-ban az MTA levelező tagjának választották. (Forrás: http://www.tortnelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=6158&catid=88:t&Itemid=67&lang=de)

25 Orvos, pszichológus, a Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézetének igazgatója. (1942 – 2012)

²⁶ **Tenke Sándor** teológusprofesszor, 1999-2003 között a Károli Gáspár Református Egyetem rektora

²⁷ **Mirnic Zsuzsanna** (sz. 1973.): pszichológus, a Károli Gáspár Református Egyetem docense.

²⁸ **Hunyadi György** (sz. 1942.): szociálpszichológus, egyetemi tanár, 1990-1992 között az ELTE Bölcsészettudományi Kar, 2003-2009 között a Pedagógiai és Pszichológiai Kar dékánja.

²⁹ A hivatásszemélyiség fogalmát a hazai pszichológiai szakirodalomba Bagdy Emőke vezette be. Ennek egyik legfontosabb állítása, hogy a személyiség a hivatásra megéri, de érlelhető és alkalmassá is tehető, ezért jogos „hivatásszemélyiségről” beszélni. (Bagdy, 1996). Ez utóbbi alapozza meg azokat a fejlesztési célokat, amelyek nélkül nehéz lenne fejlődésről beszélni, vonatkozzék az akár a személyiségre, a szakmára, vagy akár a társadalmi kapcsolatokra. Gordon Allport (1961, idézi Bagdy, 1996) szerint, a hivatásérvzés az önkiterjesztésből vezethető le, aminek a magva a szeretet és az odaadás. Az vagyok, amit szeretek, ami hozzám tartozik, és amit magamból másoknak odaadhatok. Mindazt szeretem, aminek odaszánom magam, s miközben odaadom magam egy ügynek, feladatnak, személynek, magamból terjesztem ki és adom át azt, ami az enyém volt, általa mégis én lehetek gazdagabb. Ez jelenik meg a hivatásérvzésben. (Forrás: Bagdy, E. (1996): Hivatás és személyiség. In: Bagdy E. (szerk.): *A pedagógus hivatásszemélyisége*. KLTE Pszichológiai Intézet, Debrecen)

30 A Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézetének igazgatója. (szül. 1951)

31 Ideg-elmegyógyász, a Debreceni Orvostudományi Egyetem Ideg-elmegyógyászati klinikájának egykori munkatársa, később az Apor Vilmos Katolikus Főiskola tanszékvezetője. (szül. 1954)

32 **Buda Béla** (1939-2013): orvos, pszichiáter, pszichoterapeuta, addiktológus, a magyar pszichiátria és mentálhigiéné egyik legnagyobb hatású képviselője.. 1963-ban a Semmelweis Orvostudományi Egyetemen szerzett diplomát. A fővárosi Pszichoterápiás Módszertani Központban kezdte pályáját, majd az Országos Ideg- és Elmegyógyintézetben dolgozott. 1978-1995 között a Sportkórház pszichoterápiás osztályának vezetője, 1992-95-ben a Nemzeti Egészségvédelmi Intézet főigazgatója, 1995-2001 között a SOTE Magatartástudományi Intézetének igazgatóhelyettese, a kommunikációs részleg vezetője volt. Emellett a Nemzeti Drogmegelőzési és Módszertani Kutató Intézet tudományos igazgatójaként, valamint az Országos Alkoholológiai Intézet igazgatójaként dolgozott. A 2000-es évek elején a Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola szenátusának tagja illetve kinevezett főiskolai tanára lett, valamint megalapította és 1998-tól évekig vezette a Károli Gáspár Református Egyetem BTK Kommunikáció Tanszékét. Élete során tizenegy szaklapnak volt szerkesztője, valamint több mint hetven könyvet írt vagy szerkesztett, többek között a pszichoterápia, a szexológia, az addiktológia, a szuicidológia, a kommunikációelmélet, a szociálpszichológia, a szervezetelmélet, az egészségpromóció, a mentálhigiéné, a krízisellátás és az önségítés, illetve a devianciakutatás területén. 25 éven keresztül az Orvosi Hetilap szerkesztője, 1992-2001 között a Pszichoterápia, 1993-2002 között a Szenvédélybetegségek című lap főszerkesztője volt. (Forrás: http://hvg.hu/kultura/20130707_Meghalt_Buda_Bela_pszichiater)

33 Orvos, pszichiáter, ideggyógyász, az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet főigazgatója. (Győr, 1939. július 23 – Budapest, 2006. január 9.)

³⁴ **Haraszi László**: pszichiáter. Az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet után a Sportkórház mentálhigiénés osztályán dolgozott Buda Béla mellett. 1999-től a kistarcsai Flór Ferenc kórház pszichiátriai osztályát vezeti. Évekig tanított a SOTE-n orvosi kommunikációt.

³⁵ **Bíró Gyula** (sz. 1953): pszichológus, pszichoterapeuta, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára. Fő működési területe a hipnoterápia és a NLP (neurolingvisztikus programozás).

36 Pszichológus, családterapeuta, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára.

37 Pszichiáter.

38 Orvos, pszichiáter, a Károli Gáspár Református Egyetem Pszichológiai Intézet Pszichológiai Továbbképző Központ vezetője.

³⁹ **mentálhigiéné:** az egészséges lelki élet kialakítására és a testi-lelki egészség megtartására irányuló tevékenységek gyűjtőneve, illetve az a holisztikus szemléletű tudományág, ami alapvető pszichológiai szemlélettel, ugyanakkor különböző tudományterületek (pl. szociológia, pszichiátria, pedagógia, teológia) ismereteinek integrálásával kutatja és támogatja a mentális egészséget, az egészséges életmódot, a társadalmi beilleszkedést.

⁴⁰ **Tomcsányi Teodóra** (sz. 1943.): pszichoanalitikus, családterapeuta, pszichodráma terapeuta, a hazai mentálhigiéné ellátás és képzés egyik megteremtője. Az 1980-as évek végéig az Orvostovábbképző Intézet, a Csepeli Mentálhigiéné Intézet, majd az Országos Ideg-és Elmegyógyászati Intézet klinikai szakpszichológusa, pszichoterapeutája volt, majd 1987-től a HÍD Egyházi-Tanácsi Családsegítő Központ és a Nemzeti Egészségvédelmi Intézet klinikai szakpszichológusa, pszichoterapeutája. Emellett a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Mentálhigiéné Intézetének keretében folyó mentálhigiéné szakirányú továbbképzés, lelkigondozó szakirányú továbbképzés, szociális mesterképzés kidolgozását, a lélektani és pszichoterápiás stúdiumok oktatását végezte. 2001-től a SE Doktori Iskolájának témavezetője. (Forrás: <http://mental.semmelweis.hu/hu/dr-tomcsanyi-teodora-professzor-emerita>)

41 Sepsiszentgyörgytől 6 km-re fekvő község, a KRE mentálhigiéné képzésének helyet biztosító Keresztyén Ifjúsági és Diakóniai Alapítvány székhelye.

42 Pszichológus, az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet egykori munkatársa, jóga és meditációs oktató.

43 Pszichológus, a Károli Gáspár Református Egyetem Pszichológiai Intézetének tanszékvezető egyetemi tanára.

44 A Károli Gáspár Református Egyetem BTK dékánja, a Művészettudományi és Szabadbölcészeti Intézet vezetője.

⁴⁵ **cipszerek** (szepességi szászok): eredetileg a Szepességben élő, németajkú népcsoport, nevük a német Zips (Szepes) szóból származik. A tatárjárás után IV. Béla király telepítette le őket, és a 18. században kaptak letelepedési jogot Erdélyben és Kárpátalján is (legnagyobb számban az ún. terézianus betelepítés csúcspontján, a 1760-as években érkeztek ide). Közjogi és gazdasági helyzetüket V. István király szabadságlevele (1271), majd Károly Róbert 1312-es és 1328-as kiváltságlevele erősítette meg. Összegyűjtött törvényeiket 1370-ben foglalták írásba (Zipser Willkühr) (Forrás: Demkó Kálmán: A szepesi jog keletkezése, viszonya országos jogunkhoz és a németországi anyagokhoz. MTA kiadása (Értekezések a Történettudományok Köréből), Budapest, 1891.)

⁴⁶ Császár Gyula: Pszichoszomatikus orvoslás (Medicina Könyvkiadó, Budapest, 1980.)

⁴⁷ **Gyökössy Endre** (1913-1997): református lelkész, pszichológus. Érettségi után Nagykőrösön tanítói oklevelet szerzett. A budapesti Református Teológia elvégzése után 1939-ben avatták lelkésszé, a Kálvin téri református templomban kezdte meg szolgálatát. Két doktorátust szerzett: egy bölcészeti és egy pszichopedagógiai. A bázeli egyetemen Karl Barth és Emil Brunner professzorok mellett többek között egyházjogot és pasztorálpszichológiát tanult, 1978-ban a gyakorlati teológia kutatóprofesszora is lett. Az 1950-es években nagypolgár szülei és svájci származású felesége miatt „osztályidegenné” nyilvánították, viszont lelkészként tovább szolgálhatott. Az Újpest Újvárosi gyülekezet alapító- és templomépítő lelkésze volt. Végzett lelkészek pasztorál-pszichológiai továbbképzését vállalta lelkigondozói szemináriumban, a Magyar Pszichiátriai Társaság tagjaként orvosoknak, pszichológusoknak adott elő, valamint kultúrházakban házasság- és családapólo előadásokat tartott. A budapesti Református Teológia végzett hallgatóinak lelki gondozásánból órákat adott, mint vendég előadó. 1990-ben ugyanitt díszdoktorrá avatták, Újpest díszpolgári emlékéremmel tüntette ki. (Forrás: Szabados Erzsébet: Gyökössy Endre; Sárospatak, 2008; kicsinyfalum.hostoi.com/irasok/eletapolas.pdf)

48 Szexuális úton terjedő, baktérium okozta nemi betegség.

⁴⁹ **átmeneti tárgy:** Donald Winnicott (1896-1971) angol gyermekorvos, pszichoanalitikus által bevezetett fogalom. Az anya-gyermek kapcsolatra vonatkozóan Winnicott megállapította, hogy a gyermek egészséges fejlődéséhez szükség van kettejük között egy ún. potenciális térre, melyben kialakul a gyermeknek az a képessége, hogy az anyával való összetartozást, ugyanakkor az anyától való elkülönülést érzékeli és kezelni tudja. Ebben játszik fontos szerepet az átmeneti tárgy, ami az anyától való szeparáció érzékeny folyamatában anyapótló

szereppel bír. Az átmeneti tárgy lehet egy kispárna, egy plüssmackó, egy pelenka, vagy bármilyen puha, meleg, alakítható tárgy, amelyen a kisgyermek lejátszhatja érzelmeit, indulatait (szeretetét vagy dühét). Az átmeneti tárgy egyszerre fizikailag létező tárgy és szimbólum, mely az anyát jelenti, s amelynek segítségével a gyerek le tudja győzni félelmeit, ki tudja várni, amíg az anya visszatér hozzá. (Forrás: D. Winnicott: *Játszás és valóság*. Animula Kiadó, 1999.)

50 A keleti kultúrákkal foglalkozó tudomány.

51 Tanár és diák szoros együttműködésére épülő oktatási módszer.

52 **Berkesi Gábor**: lelkész. 1990-től a Baár-Madas Református Általános Iskola és Gimnázium hitoktatója, 1982-1993 között a Budaörsi Református Egyházközség, 1994 óta a Pozsonyi úti Református Egyházközség lelkipásztora.

⁵³ **Berkesi Sándor** (sz. 1944): Liszt Ferenc-díjas karnagy, zeneszerző, egyetemi docens, Debrecen díszpolgára. 1967-ben lett Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának énektanára, a Kántus vezető karnagya, majd a debreceni Országos Nyári Kántorképző tanfolyam tanulmányi vezetője. Vezetése alatt az 1739 óta működő Kántus országos és nemzetközi hírnévre tett szert. 1991-től a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Debreceni Konzervatóriumának tanára, később főiskolai docense lett. 1999 óta a Tiszántúli Református Egyházkerület és a Református Kollégium egyházzenei igazgatója, valamint a Debreceni Református Hittudományi Egyetem tanára. (Forrás: http://www.kantus.hu/index.php?page=cv/BerkesiSandor.php&cont=berkesi_cv_hun.html)

54 Amerikai író, nyugalmazott gyermekbész. (szül. 1932)

55 Pszichológus, az ELTE Személyiség –és Klinikai Pszichológia Tanszékének vezetője, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora. (1937. augusztus 12. – 2013. július 12.)

56 Daganatos betegek gyógyítására szolgáló pszichológiai eljárás.

57 **Carl Gustav Jung** svájci pszichiáter, pszichológus, pszichoanalitikus. (1875 – 1961)

58 **Charles Haddon Spurgeon** (1834-1892): angol baptista prédikátor. A keresztény világban a prédikátorok fejedelmeként tartják számon. Az általa alapított, ma már nevét viselő jótékonyági szervezet világszerte számos családnak és gyermeknek segített. Prédikációit még életében több mint 30 nyelvre fordították le és adták ki. (Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Charles_Haddon_Spurgeon)

⁵⁹ **Bereczky Albert** (1893-1966): református püspök, országgyűlési képviselő. 1929-től a külső-lipót- és külső-terézvárosi gyülekezet lelkésze volt, az általa szervezett gyűjtésből épült fel a Pozsonyi úton a Hálaadás-templom 1940-ben. Magyarország német megszállása után aktívan bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba és a zsidómentésbe. A háború után belépett a Független Kisgazdapártba, aminek színeiben 1945-ben beválasztották a törvényhozásba; rövid ideig a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban volt államtitkár. 1948-ban, amikor a református egyház vezetőjét, Ravasz László püspököt, nyílt politikai nyomással félreállították, Bereczkyt a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökévé választották, 1949 és 1958 között a református konvent és zsinat vezetője volt. Megválasztását az a reményesség kísérte, hogy az ébredési mozgalom karizmatikus lelkésze, a második világháború alatti ellenálló és embermentő tevékenysége révén a baloldallal is jó kapcsolatokat ápoló Bereczky Albert az új hatalommal tárgyalóképes lesz, aki az állam és az egyház szétválasztásáról folyó tárgyalások során az egyházi érdekek hathatósabb védelmezőjeként tud fellépni. Ezzel szemben 1948-ban olyan megállapodás született, amely az egyházak állami függőségét konzerválta. Az egyházi iskolák államosításának kérdésében a mind súlyosabbá váló nyomás eredményeként 1948. június 15-én a református egyház zsinata elfogadta az egyházi iskolák államosításáról szóló törvénytervezetet. Kevesebb, mint egy évvel az egyezmény aláírása után, 1949. szeptember 5-én az Elnöki Tanács rendeletben törölte el a kötelező iskolai hitoktatást is, majd 1951-ben az egyházak teljes körű állami felügyeletére, ellenőrzésére létrehozták az Állami Egyházügyi Hivatalt. Bereczky püspök azon az állásponton volt, hogy az egyház a Horthy-korszakban eljátszotta a prófétai tiszt jogát. Kidolgozta a „hitben való engedelmesség” és a „keskeny út” teológiáját, amely szerint „oda kell mennünk, ahová visznek, mi eljátszottuk a jogunkat a prófétai kritikára, s nekünk nem lehet más feladatunk, mint hálás és abszolút engedelmesség a hatalomnak.” ((Forrás: Kiss Réka: *Protestánsok lehetőségei Magyarországon – az „oszd meg és uralkodj” elve és gyakorlata*; In: Balogh Margit (szerk.) *Regionális és nemzeti identitásformák a 18–20. századi magyar és szlovák történelemben. Felekezetek, egyházpolitika, identitás*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2006.)

⁶⁰ **Szikszai Béni** (1909-1985): a Bethánia Egylet főtitkára. Abonyban született, szülei az értelmes fiút kereskedelmi iskolába járaták, ahol érettségizett is. Érettségi előtt tüdőbetegséget kapott; a testi-lelki válságban kapott édesanyjától 18. születésnapjára egy Bibliát, amelyet kezébe vett és nem tudta letenni: „... elolvastam, letettem a könyvet és azt mondtam, hogy ami ebben a könyvben írva van az igaz, és én erre ráteszem az életemet.” A Bethánia CE Egylet utazó titkára lett, ez a feladat a missziói munka perspektíváját nyitotta meg előtte. Későbbi apósával, Sallai Istvánnal, aki a Bethánia főtitkára volt 1940-ig, akitől ő vette át a főtitkári stafétabotot, igen szoros testvéri és baráti kapcsolatba került. 1949-ben, amikor a Bethánia Egyesületet megszüntették, Szikszai Bényt a Református Konvent megbízta az evangélizációs bizottság vezetésével. 1950-ben viszont minden ígéret ellenére társadalom és államellenesnek ítélték ezt a munkát, s megkezdődött az üldözés. Szikszai Bényt nem alkalmazták sehol. Családját alcsúti parasztnál vállalt bér munkákból igyekezett eltartani. A kitelepítést megelőzve Sallai Eszter (a korábbi jóbarát, főtitkár leánya) tanyasi tanítónő otthonában találtak befogadó szeretetet és egyszerű életlehetőséget. Favágó lett az erdőgazdaságban s örült ennek a munkának is. Irtotta a bozótot és vágta a fát, hordta a vállára nehezedő terhet. Felesége hirtelen meghalt, ott maradtak árván. Aztán a jóval fiatalabb tanítónő elfogadva az Istentől adott helyzetet összeházasodott a megárvult főtitkárral. Amikor módjuk volt elmentek a szétdobált közösség kics csoportos alkalmaira, s a hatvanas években újra kereste a kapcsolatot a régi testvérekkel, hirdette az ígét sokfelé az országban. (Forrás: <http://www.parokia.hu/lap/f-e-n-y-s-u-g-a-r/ujzag/cikk/mutat/4651/?i=657>)

⁶¹ Kányádi Sándor: Előhang (1982)